د ولس منفی لید لوری

Download from: aghalibrary.com

لومړی فصل:

د ولس منفي ليدلوری

که څه هم زموږ باد رکه او هوښيار ولس په لويه پيمانه له رسمي تعليم څخه بې برخې دی او ټول وګړي يې تعليم يافته نه دي، خو سياسي شعور لري. د بن تر پرېکړې وروسته په ټول هېواد کې ازادې راډيوګانې فعاليت کوي، چې دا د سياسي شعور په وده کې خپل رول لري. له پېړيو راهيسې جوماتونه زموږ د ټولنيز قضاوت رښتيني مراکز دي او د ولس تر منځ په غم-ښادۍ کې هم خلک د ټولنيزو قضاياوو په اړه بحثونه کوي. که دغو بحثونو ته په ځير وکتل شي، نو څرګنديږي چې عام قضاوت داسې دی، چې اوسنی دولت تګلاره نه لري، په زعامت او مشرۍ نه پوهېږي او د مؤثريت خاوند نه دی. له همدې کبله په ټول هېواد کې د خلکو تر منځ يو منفي ليدلوری موجود دی.

خلک پوهېږي چې دولت بې اغېزې شوی، اقتصادي نظام نه لرو، د ملت حيثيت او ملي هويت مو تر بل هر وخت ضعيف او د کمزورۍ پړاو ته د رسېدلو په حال کې دی.

له نړيوالې ټولنې سره مو اړيکې په خطرناک حالت کې دي او په هېواد کې د ننه او بهر د افغانستان د راتلونکي په اړه د ډار او نهيلۍ فضا حاکمه ده. امنيتي ستونزې زياتې شوې دي

او حتی لويې لارې او حلقوي سړکونه بې امنه او بې ډيسپلينه دي.

وسله وال مخالفين د کابل ښار دروازو ته رالنډ شوي او که وغواړي کولی شي د حکومت او نړيوالې ټلوالې د ځواکونو پر وړاندې هر تخريبي اقدام وکړي.

که څېړې دا وګڼو چې د مخالفو وسله والو موخه د دولت ضعيفول وي، نو بايد ومنو چې دوی خپل هدف ته رسېدلي او نن يې په ټول ملت کې دا روحيه او مفکوره پياوړې کړې، چې دولت ضعيف، بې اغېزې، بې مديريته او په اداري فساد کې ډوب دی.

د دولت ستره کمزوري دا هم ده چې کوم ټاکلی هدف نه لري او نه شي کولی چې د يوه ټاکلي هدف پر لور پر مخ ولاړ شي او د خلکو تر منځ خپل اعتبار ته وده ورکړي.

زيات وختونه داسې کېږي، چې د مهمو مسايلو په اړه په اونيو د دولت دريځ څرګند نه وي او يا هم داسې پېښ شوي، چې په يوه اونۍ کې د يوې مهمې مسألې په باب د دولت موقف دوه يا درې ځله تغير کړی وي. د يوه هېواد مشر چې څرګنده موخه او فکري استحکام ونه لري او يا دا چې په دوامداره توګه خپل ټاکلي اهداف تعقيب نه کړي نه دولت جوړولای شي او نه هم ځان ته اغېزمن دولت ويلی شي.

په ۱۳۸۱هـ ش کال، چې کله د بن پرېکړه وشوه هغه وخت په ټول هېواد کې مثبته اجماع او ستره هيله مندي موجوده وه.

د بيړنۍ لويې جرګې تر رسمي پيل دمخه په ناڅاپي ډول يو ملي بحث روان شو. خو مخکې تر دې، چې بحث پيل شي د جرګې وکيلانو يو بل ته په نا اشنا نظر کتل، ځکه د خلکو تر

منځ دا يقين ډېر کمزوری و، چې بويه تر دومره اوږدې کورنۍ جګړې وروسته به هم دوی وکولی شي، چې د خپل راتلونکي په اړه په ازادانه توګه بحث وکړي، خو د وکيلانو باور هغه وخت په ټينګېدو شو، چې ويې ليدل د جرګې خېمې ته څوک له وسلو سره د راتګ اجازه نه لري. په همدې وخت کې د ملي اردو لومړنی غونډ، چې پلي راغلی و، په ډېر متانت او کلکې ارادې وکولی شول، چې د کابل پوليتخنيک له دروازې څخه نيولې د جرګې تر خېمې پورې بې له وسلې ودرېږي، مګر دا ټوله فضا هغه وخت بدله شوه، چې د بدخشان ولايت يو وکيل صاحب د خلکو تر منځ ودرېد او په ډېره حوصله يې د جرګې غړيو او ګډونوالو ته وينا وکړه. د دې وينا لومړۍ جمله به مې هېڅ وخت هم له ياده ونه وځي چې په لوړ غږ يې وويل: "زه نن د بدخشان وکيل نه يم، زه د پکتيا وکيل يم، د باميان وکيل يم، د ننګرهار وکيل يم، د کندهار وکيل يم او...... "په همدې ترتيب دغه وکيل صاحب د ډېرو ولايتونو نومونه ياد کړل او جمله يې په دې پای ته ورسوله، چې دا ټول راغلي وکيلان د سرلوړي افغانستان وکيلان دي. د جرګې په خيمه کې ناستو ټولو وکيلانو د دغه وکيل صاحب وينا په کلکه تاييد کړه او ويې ويل، چې موږ يو موټی ملت يو، چې د يو موټي او سرلوړي افغانستان د راتلونکي لپاره ګډې هيلې لرو.

د دې هدف دا نه و، چې ګواکې زموږ په بېلابېلو سيمو کې مختلفې ستونزې نه وې بلکې هدف دا و، چې په ملي کچه زموږ برخليک يو دی او موږ اړ يو، چې د خپلو راتلونکو نسلونو ژوند ته مثبت او بنسټيز تغير ورکړو.

د ببړنۍ لويې جرګې پر مهال چې ما له څومره استازو سره

خبرې وکړې، نو د ټولو له خبرو څخه د يوې مثبتې ملي اجماع په حواله يوه روښانه غوښتنه دا وه، چې افغانستان بايد يو داسې قوي دولت ولري، چې وکولی شي د يو موټي ملت هيلې تر سره کړي. په افغان ولس کې د مثبتې ملي اجماع حس له دې څخه هم څرګندېده، چې د بن پروسه يې بريالۍ او شوې پرېکړې يې ترسره کړې.

که څه هم ويل کېږي، چې د بن پروسې ګډونوال زيات تره د ملت واقعي استازي نه وو، خو د دې پرېکړې تاريخي اهميت دا و، چې د يوې داسې پروسې بنسټ کېږدي، چې وکولی شي په راتلونکي کې يو افغانستان شموله مشروع دولت جوړ کړي، چې د افغانانو د ارادې محصول وي.

د دې اهدافو د لاسته راوړلو لپاره د بن پروسه په لاندېنيو مشخصو مراحلو طبقه بندي شوه:

۱. د قدرت انتقال او د لنډمهالې ادارې تشکيل.
۲. د بيړنۍ لويې جرګې جوړول او د انتقالي ادارې ټاکل.
۳. د نورو کميسيونونو په ګډون د اساسي قانون د کميسيون جوړول.
۴. د اساسي قانون د جرګې دايرول، په اساسي قانون بحث او تصويبول.
۵. د ولسمشرۍ ټاکنې کول.
۶. د ولسي او مشرانو جرګو ټاکنې کول.

د لنډمهالې ادارې اصطلاح د دې لپاره استعمال شوه، چې څرګنده کړي، چې دا يوه انتقالي مرحله ده، چې د ملت د رايې استازيتوب نه شي کولی.

ښاغلی حامد کرزی د لنډمهالې او انتقالي دورې مشر

له بله پلوه مبهم وو. پراخ ځکه وو چې د دولت دريم رکن، يعنې ولسي جرګه، منځته نه وه راغلې او د دې برخې واک هم د ولسمشر په لاس کې و. مبهم ځکه و، چې انتقالي ادارې د بن د پرېکړې پر اساس هم تقنيني او هم اداري صلاحيتونه درلودل، خو دغو صلاحيتونو قانوني وضاحت نه درلود او هېڅکله هم داسې ونه شول، چې ستره محکمه دې د اساسي قانون په تعبيرولو سره دغه صلاحيتونه په ډاګه کړي.

د اوسني ولسمشر ټاکنه د اساسي قانون په چوکاټ کې وشوه او اساسي قانون د ولسمشر صلاحيتونه او مسؤوليتونه څرګند کړي دي، ولسمشر د اساسي قانون د متن پر بنياد د خپلو صلاحيتونو د کارونې قانوني مسؤوليت لري. د پاچا او ولسمشر تر منځ توپيرونه په اسانۍ د اوسني اساسي قانون او د ۱۳۴۳ کال د اساسي قانون په پرتله کولو پيدا کېداى شي. پاچا مسؤول نه ګڼل کېده او مشروعيت يې په ميراثي نظام پورې تړلى و، خو ولسمشر برعکس مسؤول شخص دى او د قانوني وجوهاتو پر بنسټ له خپل مقام څخه لرې کېداى شي.

له مشروعيت څخه زموږ د ولس تعبير ډېر ژور دى، ځکه د اسلام په مبين دين کې، چې زموږ د سياسي کلتور بنياد جوړوي عدالت او مشروعيت د نظام ستر اساسات ګڼل کېږي او زموږ په ادب او فرهنګ کې هم دې اصل ته ډېر ارزښت ورکول کېږي؛ لکه حضرت علي (کرمه الله وجهه) چې فرمايي: عدالت د يوه ملت د غښتلتيا او پخېدا بنسټ دى.

په پخوانيو وختونو کې که څه هم د پاچاهۍ کولو اساس توره او ميراث و، خو عدالت، ديني دنده او د علماوو له خوا پاچا ته نصيحت د پاچا لپاره لوى شان و او پاچا به د خداى (ج)

وټاکل شو او ورپسې د انتخابي دورې د مشرۍ لپاره هم غوره کړى شو. موږ منو، چې همدا يو شخص دى، چې د بېلابېلو دورو مشري يې وکړه، اما د ده مشروعيت په هرې مرحلې کې د قانون او خلکو د قبوليت پر بنياد توپير لري. د ده د مؤقتې ادارې مشري د يوه ډېر کوچني اقليت او د نړيوالې ټولنې د مجبوريت له کبله ومنل شوه، ځکه چې په افغانستان کې بايد په عاجله توګه د طالبانو د واکمنۍ تر ړنګېدلو وروسته يوه اداره رامنځته شوې واى. د انتقالي دورې د رييس په توګه د کرزي د ټاکنې مرجع د لويې جرګې پرېکړه وه، چې په سرې ډول د جرګې د وکيلانو له خوا ده ته رايه ورکړل شوه، خو دا هم د يادولو وړ ده، چې هغه وکيلان د ملت په خوښه د ملګرو ملتونو د استازو تر څارنې لاندې په غير مستقيمه توګه ټاکل شوي وو.

د منتخب جمهور رييس په توګه د ښاغلي کرزي ټاکنې بل ډول مشروعيت درلود، ځکه د لومړي ځل لپاره د افغانستان خلکو په مستقيمه توګه د ازادو او سري رايو له لارې ولسمشر تعين کړ. د تغير له هرې مرحلې سره د مسؤوليت معنا هم تغير شوه او د هرې مرحلې په راتګ سره يې لمن پراخه شوه، په لنډمهاله اداره کې ښاغلي کرزي د هغو وزيرانو د تغير او تبديل حق نه درلود چې په بن کې د نړيوالې ټولنې له خوا ټاکل شوي وو، مګر په هغه ورځ چې دى د انتقالي دورې مشر وټاکل شو په هماغه ورځ ټول وزيران او نور چارواکي د ده پر وړاندې مسؤول او دى ملت ته د حکومت د مسؤول په توګه وړاندې شو.

د ۱۳۴۳هـ ش کال اساسي قانون د اساسي قانون په توګه پلى شو، خو دا چې هغه اساسي قانون د شاهي نظام لپاره جوړ شوى و د دولت د رييس صلاحيتونه په کې له يوې خوا پراخ او

پر وړاندې داسې مسؤول ګڼل کېده، چې د حساب ورکونې لپاره ورته يوازې د اخرت ورځ ټاکل شوې وه، مګر په دې دنيا کې به د ديني عالمانو او صوفياى کرامو له خوا پاچا د شريعت لارې ته هدايت کېده او بس. خو په يوه جمهوري نظام کې جمهور رييس د يوه پاچا په څېر اختيار نه لري، ځکه جمهور رييس د ولس په اراده را منځته کېږي، د ولس پر وړاندې مسؤول او د کړو وړو قضاوت يې هم په ولس پورې تړلی وي.

د دولت د برياليتوب او ناکامۍ معيارونه څرګند دي او د دولت رهبر د ولسمشر په توګه د دولت د ټولو تګلارو او کړو وړو مسوول ګڼل کېږي.

په هغو هېوادونو کې، چې نظام مضبوط وي هلته ولس د نظام او ولسمشر د مشروعيت تر منځ فرق کولی شي.

د مثال په ډول، د امريکا په متحدو ايالاتو کې ډېر خلک د ولسمشر بوش له پاليسيو سره جوړ نه وو او د محبوبيت سلنه يې ډېره ټيټه شوې وه، مګر د امريکا د نظام قوت په وروستيو ټاکنو کې څرګند شو او امريکايانو په غوڅ اکثريت داسې يو څوک د ولسمشر په توګه وټاکه، چې دوه کاله وړاندې يې د خلکو لپاره تصور هم ناممکن و. په يوه جګړه ځپلي هېواد کې د ولسمشر مسؤوليت تر هغه هېواده، چې جګړه په کې نه وي ډېر دروند دی، ځکه چې ولسمشر بايد له يوې خوا په خپل هېواد کې د مشروع او منل شوي نظام پايې ټينګې کړي او له بله پلوه بايد خپل مشروعيت هم تثبيت کړي.

او سمهال زموږ په ټولنه کې د خلکو تر منځ منفي ليدلوری، ځکه منځته راغلی، چې پورتنيو دواړو معيارونو يعنې عدالت او مشروعيت ته پاملرنه نه ده شوې.

د خلکو يوه نيوکه داده، چې اجرايي قوه په عمل کې د مقننې او عدلي قوې استقلال او صلاحيتونه نه مني. خلک دا ګڼي، چې اجرائيه قوه يوائينی ځواک دی، چې واګې يې د ولسمشر په لاس کې دي او هره پاليسي، مصلحت او خپلو شخصي ګټو ته په پام سره په هېواد کې عملي کوي. که منتخبې ولسي جرګې ته د کرزي صاحب لومړنۍ وينا وڅېړو عجيبه خلاوې ترې په ډاګه کېږي، ځکه د نوموړي په ټوله وينا کې د اجرائيه قوې د قانون جوړونې لومړيتوب ناڅرګند دی.

د اساسي قانون پر بنسټ دولت اړ دی چې د ټولو قوانينو مسودې ولسي جرګې ته وړاندې کړي چې تر بحث وروسته يا د تقنيني قوې له خوا ومنل شي او ولسمشر ته د توشيح لپاره ولېږل شي او يا هم رد شي.

د يوويشتمې پېړۍ په يوه معاصر دولت کې د افرادو مؤسسو، شرکتونو او نورو عناصرو فعاليتونه د قانون په چوکاټ کې معلوم او مشخص وي. که چېرې د يادو شويو عناصرو لپاره قانون نه وي، يا ابهام ولري، يا د زمان له شرايطو سره برابر نه وي او د يوه زاړه فکر زېږنده وي، نو په داسې حال کې د قانون نشتوالی يا د نامناسب قانون تنفيذ د معقول تشبث مخه نيسي او ستونزې زېږوي. د مثال په ډول، د ځينو سوداګرو ادعا ده چې افغانستان ته په وار وار بې کيفيته تېل وارد شوي دي، چې د استعمال له کبله يې په پايله کې ماشومان په مغزي ناروغيو مبتلا کړي دي. په همدې ترتيب د بې کيفيته تېلو د استعمال له کبله د پلازمېنې کابل په ګڼون د هېواد د ټولو ښارونو هوا خورا ککړه او په تېلو د چلېدونکو ټولو انجنونو عمر يې له نيمايي څخه هم زيات راټيټ کړی دی. د ګوتو په

شمېر د څو تنو د ناروا ګټې لپاره زموږ ولس اړ دی چې په میلیاردونو افغانۍ تاوان وکړي او په راتلونکو کلونو کې به هم د دې تاوان له ډول ډول بدو اغېزو سره مخ کېدل وي.

په اوسني وخت کې دولت د اقتصاد په برخه کې ستر رول لوبوي. یو مثال یې زموږ په هېواد کې د ټلیفون د کمپنیو را منځته کول دي. په (۱۳۸۲ هـ ش) کال کې په ټول افغانستان کې یوازې ۱۰۰ موبایل ټلیفونونه وو، چې د یوه نړیوال شرکت له خوا ملګرو ملتونو ته ورکول شوي وو او په وېش باندې یې لانجې روانې وې.

د دولت هر ستر سلاکار، سفیر او بهرنیو ارګانونو به ټلیفون غوښته، ځکه هغه مهال که به چا غوښتل چې د کابل ښار له یوه ګوټه له بل ګوټ سره اړیکي ونیسي، نو اړ به و چې سړی ور ولېږي، مګر نن ورځ له نېکه مرغه په افغانستان کې اوونیم میلیونه ټلیفونونه فعال دي او نږدې ۷۵٪ افغانانو ته د موبایل د استعمال زمینه برابره شوې ده. همدارنګه تر یوه میلیارد ډالرو ډېره خصوصي پانګه د ټلیفون د شرکتونو له خوا په افغانستان کې اچول شوې ده. د ټلیفون هغه دوه شرکتونه چې په لومړي ځل یې په کار پیل وکړ، د هر یوه شرکت بیه تر ۲۰۰ میلیونو ډالرو لوړه ده او هرکال د افغانستان د مخابراتو وزارت د دې شرکتونو د مالیې له لارې ۱۰۰ میلیونه ډالرعاید لاس ته راوړي.

د افغانستان په نامناسبو شرایطو کې ډېرو خلکو دا سې فکر کاوه، چې دلته به کومه خاصه پانګونه ونه شي، کړی مګر دا چې موږ د پانګونې د جلب او جذب منابع پیدا کړې، یو دلیل یې په نړیوال بازار باندې زموږ پوهه وه. په لومړي سر کې د دولت څو لوړ پوړي چارواکي له بهرنیو شرکتونو سره راغلل او

په هېواد کې یې د شل زرو لاینونو ټلیفونونو د فعالولو لپاره شل تر دېرش میلیونو ډالرو پورې غوښتنه کوله، دوی ویل چې له نړیوالو مرستو څخه باید دغه رقم ترلاسه کړي، خو دا چې موږ ته د ټلیفون د نړیوال بازار حالت ښه معلوم و په دې پوهېدو، چې ټلیفون په اوس وخت کې د دولت د مصرف نه، بلکې د عاید منبع ده. دې کمپنیو ته موږ په ټینګه وویل چې زموږ په جګړه ځپلې ځپرې مه غولېږئ، موږ د ټلیفون په نړیوال بازار باندې پوه یو او موږ ته د یوه چا تر ناروا شخصي ګټو د خپل هېواد روا ملي ګټې ډېرې مهمې دي او دا مو ورته څرګنده کړه، چې که شخصي ګټې غواړي نو بازار ته دې ولاړ شي. دولت د شخصي ګټو ځای نه بلکې د ملي ګټو د تأمین او تعین ځای دی.

تر یوه اوږده بحث وروسته مو پرېکړه وکړه، چې باید یو څرګند قانوني چوکاټ جوړ کړو، چې په نتیجه کې یې دوو خصوصي شرکتونو ته لایسنسونه ورکول کېدل او درې کاله وروسته دوو نورو شرکتونو ته د لایسنس ورکولو فیصله وشوه.

دا چې په لومړي سر کې یوازې دوو شرکتونو ته اجازه ورکړل شوه دلیل یې دا و، چې دا وخت د بازار شرایط څرګند نه و او څوک نه پوهېدل، چې افغانان به د دې وس ولري چې په میلیونونو موبایل ټلیفونونه واخلي.

د دې تر څنګ د هېواد په امنیتي حالت هم نړیوال ډېر ډاډمن نه وو، نو لومړیو دوو شرکتونو خطر هم منلو او د دې په بدل کې یې د ډېرې ګټې توقع هم درلوده او هم یې استدلال کاوه، چې دوی به د خطر منلو تر څنګ بیا هم درې کاله وروسته له قوي شرکتونو سره د سیالۍ توان پیدا کړي.

څرنګه چې د دې بهير تخنيکي برخه پېچلې وه، نو انتقالي ادارې د انګلستان له دولت څخه غوښتنه وکړه چې ورته يو پياوړی تخنيکي ټيم ورکړي، چې له يوې خوا تخنيکي شرايط په سمه توګه وسنجوي او له بلې پلوه کمپنيو ته د تخنيکي شرايطو چوکاټ هم وړاندې کړي. د دې لپاره چې په دې پروسه کې هم نړيوال او هم ملي اعتبار موجود وي او په شفافه توګه تر سره شي، نو کابينې پرېکړه وکړه چې د انتقالي ادارې اراکين به د قرارداد تر اعلان پورې هېڅ ډول رول نه لري، ځکه چې د تخنيکي ارزونې ټيم بايد په بشپړ اختيار پر مخ ولاړ شي.

د انتقالي ادارې د کابينې غړي يوازې په هغه ورځ هغه مجلس ته له نورو مېلمنو سره يو ځای لاړل، چې د تخنيکي ارزونې ټيم بر رسي خلاصه کړې وه، شرکتونه له تخنيکي لحاظه طبقه بندي شوي وو او مالي وړانديزونه چې په يوه کاغذ کې په سري توګه ليکل شوي وو، د خلکو حضور ته وړاندې کېدل.

انتقالي ادارې د امريکا له حکومت څخه غوښتنه وکړه، چې له امريکا څخه په بهر کې د پانګونې تضمين کوونکې ځانګړې مؤسسې (OPIC) ته هدايت وکړي، چې خپل امکانات افغانستان ته ورکړي، ځکه د امريکا د دولت ځينې لوړپوړي مامورين په دې فکر وو، چې د بهرنۍ پانګونې لپاره د افغانستان شرايط نامساعد دي او دې مؤسسې ته به زياتې ستونزې پېښې شي. له همدې امله يې د افغان حکومت دا غوښتنه و نه منله، خو په لومړۍ غونډه کې بيا ما د افغان ولسمشر حامد کرزي په اجازه د امريکا له ولسمشر ښاغلي بش څخه همدا غوښتنه تکرار کړه او بش زما غوښتنه ومنله.

کله چې يادې شوې مؤسسې له يوه ميليارد ډالرو څخه د زياتې بهرنۍ پانګې ګارنټي ورکړه، نو ډېر لږ تاوان يې وکړ او په دې سره د هغو پانګوالو مؤسسو وېره بې ځايه ثابته شوه چې ګومان يې کاوه، چې د دوی پانګه به له خطر سره مخ شي. په افغانستان کې د همدې بريالۍ تجربې پر اساس نومړې مؤسسې پنځو نورو جګړه ځپلو هېوادونو ته دا ډول ګارنټي ورکړه.

په تخنيکي لحاظ دوه کمپنۍ برابرې وې، خو له مالي پلوه يوه شرکت يوازې يو نيم ميليون ډالر دولت ته وړاندې کړل او د روشن کمپنۍ چې د قرارداد سيالي يې وګټله، پنځه ميليونه ډالر افغان دولت ته وړاندې کړل، نو ځکه يې له مالي لحاظه عمومي نومرې ډېرې شوې، د قرارداد د سيالۍ تر ګټلو وروسته روشن کمپنۍ غوښتل چې دوی ته دې د ماليې او ګمرکونو په برخه کې ځانګړي امتيازات ورکړل شي، مګر دا چې دولت فکر کاوه چې زيات افغانان به د موبايل ټيليفونونو په اخيستلو دا شرکت ګټندوی کړي، نو دا وړانديز يې و نه مانه او په څرګنده يې ورته وويل چې په داسې امتيازاتو ورکولو کې موږ ډېر عايد له لاسه ورکوو او که چېرې تاسې په دې ټينګار کوئ، موږ به له لومړني شرکت سره چې يو نيم ميليون ډالر يې وړانديز کړي وو مذاکرات پيل کړو. خو څلور مياشتې وروسته روشن کمپنۍ ته څرګنده شوه، چې د موبايل د پلور بازار تود دی او د دوی دا تصور چې ډېر لږ خلک به موبايل ټيليفون وپېري ناسم وخوت.

افغان بيسيم ټيليفوني شرکت ته د استاد رباني، طالبانو او انتقالي ادارې پر مهال ټولو حکومتونو د فعاليت اجازه ورکړې

وه او دې شرکت په دې برخه کې پانګونه هم کړې وه. له دې شرکت سره هم دولت هر اړخیز بحث پیل کړ او هغه شرایط یې پرې ومنل چې د روښن مخابراتي شرکت منلي وو، مګر یوازې په همدومره توپیر چې پخوا دې شرکت ته د جواز ورکولو په اړه بې له مناقصې په دې شرط پرېکړه شوې وه، چې د دې کمپنۍ په سلو کې شل برخه به د دولت وي.

په افغانستان کې د مخابراتي بهیر پراختیا ته وده ورکول د دولت د بریالیتوب مثال دی او د ناقصو تېلو واردول یې د ناکامۍ مثال دی. دا چې په لومړي سر کې د مخابراتي بهیر د ودې اصول د ملي ګټو پر بنیاد کېښودل شول، ټول ملت ته یې ګټه ورسېده، خو دا چې د بې کیفیته تېلو په مورد کې ناسم او د ملي ګټو ضد اصول وضعه شول، نو ټول ملت ته یې سخت زیانونه واړول.

د یوه دولت اصولي او قانوني کردار د هغه دولت او هېواد مثبت شهرت ته وده ورکوي او د دې لامل ګرځي، چې پانګه تولید او فعاله شي. که چېرې په افغانستان کې شته پانګه فعاله شي نو له یوې خوا د افغانانو تخنیکي ظرفیت لوړوي او له بلې خوا په زرګونو خلکو ته کاري زمینې برابروي. د مخابراتو او معلوماتي ټېکنالوژۍ په برخه کې اوس زیاتره زموږ افغان خویندې او ورونه په کار بوخت دي او په لږ وخت کې یې ثابته کړه چې دوی په تخنیکي وسیلو ځانونه پوهولی شي، مګر هر کله که ناقص قوانین د شخصي ګټو لپاره د ملي ګټو پر ضد وضعه کېږي، نو په هغه صورت کې نه یوازې پانګه وده نه کوي بلکې ملت ته هم ډېره ستره او مرګونې ضربه ورکوي.

که چېرې د بې کیفیته تېلو د ورود له امله د افغان ولس روغتیایي ستونزې ووینو، نو په راتلونکو د پرشو کلونو کې به یې تاوان تر لسګونو میلیونو ډالرو واوړي.

دا چې د ناسمو پالیسیو تطبیق ملت ته صدمه رسوي، نو ځکه د پالیسۍ جوړولو کار یوازې د دولت دنده نه، بلکې د ټول ملت دنده وي. که چېرې دولت سمه پالیسي یا وضعه کولی نه شي او یا یې په تطبیق کې پاتې راځي، نو په حقیقت کې د خپل ولس او نړۍ پر وړاندې یو ناکام دولت ګڼل کېږي.

د دولت بریالۍ پالیسي دولت ته هغه عواید په لاس ورکوي، چې دولت ترې د ملي لګښتونو پر مهال ګټه اخلي او هغه کارونه پرې ترسره کوي، چې د ملي ګټو د تأمین لپاره حیاتي ارزښت ولري. د ساري په ډول، د معلولینو، کونډو او یتیمانو، تقاعدیانو او نورو بېوزلو خلکو د ساتنې لپاره د ځینو لګښتونو تر سره کول د دولت هغه فریضه ده، چې د اسلامي عدالت او ټولنیزو تړونونو پر اساس یې باید تر سره کړي.

که چېرې د دولت عواید کال پر کال زیات نه شي، نو د ټولنې بې وزلي پاړکي لا بې وزلي کېږي او دولت هغه مهال د ټولنیزو ژمنو په تر سره کولو کې پاتې راځي، چې عواید په سمه توګه سمبال نه کړی شي. د تېلو او ټلیفون سمبالښت یو ډول کار نه دی، هر یو یې د ځانګړو قواعدو او اصولو وضع کول غواړي، چې په ځینو شرایطو کې به د دولت نېغ په نېغه رول اخیستو ته اړتیاوې او په ځینو وختونو کې به یوازې دولت طرحه جوړوي او یا به یې تطبیقوي، مګر دا باید څرګنده وي چې یو اصولي بازار بې د اصولو او قوانینو له تطبیق څخه سم فعالیت نه شي

کولی. د ازاد بازار معنی دا نه ده چې قوانین تر پښو لاندې او مافیایي حرکتونو ته میدان خالي شي.

په اوسنیو شرایطو کې د دولت د مشروعیت معنی دا ده، چې دولت باید د ولس لپاره ځینې کلیدي خدمتونه تر سره کړي او که چېرې په هره برخه کې دولت د کلیدي خدماتو په تر سره کولو بریالی نه شي، نو هغه دولت ناکام دولت شمېرل کېږي او د ناکامۍ په پام کې نیولو سره یې مشروعیت هم کمېږي.

که په اصولي توګه په خپل ولس کې تنني منفي لیډلوري ته ځیر شو، نو څو ټکي مو په لومړي سر کې مخې ته راځي:

ځ ≙ 1ő له اوسني دولت څخه د ولس توقع دا وه چې د ناروا زور او قوت د استعمال دوره به پای ته ورسوي او تر دې وروسته به د دوی سرونه، مال، ناموس او... له هر ډول خطر څخه په امان وي او دوی به په ازادانه توګه کولی شي، چې د هېواد له یوه ګوټ څخه بل ته په ډېره اسانۍ سفر وکړي او همدا راز به د وطنوالو په حیث د برابرو حقونو خاوندان شي، مګر له بده مرغه نن ټول ولس ویني، چې تر پخوا زیاته وضعه په خرابېدو ده. نه د چا ناموس په امن دی او نه مال، د هېواد په ځینو سیمو کې پر اته کلنو نجونو جنسي تېری کېږي، خو تېري کوونکي او قاتلین تر نیولو وروسته بیا د رییس جمهور په امر خوشې کېږي، نو په داسې وخت کې به څرنګه څوک باور وکړي، نن ورځ یوازې زموږ خوبندي نه دي چې دا راز تېری زغمي، بلکې د نورو غلو په ګډون ځینې پولیس هم پر ولس باندې ډول ډول تېري کوي. په پولیسو باندې د امریکا دولت شپږ میلیارده ډالر ولګول، خو د دولت د بې غورۍ له امله د تېر کال د سرطان تر میاشتې پورې د پولیسو یو ټولی هم د امریکا د تفتیش د ادارې د رپورټ له

مخې حتی د خپلو د ندو د پېژندو تر مرحلې هم نه و رسېدلی. په همدې حال کې څو زره تعلیم یافته پولیس افسران د بېلابېلو ناسمو دلایلو له مخې احتیاط ته سوق او پر کورونو کېنول شول. همدا ډول تر سلو زرو زیات تعلیم یافته افسران تنقیص او اوس په ښارونو کې لاسي کراچۍ چلوي، مګر په سلګونو نور غیر مسلکي کسان د پولیسو او سرحدي قواوو په عمده چوکیو کې مقرر شوي دي.

ډېر خلک په دې باور دي چې د پولیسو د قومندانۍ په چوکیو باندې نرخ اېښودل شوی او بې له پیسو ورکولو څوک نه شي کولای د قومندانۍ څوکۍ ترلاسه کړي. د امریکا د تفتیش ادارې د رپورټ له مخې لا تر اوسه د پولیسو سم تعداد معلوم نه دی، ډېرو کارکوونکو ته په وخت معاش نه رسېږي او اداري فساد لکه د سرطان مرض د ځینو پولیسو تر منځ په تېزۍ د خورېدو په حال کې دی.

کله چې خبره تر دې بریده رسېدلې، نو څه فکر کوئ چې ایا د افغانستان بې دفاع ولس به په داسې ځینو پولیسو د خپل ناموس، سر او مال د ساتنې باور وکړي؟ دا پوښتنه دا پوښتنه یوه شپه کابل ښاریانو د یوه سیمه ییز ټلویزیون له لارې ځواب کړه. په کابل ښار کې لیوني سپي ډېر شوي وو، ښاروالۍ غوښتل چې سپي له منځه یوسي، خلکو ټلویزیون ته ټلیفون وکړ، چې د خدای په پار سپي ونه وژنئ، ځکه چې د دوی ناموس، سر او مالونه په خطر کې دي، خلکو ادعا کوله چې د شپې له خوا د کابل ځینې پولیس د خلکو پر ناموسونو تجاوز کوي، د خلکو مالونه غلا کوي خو د لېونو سپیو له ډاره دوی په ښار کې د ګرځېدو زړه نه ښه کوي او که چېرې سپي ووژل شول د

دوی محافظت به بیا ډېر مشکل شي.

کله چې ځینې پولیس خپل رسمي لباس غلو ته په پور ورکوي او یا دا چې په رڼا ورځ په خپله غلا ته بدېږي وهي، نو ایا په نظام کې داسې څوک شته چې ویښ وي او د ولس د ناموس او ژوند د مصئون ساتلو مسؤولیت پر غاړه واخلي؟

د عبدالرحمن خان د سلطنت په دوره کې د جلال اباد-تورخم پر لویه لاره یوې قافلې خپل مالونه یوه کلي ته نږدې ښکته کړل او ویده شول، غلو د ویدو سوداګرو مالونه پټ کړل او په تروږمۍ کې ورک شول. سهار چې سوداګر له خوبه ویښ شول، نو په بیړه یې ځانونه د امیر دربارته ورسول. امیر ورته وویل: ایا تاسې نه پوهېدئ، چې د هغه کلي خلک له څېرمې غله دي او تاسې بیا هلته ویده شوئ؟. سوداګرو ورته وویل موږ فکر کاوه، چې د امیر د هېواد په قلمرو کې امنیت ټینګ دی، نو که موږ ویده شو امیر خو به ویښ وي. امیر ورته په خیر وکتل او ویې ویل: "تاسې اوس ولاړ شئ زه به یوه اونۍ وروسته ستاسې مالونه په بشپړه توګه درته تسلیم کړم." غلو غلا کړې وه، خو د امیر د دبدبې او هیبت له امله یې انډي نه وو تقسیم کړي، کله چې کلي ته عسکر ورسېدل غله څرګند او مالونه یې ترې یووړل، لومړی یې سوداګرو ته خپل مالونه ورکړل او بیا یې غله قاضي ته وسپارل.

دا چې د هغه مهال امیر په نشت وسایلو داسې کولی شول، نو څرګنده ده چې افغان ولس په خپله د بې نظمۍ طرفدار نه دی هر وخت چې د دولت مشرانو د نظام د جوړولو اصول تعقیب کړي ولس یې خدمت ته حاضر شوی او ملاتړ یې ورسره کړی دی.

اوس چې په افغانستان کې امنیتي وضعیت خراب دی ډېر دولتي چارواکي د دې پړه د وسله والو مخالفینو پر غاړه اچوي، خو حقیقت دا نه دی چې وضعه یوازې هغوی خرابه کړې، بلکې وضعه د دولت بې غورۍ او بې کفایتۍ هم خرابه کړې ده. په یو هېواد کې چې د مجازاتو او مکافاتو روښ نه وي، نو هلته به څرنګه څوک د اصولو په پلي کېدو باور ولري. کله چې یو والي په ولایت کې ناکام شي، له هغه ځایه راوستل شي او په مرکز کې وزیر مقرر شي او که وزیر ناکام شي، نو هغه بیا کوم بهرني هېواد ته د سفیر په توګه واستول شي، ایا د افغانستان په شاوخوا دېرش میلیونو خلکو کې پنځه زره صادق او کار فهم خلک نه پیدا کېږي، چې په مرکز او ولایتونو کې ټولې کلیدي څوکۍ د څو محدودو کسانو په لاس کې دي او په دې ادلون بدلون کې بیا هم اقتدار له همدغو کسانو سره پاتې دی.

که چېرې امنیت د دولت له اصلي وجایبو څخه وشمېرو، نو نن ورځ د افغانستان د خلکو اجماع پر همدې ده چې دولت پخپله دې دنده کې پاتې راغلی او ناکام دی، خو تر دې هم د خواشینۍ خبره دا ده، چې د وضعې د ښه کېدو امید نور د ولس په زړه کې په مړ کېدو دی او فکر کوي چې د دې دولت په موجودیت کې حالات د تباهۍ او بربادۍ پر لور روان دي. په دې کې شک نشته چې د ځینو ګاونډیو هېوادونو له خوا بل شوي اور ته پکې وهل کېږي او دلته لاسوهنه کوي، مګر دا هم د هېرولو نه ده چې فاسد قوماندانان، غله والیان او بډې خواره قاضیان زموږ د ګاونډیو هېوادونو له خوا نه دي ټاکل شوي، بلکې موجوده دولت په دندو ګومارلي دي.

1À ولس وینې چې قراردادیان ښکاره ناري وهي چې د قرارداد د اخیستو پر سر د دولت لوړ پوړو چارواکو ته فیصدي ورکوي او له ولسوالۍ نیولې تر وزارت پورې د رشوت اخیستو جریان هم په ډاګه دی، نو

په داسې حال کې به خلک څنګه په دې ډاډمن شي، چې ایا اوسني دولتداران په رښتیا د کوم نظام د جوړولو هیله او اراده لري.

1È یوه برخه خلک داسې منفي لیدلوری لري، چې دولت د یوه قوي اقتصاد د جوړولو لپاره کومه ځانګړې او عملي طرحه نه لري، په همدې ترڅ کې د بې کیفیته تیلو د را وارد ولو مثال باید دا هم څرګنده کړې وي، چې دولت د شخصي ګټو مرکز ګرځېدلی او په ډېرو برخو کې یې د ناوړو مصلحتونو په نظر کې نیولو سره ملي ګټې تر پښو لاندې کړې دي. د افغانستان د اوسني نفوس زیاته برخه ځوانان تشکیلوي، چې عمرونه یې له پنځه دېرشو کلونو ټیټ دي او لا هم د ځوانانو شمېره مخ پر زیاتېدو ده، مګر د دغو ځوانانو تر منځ د بې کارۍ سلنه له څلوېښتو نیولې تر شپېږ څلوېښتو رسېږي. که چېرې د دې ستونزې مخه ونه نیول شي او یوه بنسټیزه اقتصادي طرحه رامنځته نه شي، نو یوازې همدغه بې کاري د دې لپاره بس ده چې په ټول هېواد کې امنیت درهم برهم کړي.

ما دوه کاله مخکې د ایریا په نامه د یوې خیریه ټولنې، چې د افغانستان ډېره ستره سروې یې کړې وه له څلورو تنو مسؤولینو سره ولیدل. زما یوه پوښتنه دا وه چې د افغانستان په سوېل کې د طالب تعریف څه دی؟. څلور واړو بې له ځنډه ځواب راکړ چې (بېکاري). د دې خبرې معنی دا ده، چې بل کوم بارز علت نشته

بلکې بېکاري ده چې د ټولې بدبختۍ سرچینه ګڼل کېدی شي او په اوس وخت کې بې امني هم د پیسو پیدا کولو په یوې سترې منبع بدله شوې ده. موږ پوهېږو، چې زموږ په معلولو او په نشه یي توکو معتادو ځوانانو سوداګري روانه ده او پر ژوندانه باندې یې قیمتونه ایښودل شوي دي. تاسې به له ډېرو رسنیو څخه دا رپوټونه اورېدلي وي، چې نن دلته یوه کورنۍ په دوو سوو ډالرو خپل ماشوم پلوري او سبا هلته یوه کورنۍ د نر ماشوم په نیمایي بیه ماشومه نجلۍ پلوري، چې د پاتې کورنۍ ژوند پرې وژغوري، مګر په همدې حالت کې هم ځینې کسان چې د بن تر پرېکړې وړاندې یې یوازې لس زره ډالره شتمني درلوده، نن ورځ د هېواد په دننه او له هېواده بهر په لسګونو میلیونه ډالر او جایدادونه لري. د ښار اوازې وایي، چې ځینو اشخاصو ته په ځینو بانکونو کې بې له یوه قیران شتمنۍ څخه د اسهامو لویه برخه ورکول شوې او دا ځکه چې دا اشخاص یا د لوړ پوړو چارواکو وروڼه دي او یا یې خپلوان. همدا راز خصوصي بانکونه د دې لپاره جوړ شوي وو، چې افغان متشبثینو ته د پانګې ورکولو زمینې پیدا کړي، خو د دې برعکس ځینو خصوصي بانکونو چې د افغانانو پس انداز حسابونه پکې پراته دي، په همدې پیسو باندې یې په دوبۍ کې د تعمیراتو کارونه پیل کړي او همدا دلیل دی چې ځینو بانکونو د اوسني نړیوال مالي بحران له کبله ستر زیانونه لیدلي، چې تاثیر به یې د بې کیفیته تېلو د زیانونو په څېر زموږ خوارو خلکو ته ور ورسېږي.

د اصولو د نه پلي کولو یو بل مثال دا دی، چې ما ته د یوه دولتي بانک لوړ پوړي چارواکي وویل: "یوه ورځ د دولت یو

لوړپوړي زورواک له خپل ورور سره راغی او د بانک له مسؤولینو څخه یې د څو میلیونو ډالرو د پور غوښتنه وکړه. د بانک مسؤولینو ورته وویل، چې د دې پور په بدل کې به ستاسو تضمین څه وي. زورواک په تمکین او اطمینان وویل: زما څوکۍ او زمونږ فامیلي اثر رسوخ. کله چې د دولت دا ستره څوکۍ زما په لاس کې وي، نو ته څوک یې چې له ما څخه تضمین غواړې! "د بانکي اصولو پر بنسټ بانکي پور بې له مناسب تضمین څخه نه ورکول کېږي، مګر د اوسني دولت زورواکان یې د څوکۍ په زور تر لاسه کوي.

د افغانستان د مرکزي بانک یوه عمده دنده دا ده، چې خصوصي بانکونه وڅاري او دا یقیني کړي چې یاد شوي بانکونه هغو خلکو ته پور ورکوي، چې د پور اخیستو شرایط یې پوره کړي وي او دا خبره څرګنده وي چې پور اخیستونکي د پور د ادا کولو امکانات لري، مګر د دې برعکس د یوه بل بانک کارکوونکو راته وویل چې د مرکزي بانک یو لوړ رتبه مامور ځینو خصوصي بانکونو ته ټلیفونونه کول او په ناروا ډول یې غوښتنه ځنې کوله چې ځینو هغو اشخاصو ته دې ستر پورونه ورکول شي چې هغوی د پورونو شرایط هم نه پوره کول.

په یوه هېواد کې اقتصاد هغه وخت وده کوي، چې د مقرراتو میدان هوار او شفاف وي او هر متشبث وکړی شي چې په ټولو اساساتو باندې په یقین سره خپله مفکوره پلې کولی شي او له همدې لارې خپل ځان او هېواد ته ګټه ورسوي، مګر اوسمهال د دولت د بې کفایتۍ او فساد له امله دا میدان په بشپړه توګه ناهموار او نامساعد دی. ولس له لوږې مري او د ګوتو په شمېر خلکو ته د دې زمینه برابره ده، چې په ناقانونه توګه سترې

پانګې تر لاسه کړي او هر چېرې چې پانګه وويني نو په هماغه ساحه باندې خپلې منګولې ښخې کړي او تر انحصار لاندې یې راولي. د دغو ناوړه اعمالو څخه په بیا-بیا نړیوالو او کورنیو مطبوعاتو پرده پورته کړه او تېرکال د نړیوال شفافیت د جوړښت مؤسسې، چې هرکال د رایو تر اخیستو وروسته د نړۍ د هېوادونو په اړه د اداري فساد سروې خپروي او په دې سروې کې هېوادونه طبقه بندي کوي. په ۲۰۰۸ میلادي کال کې د دغې مؤسسې د خپرې شوې سروې په اساس افغانستان د نړۍ په پنځو ډېرو بدنامو هېوادونو کې یو و او د شمېرې د ترتیب له مخې پنځم هېواد ښودل شوی و، مګر د همدې مؤسسې د ۲۰۰۵ میلادي کال په سروې کې افغانستان ۱۱۴ م هېواد و، چې د اداري فساد کچه په کې متوسطه ښودل شوې وه او تر دېرش کلنې جګړې وروسته د اداري چوکاټ په لحاظ په ډېر بد حالت کې نه و، مګر سږ کال افغانستان د اداري فساد د ډېرښت له کبله ۱۷۲ هېواد دی، چې دا زمونږ د بېوزله ولس توقع نه وه.

اداري فساد یوې نامشروع مالیې ته ورته دی، هر څومره چې فساد زیاتېږي په هماغه اندازه ورسره نامشروع مالیه هم زیاتېږي او دا چاره عامو خلکو ته سختې ستونزې راولاړوي. ښایي پوښتنه پیدا شي چې نامشروع مالیه کومې مالیې ته وايي؟ ځواب یې دا دی چې څه موده وړاندې په کابل کې یوې کورنۍ تر خپل منځ د جایداد د وېش ترکه جوړوله، د کورنۍ مشر چې عمر یې اتیا کالو ته رسېده له قاضي څخه وغوښتل، چې خپل ورور ته د هغه برخه جایداد چې هېڅ لانجه په کې نه وه تسلیم کړي. قاضي صاحب له دغې کورنۍ څخه د اتو زرو امریکایي ډالرو نامشروع مالیه غوښته. کورنۍ ورته وویل چې

په کوم دلیل دوی اړ دي، چې قاضي ته اته زره ډالر ورکړي، خو قاضي دواړه پښې په یوه موزه کې کړې او تر هغه یې د جایداد ترکه ورنه کړه، چې تر څو یې اته زره ډالر جیب ته نه کړل. دا پیسې چې د قاضي جیب ته ولاړې د یوې افغانۍ په اندازه یې هم د دولت په حساب کې جمع نه کړې شوې، اما له بېوزله ملت څخه دا یوه ډېره لوړه ناروا مالیه ده چې واخیستل شوه.

د اسلام په مبارک دین کې شخصي جایداد مصئون دی. د امیر عبدالرحمن خان د سلطنت د کونړ ولایت د محکمې اسناد ما د یوې علمي څېړنې په موخه مطالعه کړي او له هغو اسنادو څخه دا په ډاګه کېږي، چې هغه وخت هندو افغانانو په مسلمانانو خپل جایدادونه یا پلورلي او یا یې ترې اخیستي دي. همدا راز نورو اقوامو هم یو پر بل باندې جایدادونه په ازاده توګه بې د کومې نامشروع مالیې له ورکړې پلورلي دي، د داؤدخان د حکومت تر رنګېدو پورې د خلکو جایدادونه نسبتاً مصئون وو، مګر د ثور تر کودتا وروسته په هېواد کې داسې ګډوډي رامنځته شوه، چې د ډېرو افغانانو جایدادونه یا په جعلي ډول وپلورل شول او یا په زور غصب شول، چې نن ورځ ډېر جایدادونه تر پوښتنې لاندې دي. د اوسني دولت د ښار جوړونې د وزیر په وینا په لسګونو زرو جریبه دولتي ځمکې د ځینو کسانو له خوا په زور نیول کېږي او په لوړه بیه په دغه خوار ولس باندې پلورل کېږي او د هرې ورځې په تېرېدو دا بهیر پیاوړی کېږي. ډېر لږ افغانان باوري دي، چې جایداد یې مصئون دی او دوی پرې پانګونه کولی شي.

د خلکو له فعال ګډون او د قانون له موجودیت څخه علاوه د خلکو د جایداد د مصئونیت تضمین نه شي کېدی. په کابل ښار

کې په میلیونونو خلک د غوره قوانینو د نشتوالي له کبله په غیر قانوني ډول ژوند کوي، ځکه چې یو شمېر سیمې لکه وزیر اکبر خان مېنه، دریمه او څلورمه کارته او داسې نورې د ښاروالۍ د نقشې له مخې جوړې دي، مګر ډېرې داسې سیمې هم شته چې د ښاروالۍ د پلان له مخې نه دي جوړې شوي او د ژوند تېرولو ډېر لږ امکانات هم ورته برابر نه دي.

که په ښاروالۍ کې کاري کفایت وای، نو په عاجله توګه به یې د نورو ځمکو د نقشه کولو کارونه تمام کړي وای او د قانوني جایدادونو د توزیع پروسه به یې د دې لپاره هم چټکه کړې وای، چې بېرته راستنېدونکو کډوالو په داسې جایدادونو باندې پانګونه کړې وای، چې شرعي او قانوني محفوظ حیثیت یې درلود او په اسانۍ سره یې ملکیت تثبیتېدلی شوای.

ښاروالۍ باید د ښار د هغو برخو په باب چې له لسیزو را په دېخوا په کې خلک ژوند کوي مناسب اقدام کړی وای، چې د هغوی جایدادونو قانوني بڼه غوره کړې وای. د داسې کشالو د هواري لپاره په ځینو هېوادونو کې ډېرې اغېزمنې لارې رامنځته شوي، چې له هغو تجربو څخه هم ګټه اخیستل کېدی شي. لکه د جاپان د نګویا ښاروالي چې داسې مسایل یې په بریالیتوب سره حل کړي دي او په خپله د کابل ښار اوسېدونکو هم د دې لانجو د هواري لپاره غوره وړاندیزونه کړي، چې د غور وړ دي او د اوسېدونکو، ښاروالۍ او نورو دولتي دوایرو تر منځ په تفاهم په کامیابۍ سره حل کېدی شي. مګر د کابل ښاروالي د بې کفایتۍ او فساد په داسې تیارو کې ډوبه ده چې نوره ترې د خلکو هیله پرې شوې او دا ښاروالي د ستونزو د

بېلابېل قومونه تر خپله منځه خپلوي کوي، يوله بله سره په ولسي مسايلو کې همکاري کوي او هېواد تر دېرش کلنې جګړې وروسته د يووالي په لور روان شوی دی، مګر له بده مرغه د څو مغرضو اشخاصو د شخصي ګټو لپاره يو ځل بيا په ټول ولس د نهيلۍ څپه خپره شوې، په قومونو سياسي سوداګري روانه ده او د ځوانو هلکانو او نجونو احساسات پارول کېږي، چې د خپلې خاورې نور او سېدونکي پردي وبولي، د هغوی افتخارات تر خاورو لاندې کړي او ځانونه تر نورو لوړ وګڼي. څو پېړۍ وړاندې موږ دې نتيجې ته رسېدلي وو، چې که زه وايم چې زه يم او ته وايې چې ته يې، نه به زه يم نه به ته يې او که ته وايې چې ته يې او زه وايم چې ته يې، هم به زه يم هم به ته يې.

که څه هم په دغه ناوړه وضعه کې د ولس د راښکېلېدو لپاره نور ډېر عوامل هم پيدا شوي دي، خو اصلي ستونزه په سرچينه کې ده. د دولت کابينه د سرچينې په توګه په دغه فساد ککړه ده، ځکه د کابينې تر منځ په هغو اخلاقي اصولو او ښو قوانينو باندې اجماع نشته چې له مخې يې د دولت هر يو مامور د ټول ولس پر وړاندې ځان يو ډول مسؤول وبولي. د دولت يو شمېر لوړ رتبه اراکين په بشپړه بې عدالتۍ ټولې څوکۍ خپلې کورنۍ، قبيلې او قام ته ورکوي او که چېرې په يوه هېواد کې اداري جوړښتونه په دې ډول وي، نو هلته به څنګه خلک اعتبار وکړي چې موږ يو موټی ملت يوو.

د افغانستان خلک ټول د ترخو حقايقو په بنياد يوې منفي اجماع ته رسېدلي دي، ځکه د کرزي صاحب تر انتخابېدو وروسته ټولو د ده د برياليتوب هيله درلوده او فکر يې کاوه،

هواري کومه ګټوره لاره نه لري.

له همدې کبله ښاروالۍ ته اوس خلکو د چوروالۍ لقب ورکړی دی. دا چې عامه وجدان چور او چپاول نه مني، ځکه د زورواکو له خوا تالا شوي شېرپور ته چورپور وايي او دا ډېره حقيقي نومونه ده، ځکه شېرپور رښتيا هم د مفسدو دولتدارانو د لوړپوړو مامورينو له خوا چور شوی دی، د دولت اراکينو دا قيمتي ځمکه په څو چنده ارزانه بيه واخيسته او بيا يې يوه اونۍ وروسته پنځه بېسويي نمره په ۱۲۰ زره امريکايي ډالرو وپلورله. په وزير اکبرخان مېنه او شېرپور کې په لسګونو داسې دلالان شته، چې پېرودونکي ته په لږه شېبه کې د ځمکې بيه څو چنده لوړه ښيي او کله چې همدا دلالان محاکمو ته ولاړ شي، نو د ځمکې قيمت څو چنده ټيټ ښيي چې په پايله کې يې د دولت ماليه ټيټه او ګټه يې د څو زورواکو جيبونو ته ولاړه شي.

که داسې عواملو ته له هره پلوه نظر واچوو، بيا هم همدې يوې پايلې ته رسېږو، چې له دولت سره د ولس د هوسا کولو لپاره کومه څرګنده طرحه او پلان نشته، بلکې برعکس له دولت څخه د شخصي او تنظيمي ګټو مورچه جوړه شوې او د دې منفي وضعې بدې اغېزې په ځانګړي ډول په ځوان نسل باندې تر نورو ډېرې ښکاره او جوتې دي، ځکه دولت د اصولو پر اساس نه دی ولاړ او کارکوونکي يې د پوهې او پرهېزګارۍ پر بنسټ نه دي مقرر شوي، بلکې پر ناروا لارو راغلي او د په کارپوه ځوانانو د رشد او پرمختګ مخه يې ډب کړې ده.

همدې ويجاړوونکي وضعيت ملي يووالي ته صدمه رسولې، ځکه د بن د پروسې په پيل کې ټول خلک په دې باور وو، چې په ولس کې لا هم د ملي يووالي روحيه پياوړې ده،

چې کرزی باید پوه وي چې دی په سيالانو کې ولس بريالی کړی، نو باید وپوهېږي چې ولس ريښه او دولت ونه ده. که ريښه مضبوطه وي ونه به استواره وي او بيا به په اسانۍ سره د ونې د شاخ برۍ کارتر سره شي.

مطلب دا چې جګړه ځپلي ولس بنسټيز اصلاحات غوښتل، خو له بده مرغه د دې برعکس دولت اصلاح شوې برخې هم په فساد ولړلې او کړې توره يې هم په خاورو ومنډله.

دې چارې نه يوازې زموږ ولس، بلکې زموږ نړيوال ملګري هم مايوس کړي او هغوی اوس فکر کوي چې افغانستان د جوړېدو نه دی. په نړيواله کچه د افغانستان دولت نن يو ځل بيا د ډېر ټيټ حيثيت څښتن دی. په هر نړيوال اخبار کې د افغانستان دولت د يوه کمزوري، غله او فاسد رژيم په نامه ياد ېږي. زموږ د ولس منفي ليدلوری نړۍ ته انتقال شوی او د نړۍ ډېر ستر دولتونه هم اوس فکر کوي، چې اوضاع له حده وتلې، خطرناکه او خرابه ده.

د ولس منفي ليدلوری د ستونزو د تشخيص لپاره لازمي دی، مګر د ناخوالو پر وړاندې يوازې د منفي ليدلوري په درلودو هم کومه بريالۍ پايله نه تر لاسه کېږي، ځکه د مرض تر تشخيص وروسته فوراً دارو په کار دي، يعنې د ستونزو تر پيدا کېدو وروسته د حل لپاره د ټول هېواد په کچه اوس يوې مثبتې ملي اجماع ته ضرورت دی، چې رامنځته شي او د ستونزو هواري ته په شريکه د حل لارې چارې ومومي. نو ځکه لازمه ده چې په راتلونکي فصل کې د مثبتې ملي اجماع د منځته راتګ پر لارو چارو بحث وکړو.

دويم فصل:

د مثبتې ملي اجماع په لور

موږ اوس يوې داسې دوه لارې ته رسېدلي يوو چې پوره څرګنده ده، يوه لاره د ځانځانۍ، شخصي ګټو او د ملت د نهيليو خوا ته تللې، چې د ګوتو په شمېر خلک په کې د ميلياردونو ډالرو خاوندان کېږي او پاتې شا وخوا دېرش ميليونه ولس په کې په لوږه، تنده، فقر او بې امنۍ کې شپې سبا کوي. له بلې خوا به د افغانستان ګاونډيان له دې هېواده يو ځل بيا د بزکشۍ ميدان جوړ کړي او زموږ دولت به په کې د نندارچي په حيث د خير پر غوښتونو ناست وي، چې په داسې کېدو به افغانستان په لسګونو نور کلونه هم د بې وسۍ په يوه داسې ګرداب کې غرق وي، چې د حال او مستقبل په اړه به فکر هم نه شي کولی.

د دې دوه لارې بله لاره د ايمان، باور او يووالي لار ده. د ټينګ ايمان، يووالي او رينښتينولۍ درلودل هغه څه دي، چې کولی شي موږ د يوه قانوني او اغېزمن دولت خاوندان کړي.

د زمانې په دې پړاو کې چې پر ټول هېواد د نهيلۍ څپه خپره ده، کېدی شي چې موږ د يوې مثبتې ملي اجماع په تر سره کولو خپلې هغه شتمنۍ په ګوته کړو، چې له دا ډول ناوړو شرايطو

څخه هېواد ته د خلاصون لار پيدا کړو. موږ د دې توان لرو، چې د ثبات، سوکالۍ، اتفاق او رينښتينولۍ داسې لاره غوره کړو، چې جګړه ځپلی افغانستان په اسلامي نړۍ کې د اغېزمن دولت څرګنده نمونه وګرځوي. له دې بحران څخه د وتلو لپاره زموږ شتمنۍ کومې دي؟

الف- د اسلام مبين دين:

زموږ تر ټولو ستره شتمني د اسلام مبين دين دی. د افغانستان په سلو کې نږدې ۹۹.۹۹ وګړي د اسلام د سپېڅلي دين پيروان دي. هر وخت چې زموږ ولس د بهرنيو يرغلګرو تر تاړاک لاندې راغلی د اسلام د مبارک دين پر رسۍ يې منګولې لګولي او هېواد ته يې نجات ورکړی دی.

اسلام زموږ د ګران هېواد نړېدلی شېرازه ساتلې ده. په دې کې بايد هېڅ شک نه وي، چې موږ مسلمانان وو، يوو او تر ابده به مسلمانان يوو. دا حقيقت موږ او نړۍ ته څرګند دی، چې اسلام د تشدد او ناروا ملاتړ نه کوي. دا چې نن ورځ د اسلام تر شعار لاندې څه کېږي دا زموږ خامي ده نه د اسلام. ځکه هر څوک چې په زور د چا پر حق خېټه اچوي دا د اسلام د اصولو، عقايدو او قوانينو خلاف عمل دی. اسلام تېری نه مني او تېری کوونکی د سزا وړ بولي.

څرنګه چې مو په تېر فصل کې ولوستل، عدالت د عبادت اساس دی او دا اساس زموږ په ټولنه کې ژورې ريښې لري، مګر زموږ ځينې وګړي په دې نه پوهېږي، چې د اسلام د ځلانده تمدن ډېرې پياوړې څېرې زموږ په خاوره کې ټوکېدلې. د عباسيانو عصر چې د اسلامي تمدن يوه ډېره پياوړې دوره وه،

موږ د یوه ملت په توګه د دې تمدن په را وستلو او استحکام کې خورا ستر رول لوبولی و.

د هارون الرشید او مامون الرشید په دوران کې له بغداد نه په بلخ کې د مدارسو شمېر زیات و. دا مطلب پروفیسر فیډریک سټار چې د امریکا د متحدو ایالاتو په یوه معتبر پوهنتون کې استاد دی، په ډېر وضاحت وړاندې کړی دی. د دغو مدارسو نصاب هغه مهال یوازې په دیني علومو پورې محدود نه و، بلکې ټول مضامین او علوم په کې شامل وو.

په عباسي دوره کې د ژباړې زیاتره مراکز د دولت له خوا تمویلېدل او هدف دا و، چې د نړۍ ټول علوم له نورو ژبو څخه عربي ژبې ته وژباړل شي، چې په دې بهیر کې زموږ د خاورې نامتو پوهانو زیات زحمت وایست او د همدې ژباړو برکت و چې یوناني فلسفه ژوندۍ وساتل شوه او اروپا ته منتقل کړی شوه.

د همدې روښانه عصر په برکت صفر چې د هندوستان کشف و د دغو ژباړو له لارې له نورو هندي اعدادو سره چې په اروپا کې هم د عربي اعدادو په نامه شهرت لري، لومړی اسلامي نړۍ او بیا اروپا ته منتقل شول. رومي اعداد د عربي اعدادو په پرتله ډېر ستونزمن دي، ځکه د لیکلو پر مهال لیکونکی اړ دی، چې ډېر توري سره یو ځای کړي او ارقام ارایه کړي مګر عربي اعداد په سادګۍ سره د ارقامو د ښودلو چاره ترسره کولی شي. همدا راز د الجبر کلمه له عربي ژبې څخه اروپا ته تللې ده. په اسلامي نړۍ کې ډېرې رسد خانې موجودې وې او علماوو په منظمه توګه د ځمکې، سپوږمۍ او سیارو څېړنه کوله. غزنی د سلطان محمود په دوران کې نه یوازې د شعر

بلکې د علم ستر مرکز ګڼل کېده. د ځمکې د قطر د دقیقې محاسبې چاره تر اروپایي پوهانو څلور سوه کاله وړاندې د ابوریحان البیروني له خوا په ډېر بریالیتوب سره تر سره شوې وه. ابوریحان البیروني د طول البلد او عرض البلد په حساب زموږ د هېواد د ډېرو سیمو نقشې په دقیقه توګه جوړې کړې وې. له بلخي ابن سینا سره د البیروني د مکاتبې احوال دا په ګوته کوي چې دوی د خپلې فکري پراختیا په لاره کې د نړۍ له نورو تمدنونو څخه په ډار کې نه وو، بلکې د خپلې فکري پراختیا لپاره یې هر څه څېړل.

د مثال په ډول، کله چې البیروني د سلطان محمود په لښکرو کې هند ته ولاړ، هلته یې د هند د ژورو مطالعاتو د تر سره کولو په موخه سانسکریت ژبه زده کړه او په پایله کې یې د الهند په نامه یو ډېر ستر کتاب ولیکه، چې تر نن ورځې پورې هم ورته د نړۍ او هند عالمان په حیرانتیا ګوري، چې څرنګه د یوه تمدن عالم د بل تمدن رښتینی انځور په ډېره امانتدارۍ کښلی دی.

د ابوریحان، ابن سینا او نورو عالمانو اثار او کارنامې دا په ډاګه کوي، چې د تمدنونو تر منځ د ټکر او درز پیدا کول ناسم او ویجاړوونکی عمل دی او زموږ اسلامي ټولنه کولی شي چې د خپل پیاوړي تمدن په درلودو د نورو تمدنونو ښې برخې خپلې کړي او له بریاوو څخه یې ګټې واخلي.

حضرت عایشه(رض) فرمایي: "د ډیوې له رڼا ګټه واخلئ او دې ته مه ګورئ چې ډیوه د چا په لاس کې ده."

اروپا چې په منځنیو پېړیو کې د ناپوهۍ په تورتم کې ډوبه وه، زموږ د اسلامي تمدن له بریاوو څخه یې ګټه واخیسته او د

پوهې پر لور روان شول. او سنۍ دوره هم د عباسي او غزنوي دوران هغې ازادۍ ته اړتیا لري، چې د علم او معرفت دروازه دې د هر انسان پر مخ خلاصه وي.

د همغو ځلاندو دورو برکت و، چې فکري سرحدونه پراخ او په پایله کې یو ستر حقوقي او فکري تمدن را منځته شو چې نن یې موږ په ویاړ یادونه کوو.

په لومړي ګام کې دولتونه اړ دي، چې د خپلو ویاړلو تمدنونو ساتنه او پالنه وکړي. کله چې موږ د اسلامي تمدن په ساتنه کې د خپلو دیني علمای کرامو رول ته په درنه سترګه ګورو، نو په کار ده چې د هغوی د ژوندانه د بهبود لپاره هم په دولتي او هم په ملي کچه پام وکړو. جومات د الله(ج) کور دی، زموږ مسلمانه ټولنه په جوماتونو کې راټولېږي او د خدای تعالیٰ(ج) خپل فرض ادا کوي.

د مخه مو ذکر کړه چې زموږ د کلیو او ښارونو جامع جوماتونه زموږ د ټولنیزو پرېکړو مراکز دي. هر کله چې پر هېواد باندې بد حالت راغلی، زموږ خلک د نظام او واکمن پر وړاندې په جوماتونو کې پرېکړو ته رسېدلي دي. په همدې ترتیب زموږ په ټولنه کې جومات د مساپرو او بېوزلو د مېلمه پالنې ځای هم دی.

همدا راز مساجد د علم هغه مرکزونه دي چې د علم د حصول لارویان په کې شپې ورځې تېروي او زموږ مؤمن خلک ورسره د خپل د سترخوان ډوډۍ شریکوي. زموږ ډېر نامتو علمای کرام لکه: استاد عبدالحی حبیبي، استاد ګل پاچا الفت، استاد عبدالشکور رشاد، استاد بېتاب، استاد عبدالله قاري او نور ټول هغه شخصیتونه وو، چې خپلې لومړنۍ زده کړې یې په

جوماتونو کې تر سره کړې وې.

زموږ په کلیو کې د ملا صاحبانو ټولې دندې د قدر وړ دي او د ډېرو ټولنیزو خدماتو تر څنګ به په پخوا وختونو کې ملا صاحبانو د مساپرو لیکونه د هغوی کورنیو ته لوستل او د کورنیو حال احوال به یې مساپرو ته لیکلو. همدا راز ملا صاحبان د خپلو مواعظو او خطبو په ترڅ کې د سیمې او نړۍ ډېر مهم مطالب ولس ته وړاندې کوي او د ولس د اجتماعي شعور په وده کې ستر رول لوبوي، خو له بده مرغه تر اوسه پورې دولت د جوماتونو د انسجام لپاره کوم ځانګړی پروګرام نه دی وړاندې کړی.

زموږ د ملي یووالي او د اسلامي هویت د ساتنې لپاره دا ډېر مهم او ضروري اقدام دی، چې د جوماتونو د تقویت او د امامانو د ژوندانه د بهبود لپاره ځانګړی او مؤثر پروګرام وړاندې شي او له دوی سره د هر اړخیزې مرستې لپاره یو جلا ترتیب ونیول شي. پر حیاتي اړتیاوو سربېره باید له ملاصاحبانو سره د دیني کتابونو او راډیویي او ټلویزیوني اسلامي خپرونو او نورو لوازمو په تیارولو کې مرسته وشي.

ب- اګاه ولس:

وایي چې کوټه وسوه، خو دېوالونه یې پاخه شول. زموږ ولس د جګړې په اور کې وسوځېده، خو فکري شعور یې وده وکړه او نن کولی شو ووایو، چې زموږ ولس یو اګاه او باخبره ولس دی او یو موثر او عصري نظام غواړي. په پخوانیو زمانو کې به د نظام د چلولو لپاره یو پاچا پیدا شو، چې غوښتل به یې خپلې موخې تر سره کړي، مګر ډېر ځله به پاچاهان نه توانېدل،

چې ملت ته د ټاکلو موخو په اړه قناعت ورکړي او کله چې به داسې ونه شول، نو بیا به یې یا په دولت کې موجودو چارواکو ته د قناعت د ورکولو هڅه کوله او یا به یې توري ته لاس کړ او په زور به یې پاچاهي پیل کړه. هر څو که دې چلند په ظاهره د یوه نظام بڼه خپلوله، مګر په ولس کې یې بنسټ نه شو ټینګولای. که چېرې یوه افغان شپانه ته شپو خولۍ پر سر کړئ یا ورته پتلون ور واغوندئ، نو په داسې کولو تري، نه اروپایي انسان جوړېږي او نه یې خوي او مغز تغیر کولی شي. همدارنګه د زنده باد او مرده باد په شعارونو هم د هېوادونو ستونزې نه حل کېږي او د یوې فکري یا نسلي طبقې خلک هم نه یوازې دا چې نظامونه نه شي ټینګولی، بلکې د داسې حکمرانۍ پایلې ډېرې خطرناکې هم وي.

په افغانستان کې د ثور تر کودتا وروسته د خلقیانو او پرچمیانو د محدود اقلیت نظام او همدا راز د نجیب د حکومت تر سقوط وروسته د جهادي ډلو تر منځ تباه کوونکې جګړې ټول د هغو محدودو طبقو نظامونه وو، چې هېواد یې له بربادۍ سره مخ کړ. کابل یې ړنګ، دولت یې نابود او د ملي اردو په شمول د دولت ټول تشکیلات یې له منځه یووړل.

دا هېواد چې د ناګاهۍ په تیارو کې ډوب و، نن په کې وضعي بدلون مونډلی او د نړیوالو احصایو مطابق ۹۱٪ نارینه او ۸۷٪ ښځې په پرله پسې توګه ځلور راډیوګانې اوري.

همدارنګه ان د کلیو بانډو سپین ږیري تر ټولو زیات د هغو نړیوالو اخبارونو او مجلو سرمقالو ته غوږ نیسي، چې د راډیوګانو له خوا د دوی په محلي ژبو ژباړل کېږي. دا خبره د دې څرګندوی ده چې زموږ ولس که څه هم په زیاته پیمانه د سواد له

نعمته محروم دی، مګر بیا هم سیاسي پوهې او ټولنیز شعور یې د پخوا په پرتله ډېره وده کړې ده. دا خبره پر ځای نه ده، چې ټول باسواده خلک به پوخ سیاسي شعور ولري، ځکه ډېر داسې باسواده کسان وي چې اصلاً د سیاسي مسایلو له اوربدو سره یا علاقه نه لري او یا پرې نه پوهېږي، مګر هغه څوک چې د خپل هېواد د برخلیک په اړه فکر کوي، هغوی د دې پوهه لري چې له مسایلو څنګه ځانونه خبر او اګاه کړي. همدا دلیل دی چې زموږ خلک اوس د سیاسي جریانونو په اړه معلومات لري او په اړه یې قضاوت کول غواړي. د دې پوهې د منځته راتګ دلایل څرګند دي، ځکه په میلیونونو کلیوال، کوچیان او ښاریان له هېواده هجرت کولو ته اړ ایستل شول او هلته یې په ګاونډیو او د نړۍ په نورو لرې پرتو هېوادونو کې ډېرې نوې پدیدې ولیدې، نو ځکه ویلی شو چې دا اوس هغه پخواني خلک نه، بلکې له ډېرو تجربو سره هېواد ته راستانه شوي خلک دي.

د ملګرو ملتونو د مهاجرو د عالي کمېشنرۍ UNHCR د کارکوونکو د وینا له مخې کله چې په تېرو څو کلونو کې افغان کډوال له پاکستان او نورو هېوادونو څخه افغانستان ته راستنېدل، نو په هرو سلو کورنیو کې تر شپېتو زیاتو کورنیو ټلویزیون درلود او د نورو ارتباطي وسیلو تر څنګ ګڼ شمېر کورنۍ داسې وې چې کمپیوټرونه یې له ځانه سره هېواد ته راوړل، همدا راز په زرګونو ځوانانو په نورو سیمه ییزو او نړیوالو ژبو بلدیت حاصل کړی او ځانونه یې په بېلابېلو علومو سمبال کړي دي. که په تخمیني توګه له یوه میلیون څخه زیات افغانان په اروپا، امریکا او نورې نړۍ کې کډوال وي، نو دوی له یوې څخه تر لسو کورنیو پورې له خلکو سره اړیکې لري او دا

زما په غوښتنه نړیوال بانک پر افغانستان باندې د شوروي یرغل مستقیم او غیر مستقیم ویجاړوونکی اغېز اعلان کړ، چې د ثور له کودتا څخه د بن تر پروسې پورې یې افغانستان ته ۲۴۰ میلیارده ډالره تاوان اړولی و، مګر زموږ د خلکو غوښتنو د هغه تاوان نیمه برخه جوړوله، معنی دا چې زموږ خلکو په نیمه ډوډۍ قناعت درلود. ما د مالیې وزیر په توګه د ولس استازو ته، ځکه هغه ټول حسابونه وړاندې کړل چې غوښتل مې دوی خبر کړم، چې ستاسې غوښتنې پر ځای دي، مګر نړۍ دې ته نه ده حاضره چې دا ټولې غوښتنې ومني. موږ ته په کار ده چې په هېواد کې ټول بنسټیز حرکتونه پیل کړو، چې په وسیله یې په حکومت او اقتصاد کې اساسي بدلونونه را منځته شي. ټولو استازو دا خبره ومنله او دا چې ما د دولت عواید مرکزي کړي وو، دوی په دې کار خپله خوښي وښوده او زما د دې اقدام هرکلی یې وکړ.

زموږ ولس هېڅ وخت د دولت د بنسټیزو اصلاحاتو د راوستلو طرحه نه ده رد کړې. هر ځل چې په ولس اعتماد شوی په ډېره حوصله یې تر غور وروسته دولت ته صلاحیتونه ورکړي دي، خو دا چې دولت د دې وړتیا نه لري چې د ولس له غوښتنو سره خپل پروګرام عیار کړي دا د دولت ستونزه ده، نه د ولس. ولس په الفاظو نه غولېږي، دوی هغه تخیلي باغونه ولیدل چې دوی ته د دولت د واکمنانو له خوا ښودل شوي وو او ولس ته د سوکاله ژوند پر ځای ناکراره مرګ ډالۍ کړی شو.

دا وخت ولس عملي طرحې او سالم عمل غواړي. ولس ته باید مراجعه وشي، چې له خپل کلي تر خپل هېواده دې د هېواد د عملي امکاناتو په چوکاټ کې د ټولنې لومړیتوبونه وټاکي او

اړیکې د دې لامل دي چې تېرکال د یوه تخمین له مخې د غو افغانانو پنځه میلیارده ډالر یوازې د بن تر پروسې وروسته خپلو خپلوانو ته رالېږدولي دي.

له نېکه مرغه تر شپېتو زیاتې راډیوګانې د هېواد په هر ګوټ کې د نړۍ او هېواد په اړه معلوماتي مطالب خپروي، چې دا بهیر د ولس د خبرولو او اګاهۍ لپاره ډېره غوره سرچینه ګڼلی شو.

د ولس شریک درک ما ته د اساسي قانون په لویه جرګه کې هغه مهال څرګند شو، چې ما د مالیې وزیر په صفت د جرګې د تر دوو سوو زیاتو وکیلانو څخه پنځه، پنځه دقیقې د دوی د مؤکلینو غوښتنې واورېدې او د دوی غوښتنې مې تر اورېدو وروسته په ډېر غور وارزولې. د ټولو مثبته اجماع دا وه چې افغان ولس یو داسې معاصر، پیاوړي او اغېزمن دولت ته اړتیا لري چې وکولی شي ملت ته د یوه عصري دولت په توګه لازمې دندې تر سره کړي.

د نورو دندو ترڅنګ په اقتصادي برخه کې د استازو غوښتنې دا وې، چې ولس باید د یوه پیاوړي اقتصاد په درلودو د سوکالۍ خوا ته پل واخلي.

د سړک، برېښنا، اوبو، ښوونځي، روغتون او داسې نورو نه درلودل د ولس هغه ستونزې وې، چې ما یې د برابرولو لپاره هغه وخت یوه پانګه وسنجوله، چې له ۸۰ تر ۱۲۰ میلیارده ډالرو پورې پرې لګېدل. دا رقم لس تر شلو چندو پورې له هغې مرستې څخه زیات و، چې نړۍ یې افغانستان ته د ورکولو ژمنه کړې وه، مګر زموږ د جګړه ځپلي ولس یوه غوښتنه هم نامعقوله او ناسنجول شوې نه وه.

دا چې په کومه طریقه عملي کېدی شي، ولس باید پرې وپوهېږي او نبغ په نبغه په ټول جریان کې ګډون وکړي، چې د هرې طرحې د عملي کېدو مدارج څرګند او بېرته یې ټول معلومات په منظمه توګه د ولس په اختیار کې وي. نو که داسې وشي د ولس اعتماد به یو ځل بیا پوخ شي او د یوه ملت په توګه به د ټاکلو موخو پر لور حرکت وکړي.

په سرحدي سیمو کې پروت ولس د هېواد د امنیت او ثبات په ټینګښت کې د پام وړ رول لوبولی شي. له همدې کبله باید دولت په جدي ډول خپلو سرحدي ولسوالیو ته پام واړوي، ځکه که یو اجنبي وغواړي چې د یوه هېواد د ملي یووالي ځرنګوالی وڅېړي، نو لومړی د هغه هېواد سرحدي سیمو ته پام کوي او تر ټولو مخکې دا ګوري چې تر کومه بریده هلته زېربنایي امکانات لکه برېښنا، سړکونه او نور شته دي. که داسې څه په نظر ورشي، نو بیا یې له ښارونو سره پرتله کوي، چې د کلیوالو سیمو او ښارونو تر منځ د زېربنایي امکاناتو په شتون کې څومره تفاوت موجود دی. ایا په کلیو کې د ښارونو په شان روغتون، ښوونځی او نور اساسي بنسټونه شته او که نه، همدا راز چې کله د سرحدي سیمو خلک له سختۍ سره مخ شي، خپلې پلازمېنې او ولایتي ښارونو ته ځي او که ګاونډیو هېوادونو ته منډه اخلي. د سرحدي سیمو خلک کوم پیداوار او تولیدات لري او دا تولیدات چېرې پلوري. تر دې وروسته بیا له خلکو سره خبرې کوي او له هغوی نه په لومړي ګام کې دا پوښتنه کوي، چې ایا ستاسې په هېواد کې ټولنیز عدالت حاکم دی که څنګه. بله پوښتنه یې ښایي دا وي چې ستاسې ځوانانو ته د هېواد په پوهنتونونو کې د زده کړې لپاره څومره امکانات

شته دي؟

که موږ خپلو سرحدي سیمو ته ولاړ شو او همدا پوښتنې له خلکو وکړو، نو راته څرګنده به شي، چې زموږ سرحدي سیمې په ډېر بد حالت کې ژوند کوي. یوه اسانتیا نه لري او له محرومیت سره مخ دي. د مثال په توګه بدخشان، خوست، فراه، بادغیس، زابل، پکتیکا، فاریاب او نورو ټولو سرحدي سیمو ته د دې زمینه نه ده برابره شوې چې په هوسا توګه ژوند وکړي.

د ټولنیز عدالت له تأمین څخه علاوه نن ورځ سرحدي سیمو ته پام اړول له سیاسي او امنیتي لحاظه هم خورا مهم دي، ځکه که سرحدي ولسوالۍ مو بې وزله وي بې امنه کېږي او که هلته امن خراب شو، نو پلازمېنه او ولایات ورسره هم هغه مهال بې امنه دي. که د سرحدي ولسوالیو اوسېدونکي دولت خپل و نه ګڼي او فکر وکړي چې دوی یې پر وړاندې مسؤول نه دي، نو په هغه وخت کې د دولت وسله وال مخالفان په ډېره اسانۍ کولی شي چې له سرحدونو را تېر او په ښارونو کې امنیت ګډوډ کړي.

زموږ سرحدي ولسوالۍ ځانګړی ټولنیز جوړښت لري، چې زموږ دولتداران باید پرې په سمه توګه وپوهېږي. د مثال په ډول، په خوست ولایت کې قومي اربکي یو خاص بنسټ دی چې د قوم له خوا جوړېږي او د امنیت چارې سمبالوي. ځائي او منګل قومونه داسې قومي تړونونه لري، چې د هغو په وسیله امنیت ټینګېږي او په روانې ګډوډۍ کې همدا اوس ددې دواړو سیمو امنیت تر ډېرو نورو سیمو بهتر دی، خو د محرومیت له قوي احساس سره مخ دي. ما ته څه موده وړاندې د ځائیو د سیمې یوه اوسېدونکي وویل: "تېر کال موږ له لسو څخه ډېر شاګردان فارغ کړل، مګر د ګوتو په شمېر ځوانان هم د کانکور

له ازموینې وروسته کابل پوهنتون او یا کوم بل پوهنتون ته پرې نه ښودل شول. "

په عمومي ډول زموږ سرحدي ولسوالۍ په امنيتي لحاظ بې د قومونو او مجاهدينو له فعالې ونډې اخيستو نه خوندي کېږي، ځکه مجاهدين او قومي خلک ښه پوهيږي چې له کوم لوري څخه کوم خطر پېښېدی شي.

دولت ته په کار ده، چې ټولنيز تشکيل ته په پام سره په سرحدي ولسواليو کې د ثبات او امنيت د ټينګښت لپاره داسې يو پروګرام وړاندې کړي، چې د ولس په مشوره ټول لازم ترتيبات ونيول شي.

موږ باید له ولايتي ښارونو او پلازمېنې څخه همېشه له خپلو سرحدي سيمو سره تماس ولرو او د دې لپاره ټليفون د دې عصر يوه مهمه وسيله ده. د مخابراتو او معلوماتي ټيکنالوجۍ په برخه کې پيسې شته خو د عملي اقدام لپاره مؤثر کار په کار دی.

پر مخابراتو سربېره باید سرحدي ولسواليو ته په ځو نورو برخو کې هم ځانګړې پاملرنه وشي.

لومړی: ځوان نسل ته د مناسبې ونډې اخيستنې په منظور باید په کابل او نورو عمده ښارونو کې په ډېرو مجهزو وسايلو سمبال داسې ليليه ښوونځي جوړ شي، چې د بشپړ شفافيت له مخې ورته نجونې او هلکان د ازموينو له لارې راشي او په هر اړخيزه وده يې عمده پانګونه وشي.

دا چې د سرحدي سيمو نجونې او هلکان له ملي او بين المللي امکاناتو څخه ګټه واخلي په کار ده، چې دې سيموته په لومړي ګام کې بربېښنا ورسول شي او سرحدي ولسواليو ته د

بربېښنا رسول باید ملي لومړيتوب وګڼل شي. که چېرې په اول قدم کې کورونو ته بربېښنا رسول ممکن نه وي، په کار ده چې جوماتونه، مکاتب او کلينيکونه په بربېښنا سمبال شي، چې د لېسو زده کوونکي وتوانېږي له ثبت شويو درسي ټاپيونو او بعيدو درسونو څخه استفاده وکړي او هم د جوماتونو امامان او طالبان وکولی شي د اسلامي علومو په برخه کې له نړيوالو پروګرامونو څخه برخمن شي.

هغه سرحدي ولسوالۍ چې لا هم په کې څه نا څه ځنګلونه او ورشوګانې شته باید په سمه توګه يې ځنګلونه او ورشوګانې وساتل شي. نړيوالو تجربو ښودلې، چې په هغو سيمو کې چې اقليمي شرايط مساعد وي هلته بيا هم ځنګلونه شنه کېدی شي.

که غواړو چې د سرحدي سيمو ځنګلونه شنه شي، نو هلته باید د کار شنه قوه را منځته شي او لومړيتوب ولري.

هر کال زموږ سرحدي ولسوالۍ د سېلابونو په څپو کې خپلې کرنيزې ځمکې، څاروي او ان انسانان له لاسه ورکوي، ځکه موږ د اوبو د مهار کولو او ذخيره کولو منظم ترتيب نه لرو. که چېرې د غرونو په لمنو کې د اوبو د ذخيره کولو سم ترتيبات ونيول شي، نو په هغه صورت کې د بربېښنا د توليد او د کرنې د پراختيا لپاره ترې اغېزمن کار اخيستل کېدی شي.

په سرحدي ولسواليو کې بې روزګارو خلکو ته د کار پيدا کول ډېر مهم دي. که د ولسواليو په کچه د شرايطو تر منځ سم تشخيص وشي. په ډېره اسانۍ کولای شو د کار فرصتونه ايجاد کړو، د بېلګې په توګه، په هغو ولسواليو کې، چې معدنونه شته، له معدني موادو يې د نورو وسايلو د جوړولو د بهير په پيلولو سره خلکو ته خورا ډېرې نوې کاري زمينې برابرېدی شي

او په هغو ولسوالیو کې چې د زېربنا د جوړولو امکان وي هلته زېربنايي فعالیت د کارونو د پیدا کېدو باعث کېږي.

ج- طبیعي پانګه:

زموږ ثروتمنه خاوره که له یوې خوا د جګړو له کبله د فقر تر کرغېړن سیوري لاندې ده، له بله پلوه پخپله سینه کې د معدنونو ستره شتمني لري. د امریکا د جیولوجی د سروې اداری د خپلو دقیقو څېړنو او مطالعاتو په پایله کې دا څرګنده کړه، چې د افغانستان پربمانه معدنونه د دې وړ دي چې د نشه یي توکو پر ځای د اصلي اقتصادي فعالیت ځای ونیسي. د دې سروې پر بنسټ ځینو ښودل شویو امکاناتو ته لا اوس هم کېدی شي هیله ولرو. د هېواد په شمال کې د شبرغان ګاز له ډېرو کلونو څخه شته، مګر د ګاز په برخه کې په دغې سیمه کې څو نورې داسې زېرمې هم شته چې د روسانو د هغه وخت تر تخمین څو ځلې غني دي. بله مهمه خبره دا ده چې ښایي د پکتیکا ولایت په کتواز سیمه کې د شبرغان په اندازه د ګاز یوه بله لویه سرچینه موجوده وي.

همدا راز په هلمند کې د ګاز د پیدا کېدو امکانات ډېر دي، مګر دا هغه وخت څرګندېږي، چې موږ په دغو سیمو کې څاګانې وباسو او د ذخایرو شته والی په نښه کړو. که چېرې د کتواز د ذخیرې شته والی تثبیت کړو د هېواد پلاز مېنې لپاره به یې پایلې ډېرې په زړه پورې وي، ځکه که غواړو کابل او یا نورو هغه ښارونو ته چې له هندوکش څخه دې لوري ته پراته دي ګاز ورکړو، نو د شبرغان له لارې راغلی ګاز په ډېره لوړه بیه تمامېږي. په داسې حال کې چې د کتواز له لارې په ډېره اسانۍ

دې ښارونو ته د ګاز نل لیکې رسېدلای شي. له شبرغان څخه کابل ته یوازې د ګازو په نل لیکه باندې ۴۰۰ میلیونه امریکایي ډالر لګښت راځي او دا چې د هندوکش له لوړو څوکو راتېرېږي د موسمي شرایطو له کبله له ډېرو زیانونو سره مخ کېږي، مګر له کتواز نه ټولو هغو ښارونو ته د ګاز انتقال ډېر اسان دی چې د هندوکش د غره دې لوري د هېواد جنوب خوا ته پراته دي.

د ګازو په موجودیت کې به د افغانستان د ټرانسپورټ را تلونکې پالیسي هم په اساسي ډول په ګازو دربدلې وي، موږ باید هغه وخت په تېلو مصرف کېدونکې پیسې د ګازو د ایجاد په لاره کې ولګوو.

د تاریخي شالید په رڼا کې ویلی شو، چې د افغانستان زیاتره دولتونه یوازې د کاغذونو پر مخ جوړ شوي دي او د یوه کاغذي سند په توګه پاتې دي، ځکه زموږ د ولس هغه برخه چې په درو او باندو کې ژوند کوي د خپل ټول تاریخ په اوږدو کې په یوه ګوله ډوډۍ پسې کله هندوستان ته تلل او کله به د نړۍ بل سر ته، مګر هغه برخه چې بهر ته تلای نه شوه، هغوی به له مجبوریته په ښارونو کې واړول.

په تېرو لویو جګړو کې د افغانستان د کلیو او باندو استازي ډېر ژر په دې خبره پوه شول، چې بدخشان، دایکندي، غور، نورستان، کونړ، پکتیکا، فاریاب، بامیان، ارزګان او سرپل مشترکې ستونزې لري. پر دغو ستونزو سربېره دلته وېره شته، چې لوږه، قحط او نور افات راشي، مګر د تاریخ له پلوه د دولت تر ټولو کمه پراختیایي او عادي بودجه په دغو غریبو ولایتونو کې مصرف شوې ده، ننني جیولوجي سروې داسې انځور وړاندې کوي چې په همدغو یادو شویو سیمو کې ستر طبیعي

ذخایر پراته دي. د بدخشان په لاجوردو او د پنجشیر په زمردو له پخوا پوهېږو، مګر اوس دا هم ویل کېږي چې د هندوکش په درو کې تر ۴۰۰ پورې نور داسې غني معدنونه هم شته چې نړۍ ورته زیاته اړتیا لري او په هر لحاظ د دې سیمې څېره بدلولی شي.

که فعال او اغېزمن دولت وای، نو دا سیمې، چې په تاریخي لحاظ یې ډېر ستونزمن ژوند تېر کړی په هوسا، بسیا او سوکاله سیمو بدلېدلی شوې. په دې سیمو کې د معدنونو په موندلو زموږ د ولس خلکو ته د یوه ښه انساني ژوند چاپېریال برابرېږي او دولت کولی شي چې له دغو عوایدو څخه په لاس ته راغلو پیسو د کونډو، یتیمانو، بېوزلو، معلولو او خپلو ټولو وګړو ژوند بهتر کړي.

یوازې د قیمتي عناصرو د معقولې استفادې په اساس هم کېدی شي، چې زموږ د خلکو ژوند او روزګار ښه شي.

د ساري په توګه، که زرګري عصري شي او نړۍ ته د عصر او زمان په غوښتنو برابر مصنوعات ولېږل شي، ویل کېږي چې له پنځو لکو نیولې تر یوه میلیون پورې انسانانو ته معقول او ابرومندانه کار پیدا کېدی شي.

افغانستان د ټولې سیمې د اوبو د تولید مرکز دی. کونړ، امو، هلمند، کابل، بلخاب، کوکچه او مرغاب هغه مهم سیندونه دي، چې زموږ له خاورې سرچینه اخلي، خو موږ په خپل وطن کې له تندې مرو. نه د څښلو پاکې اوبه لرو او نه د اوبه خور لپاره اوبه شته، مګر زموږ سیندونه ګاونډیانو ته په میلیاردونو لیتره اوبه ورکوي او موږ تر اوسه د خپلو اوبو یوازې ۱۰٪ مهار کړې دي. هر کال د وچکالۍ عذاب زموږ

حیوانات وژني او د بارانونو له امله زموږ خلکو ته په میلیونونو ډالرو تاوانونه اوړي.

د نړۍ اقلیم په چټکۍ بدلېږي، د نړۍ هوا ورځ تر بلې په تودېدو ده او که چېرې د دې بلا مخه و نه نیوله شي، نو لرې نه ده چې د اوبو بیه په نړۍ کې تر تېلو هم لوړه شي او که داسې وي، نو موږ باید د اوبو هر څاڅکی د برېښنا او کرنې د تولید د لوړولو په منظور وساتو، ځکه دا زموږ شدیده اړتیا ده چې باید پرې وپوهېږو.

څرنګه چې یو کلی د چینې د اوبو په وېش باندې یوې موافقې ته رسېږي، همدا ډول باید ګاونډي هېوادونه هم د اوبو د عادلانه وېش لپاره یوه اصولي موافقه وکړي. موږ د هلمند د اوبو پر سر له ایران سره یوه موافقه لرو او د دې موافقې په چوکاټ کې کېدی شي ډېر اغېزمن ګامونه واخلو.

د کجکي د برېښنا بند د جوړولو په دویمه مرحله کې د هېواد سوېلي ولایتونو ته په دوامداره توګه برېښنا رسېږي، چې دا په هر اړخیزې پراختیا کې ستر رول لوبولی شي.

اوسني نړیوال شرایط دا مني چې د ځینو طبیعي موادو د کارونې لپاره باید منظم سیمه ییز تیاری ونیول شي، ځکه دا هم حقوقي او هم عملي اړخونه لري. د بین الدول حقوقو د اصولو پر اساس د دولتونو مشترکو ګټو ته په پام باید داسې څېړنې وکړو، چې له مذاکراتو څخه تر مخه مو د خپل ملي منفعت د تأمینېدو لارې هوارې کړې وي او په ډېره معقوله او منظمه توګه وکولی شو، چې خپل حقوق ثابت کړو او بیا یې ژر تر ژره په پروګرامونو او پروژو بدل کړو.

معادن او اوبه زموږ د طبیعي پانګې ستره برخه جوړوي، خو

موږ ترې تر اوسه کومه د پام وړ ګټه نه ده اخیستې. ځنګل زموږ هغه ستره طبیعي پانګه ده چې موږ ورڅخه ډېره ناوړه او ناچیزه ګټه اخیستې.

په تېرو دوو پېړیو کې مو ډېر پراخ ځنګلونه له منځه وړي، خو تر اوسه مو کوم ګام نه دی اخیستی، چې نوي ځنګلونه څرنګه منځته راوړو. په کونړ ولایت کې د بدامنۍ له کبله ډېر ستر ځنګلونه په بې رحمانه توګه له منځه وړل کېږي او ګټه یې بهرنیو هېوادونو ته انتقالېږي، مګر د کونړ خلک یوې مړۍ ډوډۍ پسې د سیمې ګوټ، ګوټ ته رسېدلي دي.

د یوې مثبتې ملي اجماع په راتګ زموږ طبیعي پانګه زموږ د ملي هوساینې وسیله ګرځېدای شي، خو د یوه فاسد دولت په شته والي کې به زموږ د هېواد طبیعي پانګه تالا والا شي او د کونړ د ځنګلونو په څېر به پرې څو داړه ماران نور هم وپړسېږي او ملت به همداسې خوار پاتې شي.

د- بشري پانګه:

له افغانستان څخه بهر په نړۍ کې د دې هېواد په اړه داسې یو انځور وړاندې شوی، چې افغانستان بشري پانګه نه لري، نو ځکه باید د هر کار د تر سره کولو لپاره بهرني متخصصین راشي او د دې هېواد هره پراختیایي طرحه دې د هغو له خوا ترتیب شي. په دې کې شک نشته چې موږ د څو لسیزو جګړو په ترڅ کې په زیاته پیمانه بشري پانګه له لاسه ورکړې او تر ننه پورې هم د هغې پانګې د جبران لپاره په مناسبه توګه کار نه دی شوی، خو دا خبره هم د منلو نه ده چې وویل شي دلته هېڅ بشري پانګه نشته.

پوښتنه دا ده چې موږ د کومو موخو د تر سره کولو لپاره څه ډول بشري پانګې ته اړتیا لرو او دا پانګه څرنګه تولیدولی شو؟

که لږ تېر وختونه او نن ورځ پرتله کړو د لیکوالۍ په ساحه کې ستر مثبت بدلون راغلی دی. د افغانستان په بېلابېلو ولایتونو او سیمو کې ادبي بهیرونه او ټولنې فعالې دي، مستقلې مجلې، اخبارونه، اونیزې او په سلګونو کتابونه بې له دې چې څوک یې سانسور کړي چاپېږي، ځوانو خویندو او وروڼو ډېر خلاق استعدادونه پیدا کړي دي.

د هېواد وتلی شاعر او لیکوال ښاغلی محمدصدیق پسرلی چې د یوې درنې ادبي کورنۍ هم معنوي او هم حقیقي پلار دی، وایي چې په پښتو شعر او ادب کې ډېر لوی فکري انقلاب راغلی دی، نو که ژبه د افهام او تفهیم وسیله وبولو، ویلی شو چې نن ورځ موږ هم په پښتو او هم په دري ژبو کې دا وسیله موندلې او لیکوال مو په اسانۍ سره کولی شي چې دا وسیله په مثبته توګه وکاروي. زما په فکر دا به د افغانستان په ټول تاریخ کې لومړی ځل وي، چې لیکوال بې له کوم سانسوره په ازادانه ډول کولی شي چې د دولت او دربار له امکاناتو پرته خپل مستقل ادبي او فرهنګي فعالیتونه ولري. هغه هم په داسې حال کې چې ډېرو لیکوالو ته اوس خپلې دغه هڅې د یوې مړۍ ډوډۍ ګټلو زمینه هم برابروي، نو اوس که چېرې لیکوال او شاعر د خپلې ټولنې هنداره بولو، نو موږ ډېره شفافه او رڼه هنداره لرو. که د اوسني دولت خبره په دې هنداره کې پیکه ښکاري دا د دولت د څېرې بدرنګي ده نه د هندارې ستم ظریفي.

په (۱۳۸۱هـ ش) کال ډېر کم شمېر افغانان په کمپیوټر، انګلیسي ژبې او نورو تخنیکي مسایلو پوهېدل او هغوی هم په پېښور کې په نادولتي سازمانونو، د ملګرو ملتونو په اداره او یا هم په خصوصي سکټورونو کې کار کاوه، مګر اوس له نېکه مرغه دا شمېره د دولت له امکاناتو پرته خپله دې ټولنې یوې لوړې کچې ته پورته کړې او په ډېرو افغان ځوانانو کې دا پوهه ښکاري چې د کمپیوټر په برخه کې د ډېرو مهمو سکټورونو د رامنځته کولو په کار کې مرسته کولی شي چې د نړۍ د دې غني سکټور له ښېګڼو او مالي ګټو څخه خپل ولس برخمن کړي.

یو افغان ځوان چې په نړیوالو سیالیو کې یې څو ځلې مهم مډالونه تر لاسه کړي، د کمپیوټر داسې پروګرامونه جوړ کړي، چې له خلکو سره، بې له دې چې په کومه خاصه ژبه پوه شي، د کمپیوټر په زده کړه کې مرسته کوي. دغه ځوان ښاغلی اسرار احمد کریمزی نومېږي او د کمپیوټر یوه انګرېزي-پښتو ډېکشنري یې جوړه کړې، چې په پخوا زمانو کې یې خورا ډېر لګښت غوښته او د جوړولو کار به یې د مستقلو کاري کمېټو له خوا لسیزې وخت نیوه.

دا وخت زموږ ستونزه د بشري پانګې د نه درلودلو له کبله نه، بلکې له دغې پانګې څخه د مؤثرې ګټې د نه اخیستو له امله ده. د هر اړخیزې ودې لپاره د بربښنا نه لرل زموږ تر ټولو لویه ستونزه ده او زه په همدې هېواد کې لږ تر لږه شپږ داسې بربښنا پوهان پېژنم، چې د ټولې نړۍ په کچه پرې حساب کېدی شي، خو یو یې هم د بربښنا په عرصه کې دولت نه دی مقرر کړی او په دې هېواد کې له ډېرې لوړې پوهې سره بیا هم محروم ګرځي.

نړیواله مرسته د هر جګړه ځپلي هېواد اړتیا وي، خو دا

معنی نه لري چې نړیواله مرسته ګوندې هرومرو ګټوره وي. دا وخت زموږ په ښارونو کې د لنډمهالو کورسونو، ورکشاپونو او سیمینارونو لړۍ پیل شوې او له بهر څخه په سلګونو بې تجربې ځوانان، له کاره لوېدلي سپین ږیري، متقاعد عسکر او نور بې روزګاره بهرنیان زموږ هېواد ته د دې کورسونو د عملي کولو لپاره راځي، خو نه یې خورد ګټه معلومه ده او نه اغېز او په میلیونونو د مرستې پیسې بېرته له ځانه سره بهر ته وړي.

تر اوسه پورې په میلیونونو ډالر د بشري پانګې د ظرفیت د لوړولو په منظور لګول شوي، خو زموږ یو پوهنتون هم نه یوازې په نړیواله کچه بلکې د سیمې له یوه پوهنتون سره هم د سیالۍ وړ نه دی. که یوازې په کابل پوهنتون باندې له ۲۰۰ څخه تر ۳۰۰ میلیونو ډالرو پورې پانګونه شوې وای او درسي نصاب یې په سمه توګه جوړ شوی وای، نو اوس به نوموړی پوهنتون د بشري پانګې د تولید په یوې فابریکې بدل شوی وای او پنځه کاله وروسته به یې په کال کې له پنځو زرو څخه تر لسو زرو پورې کارپوه او متخصص افغانان ټولنې ته تقدیمولی. د معترضې په توګه به دلته یو څو جملې عرض کړم، کله چې زه د کابل پوهنتون رییس وم، هغه مهال ما غوښتل چې حد اقل په کال کې ۵۰۰۰ تنه د وخت د غوښتنو مطابق ځوانان وروزم. د دولت رییس ته وزیران او سلاکاران ورغلل او شکایت یې وکړ، چې یو لوی مصیبت راروان دی، موږ له یوه اشرف غني څخه پوزې ته راغلي یوو، دا چې هر کال ۵۰۰۰ نور اشرف غنیان پیدا شي بیا به له دوی سره څه کوو. همدا دلیل و، چې دولت د پوهنتون د بنسټیزو اصلاحاتو مخنیوی وکړ او د پوهنتون د پراختیا کارونه هماغسې بې خونده پاتې شول.

زموږ د ټولو پانګو وده په ثبات پورې تړلې ده. ثبات او عدالت د قانون له حاکمیت څخه منځته راځي، مګر امنیت یې ستر اصل دی. همدا نن زموږ ټولنه د امنیت په برخه کې کافي بشري پانګه لري، خو له دې پانګې څخه دولت نه یوازې ګټه نه اخلي، بلکې په لوی لاس کوښښ کوي، چې دا پانګه بې اغېزې کړي. د مثال په ډول، د یوه اټکل له مخې **۱۳۵** زره افسران تنقیص شوي چې ډېر مسلکي او مجرب کسان په کې شته، مګر نن یا بېکاره ګرځي او یا په داسې کارونو بوخت دي چې هغه د غیر مسلکي وګړو له خوا هم تر سره کېدی شي. په داسې حال کې چې دا مسلکي افسران بېکاره ګرځي، په لسګونو زره غیر مجرب او بې مسلکه کسان د پولیسو په نام نهاده قواوو کې په لوړو څوکیو کارکوي، نو په همدې دلیل زموږ د ولس قضاوت دا دی، هغه څوک چې د نه مسلکیتوب په بهانه لرې کړی شوي دي مسلکي کسان دي او هغه څوک چې د مسلکي توب په بهانه مقرر شوي دي، هغه خلک دي چې د قومي، سمتي او نورو روابطو له لارې د ملي اردو او ملي پولیسو لیکو ته ورغلي دي.

دا خبره پر ځای ده چې نړۍ د ځوانو کارمندانو په روزنه پیسې لګوي او دا زموږ اړتیا هم ده، خو تر څنګ یې باید موږ د لنډ مهال لپاره د خپلو مجربو تربیه شویو افسرانو څخه هم د ښارونو او لویو لارو د امنیت ساتلو په برخه کې ګټه واخلو. د دغو افسرانو په برخه کې هم باید د مکافات او مجازات اصل په پام کې ونیول شي او هغه کسان چې د ملت او بیت المال په شتمنۍ یې تېری کړی د پولیسو یا اردو لیکو ته پرې نه ښودل شي، خو ګڼ شمېر هغه کسان چې د ملت په پیسو تربیه شوي باید د ملي ګټو د امنیت ساتلو لپاره ترې کار واخیستل شي.

همدا راز هغه مجاهدین او مجاهد قوماندانان چې د هېواد د پولو په ساتنه او د کلیو او بانډو د امنیت په خوندي کولو کې یې زیار ایستی دی، هم میدان ته راوستل شي او په دې برخه کې ترې ګټه واخیستل شي.

هـ- ټولنیزه پانګه:

په افغانستان کې په خپلې ژمنې وفا، اعتماد او نېک نوم ځانګړې پانګه ګڼل کېږي.

یو څوک کولی شي چې په خپلې ژمنې د وفا کولو او په ټولنیزو ارزښتنو د پوهېدو له کبله په دې ټولنه کې په نېک نامه یاد شي. زموږ په ټولنه کې له پخوا راهیسې دوه طبقې د نېک نامه او لوړ عزت څښتنې وې، چې یوه یې دیني او مذهبي عالمان وو او دویمه طبقه خلک قومي مشران او سپین ږیري وو.

پر هېواد د بهرني تجاوز پر وړاندې دې دواړو طبقو ډېرې سترې کارنامې کړې دي. هغه وخت چې د ایران رژیم د هرات له ښاره محاصره تاوه کړه، د هرات خلکو کفنونه پر سرونو وتړل او د دښمن پر وړاندې یې مبارزه وکړه. د بلخ یو نامتو دیني مشر چې صوفي اسلام نومېده له ترکمنو، ازبکو، هزاره ګانو او تاجکو سره یو ځای د هرات په لور وخوځېد او هغې جګړې ته یې چې مشري یې یار محمد خان الکوزي کوله، د خپلو ورونو په مرسته ور ودانګل. توریالی، صوفي اسلام په همدغه مقدسه او هېوادپاله جګړه کې شهید شو، چې مزار یې اوس هم د غیورو هراتیانو د عقیدت مرکز دی.

کله چې انګرېزانو په هېواد حمله وکړه او افغان دولت ماتې

وخوړه، نو د جهادي لښکر مشري ملا مشک عالم پر غاړه واخيسته، چې هغه وخت يې عمر ۹۰ کلونو ته نږدې و. نوموړی وتوانېده چې انګريزان مات او هغه طرحه چې افغانستان يې تجزيه کاوه له منځه يوسي.

ديني عالمان د پېړيو په اوږدو کې د خپلو نېکو کارنامو ډېر ژونديو مثالونه لري او روحانيون زموږ په ټولنه کې همېشه د حکومتي سياست د منلو او نه منلو حدود ټاکي.

ولسي او قومي مشران هم څوک د کلي، څوک د ولايت او څوک د ټول هېواد په کچه نېک او وياړلی نوم لري. له انګرېزانو سره په لومړۍ جګړه کې د دوی اتفاق وکولی شول د انګريز مسلح قوتونه له پښو وغورځوي. وزير محمد اکبرخان، مير مسجدي خان کوهستاني، امين الله خان لوګری او نور ټول مشران په دې وتوانېدل چې د انګريز متجاوز لښکر ته ماتې ورکړي.

په سلګونو نور داسې مثالونه هم شته چې يادونه يې وکړو. د ميوند د جګړې په ډګر کې د هرات او نورو سيمو غونډونو چې د افغانستان د هر خپل او قوم خلک په کې وو لويه تاريخي سوبه وکړه.

زموږ د ولس او ولسي مشرانو د برياليتوب کارنامې ډېرې دي، خو اصلي خبره دا ده چې ټولنيزه پانګه چې قومي او ديني مشران دي، زموږ په هېواد کې اعتبار لري او زموږ په ټولنه کې د ثبات د ټينګښت او د خلکو د ګډون د حتمي کولو لپاره تر ټولو ستره سرچينه ګڼل کېږي.

زموږ پر ټولنيزه پانګه په تېرو څو لسيزو کې ډېر ځله يرغل شوی. د ثور تر کودتا وروسته د يادو شويو دوو طبقو په زرګونو

غړي بنديان، شهيدان او يا د وطن پرېښودو ته اړ کړی شول. د دغو طبقو خلک يا له هليکوپټرو څخه ژوندي ګوزار کړل شول او يا په زندانونو کې ژوندي په ډله ييزه توګه په بيلډوزرونو ښخ کړل شول. دا چې ديني عالمان او قومي مشران د دې هېواد د ملا تير دی، نو ځکه دښمنانو په بېلابېلو پلمو په همدې طبقو حملې وکړې او کوښښ يې وکړ چې دا دواړه طبقې له پښو وغورځوي، ځکه هغوی پوهېدل چې د دې ټولنې طبيعي قوت په همدغو دوو طبقو پورې منحصر دی.

په افغانستان کې د يوې سراسري مثبتې ملي اجماع راوستل د دغو دواړو طبقو د فعال ګډون او زحمت په نتيجه کې شوني دي. بېړنۍ لويې جرګې او د اساسي قانون لويې جرګې د سياسي مشروعيت په راوستلو کې د ټولنيزې پانګې اهميت په ډاګه کړ، ځکه په دواړو لويو جرګو کې ملي مثبته اجماع تثبيت او د دې زمينه يې برابره کړه، چې د بن پرېکړې عملي کړي، خو له بده مرغه هغه مشروعيت چې د هغو جرګو استازو درلود، په ولسي جرګه کې په هغه پيمانه رامنځته نه شو. دولت هم ونه توانېده چې له ولسي جرګې او ولايتي شوراګانو څخه د ملت د انسجام لپاره کار واخلي.

په ولس کې د کرايي مشرانو اصطلاح عامه شوه، ځکه څو کرايي کښې مشران دولت ته ور وپېژندل شول چې په خپل کور کې هم له اعتبار څخه خلاص دي او په ولس کې ذره وزن نه لري او د ملي مسايلو د هوارۍ پر ځای يې خپلو شخصي ګټو ته ملا وتړله او په ناروا ګټو اخيستو بوخت شول.

د مثبتې ملي اجماع يوه برخه به دا وي چې هغه اصول څرګند شي چې پر بنسټ يې ولسي او ديني مشران د دولت له خوا منل

کېږي، چې دوی به له دولت او ولس سره د ځرګندو مسؤولیتونو او صلاحیتونو په رڼا کې کارکوي او د دواړو تر منځ به د یوه مؤثر ارتباطي پل په توګه رول لوبوي.

په افغانستان کې د دولتدارۍ پنځه مرحلې دي: کلی، ولسوالي، ښاروالي، ولایت او دولت. دا پنځه مرحلې باید په زنځیري توګه د ټولنیزې پانګې پر اساس یو له بل سره ونښلي، چې په هره مرحله کې باید ځرګند حقوقي او قانوني صلاحیتونه او مسؤولیتونه وي چې د خلکو د ونډې اخیستو رول د ټولنې د هوساینې لپاره تضمین شي.

ما د ملي پیوستون د پروګرام وړاندیز ځکه وکړ، چې په کار کې مشروع مشرتابه په خپله د خلکو له خوا وټاکل شي او هرکلی د دې صلاحیت ولري، چې د اسلامي مشورې او حساب ورکونې د اصولو پر بنیاد له یوې خوا څخه کلي د پیسو لګولو او پرېکړې صلاحیت ولري او له بله پلوه به دولت ته حساب ورکړي. دا تجربه هم ځینې بریالیتوبونه لري او هم په کې یو لړ ستونزې منځته راغلي چې ستونزې یې باید لرې کړی شي.

بریالیتوبونه یې دا دي چې په کلیو کې کوم سم مشر په خپله د کلیوالو له خوا ټاکل شوی هلته ډېرې پروژې په سمه توګه پلې شوې دي. انتخابي مشران ځانونه د کلیو مسؤول ګڼي او په ملي کچه د کلیو مؤثر استازیتوب کوي.

د دې پروګرام عمده ستونزه بیا د همدې دولت اراکینو رامنځته کړې، ځکه چې د خپل اثر له رسوخ څخه په ناوړه استفادې سره یې پروژې یا خو لوټمارو قراردادیانو ته ورکړې دي او یا یې په انتصابي ډول د کومې مخورې کورنۍ نا اهله کسان د مشرتابه په مقام کې راوستي دي او پر کلیوالو یې

دا سې پروژې منلې چې هغوی ته د منلو وړ نه وي.

که غواړو چې د اغېزمنې حکومتدارۍ بنسټونه پیاوړي شي، نو لازمه ده چې د ولس برخې اخیستنې ته جدي پام وشي او په دوامداره توګه وارزول شي او د حکومتدارۍ په هره مرحله کې باید د ولس ګټې تأمین شي.

د نادولتي سازمانونو (NGO) او بهرنیو قراردادیانو په پرتله د ملي پیوستون پروګرام لا تر اوسه هم ډېر بریالی دی، مګر د دې پروګرام د بریالیتوب اصل ټولنیز اعتماد او ولسي پیوستون دی، چې د دولت او ولس په منځ کې باید د حقوقو او وجایبو یو پیاوړی او ځرګند ټولنیز قرارداد موجود وي، چې ټولنیزه پانګه په همدې توګه وده او پراختیا موندلی شي.

و- مالي پانګه:

زموږ په هېواد کې دا وخت تر نورو وختونو پیسې ډېرې شوي، خو مالي پانګه کمه شوې او یا ورڅخه منفي ګټه اخیستل کېږي. ځینې خلک فکر کوي چې پیسې ګوندې کټ مټ مالي پانګه ده، مګر د پیسو او مالي پانګې تر منځ توپیر شته، ځکه مالي پانګه اقتصادي پراختیا راولي او خلکو ته کاري زمینې پیدا کوي، مګر پیسې ډېر ځله ښایي ولګول شي، اما دا نه وي ځرګنده چې هر اړخیز اغېز یې ګټه لري او که تاوان.

د پیسو لګولو دوه ځایونه، فیشني ودونه او فیشني کورونه دي. زموږ ځینې بډای هېوادوال د خپلو زامنو په ودونو کې په یوه شپه یا یوه اونۍ کې په لکونو او ځینې یې ان په میلیونونو ډالر لګوي، دا پیسې زیاتره د هوټلونو او ارایشګرانو جیبونو ته ځي، مګر په ټولنه باندې یې ډېر بد اغېز ښندلی دی.

قوانینو د اجرا او تنظیم تضمین وکړي او له طبیعي پانګې څخه د روا ګټو اخیستو زمینه برابره کړي چې د ټولنیزې او بشري پانګې پراختیا او پیاوړتیا ته شرایط برابر شي.

د پیسو شته والی څو مثبت اړخونه لري: اول دا چې نن په یو شمېر ولایتونو کې پیسې شته چې دا زموږ په تاریخ کې یو نوی پړاو دی، ځکه پخوا به پیسې یوازې په ښارونو کې وې، د مثال په ډول، د تیموریانو په دوره کې په هرات ښار کې پیسې وې. د احمدشاه ابدالي په دوره کې کندهار ښار ته پیسې راټولې شوې وې او په همدې ترتیب کابل ښار په مختلفو دورو کې پیسې درلودې، مګر اوس نه یوازې دا چې پیسې په هغو ښارونو کې شته چې د پخوانیو امپراتوریو مرکزونه وو، بلکې اوس کلیو او بانډو ته هم رسېدلي دي.

د کونړ په غرني ولایت کې او سمهال پلازې جوړې شوې، په بدخشان کې هم اوس پیسې شته خو په هېواد کې د دې پیسو سرچینه ځینې ځای مشروع او ځینې ځای نامشروع ده. په دې کې شک نشته چې د اپینو له لارې هم یوه برخه خلک میلونران شوي دي، اما دا هم د یادولو وړ ده چې په تېرو ۷ کلونو کې له هېواده بهر افغانانو په میلیاردونو ډالر خپلو خپلوانو ته رالېږلي دي. د یوه تخمین له مخې د خوست ولایت ۳۵۰۰۰ کسان د اماراتو د العین په ښار کې مزدوري کوي. دې خلکو په تېرو شلو کلونو کې ډېرې پیسې خوست ولایت ته رالېږلي، چې د نوموړي ولایت خلک پرې ګوزاره کوي.

له تخار ولایت څخه ډېر ځوانان ایران ته د مزدورۍ لپاره تللي دي او دوی هم خپلو کورونو ته پیسې رالېږي. د هېواد په ننه کې هم یو شمېر خلکو په مشروع توګه پیسې ترلاسه کړې.

که چېرې د کابل ښار د هوټلونو په پیسو باندې شرکتونه، فابریکې او نورې تولیدي او خدماتي مؤسسې جوړې شوې وای، نو اوس به په لسګونو زرو ځوانانو ته مناسب روزګار په لاس ورغلی وای.

زموږ په هېواد کې د ځمکو او کورونو بیه زموږ له اقتصادي وضعیت سره هېڅ اړخ نه لګوي. دا چې په کابل او شاوخوا نورو سیمو کې د ځمکې د یوه جریب بیه له ۱۵۰۰۰ ډالرو څخه نیولې بیا تر ۲۰۰۰۰۰ ډالرو پورې رسېږي، دا د دې معنی لري چې پیسې د پانګونې معقوله لار نه لري. په هغه ولایت کې چې د کرنې یو جریب ځمکه په کال کې یوازې یو فصل حاصل ورکوي نو ۱۵۰۰۰ ډالر به په څومره وخت کې وګټي.

مجلل کورونه زموږ د ملي ثروت نښه نه، بلکې زموږ د اقتصادي کمزورۍ علامت دی. که په هېواد کې انسجام وي د دا ډول زرو کورونو په لګښت لس زره کورونه یا اپارتمانونه جوړېدای شي، چې د ژوند ټول اساسي امکانات به پکې برابر وي او د کورونو کرایې به یې دومره راټیټې کړي، چې د عام ولس زور به هم پرې رسېدای شي.

که چېرې په افغانستان کې څوک پانګونه غواړي، نو د کور کرایه ورته غټې مالي ستونزې جوړوي او همدا لامل دی چې موږ نه شو کولی خپلو لسګونو زرو بې روزګاره ځوانانو ته کارونه پیدا کړو، همدا راز که چېرې نه توانېږو، چې خپلې په میلیاردونو پیسې په مالي پانګه بدلې کړو، نو څرنګه به خپل مرکوني اقتصاد ته وده ورکړو او څرنګه به په نړۍ کې د سیالۍ خاوندان شو.

یو اغېزمن دولت هغه دولت ته وایي چې وکولی شي د

ډېر شمېر خلک د قراردادونو د اخیستو له لارې سرمایه دار شوي. سوداګري، دوکانداري او داسې نور شغلونه هم د پیسو په تولید کې رول لوبوي او ویل کېږي چې اوسمهال په ټول افغانستان کې نږدې ۵۰۰۰۰ کسان ډالري تنخواې لري چې دا هم د پیسو زېرمې غښتلې کوي. خو له بده مرغه زموږ پیسې زموږ له هېواده اوس هم بهرته انتقالېږي او زموږ سوداګرو نه یوازې دا چې له ایران، پاکستان او مرکزي اسیا څخه افغانستان ته پیسې نه دي انتقال کړي، بلکې لا هم له افغانستان څخه خلیجي هېوادونو ته په منظمه توګه پیسې انتقالېږي.

په (۱۳۸۷ هـ ش) کال کې یو اټکل شوی او دا ثابتوي چې په شپږو میاشتو کې تر یو میلیارد ډالرو زیاتې پیسې له افغانستان څخه دوبۍ ته انتقال شوې دي. یو شمېر افغانانو په دوبۍ کې هغه وخت پیسې په جایدادونو بندې کړې چې جایدادونه د لوړ قیمت اوج ته رسېدلي و، مګر په نړۍ کې د مالي بحران د راتلو له امله اوس د هغو کورونو او جایدادونو بیه ډېره راپرېوتې ده او دوی ته یې درونډ مالي زیان ور اړولی دی. دا چې ولې له افغانستان څخه پیسې د فرار په حالت کې دي، دلیل یې څرګند دی او هغه دا چې اوسنی دولت نه د خلکو د مال ساتنه کولی شي او نه د سر او کله چې څوک خپل ځان او مال په خطر کې ویني نو حتمي ده چې له هغه ځایه به پښې باسي.

همدارنګه د دولت کمزوري د دې لامل شوې چې نه شي کولی پیسې په پانګه بدلې کړي او یا داسې تشبث ته زمینه برابره کړي چې خلک په ازادانه توګه خپلې مالي سرچینې پیاوړې کړي.

د ټولو یادو شویو پانګو مرکزیت په بنسټونو پورې تړلی او بنسټونه د یوې کامیابې مشرۍ په موجودیت کې پراختیا او ټینګښت مومي او یا دا چې یو بریالی مشرتابه کولی شي د پانګې د پراختیا بنسټونه رامنځته کړي.

زموږ د ولس منفي لیدلوري دا څرګندوي چې له دې ټولو پانګو او فرصتونو سره، سره هم اوسنی دولت په دې نه دی توانېدلی چې بنسټونه رامنځته او پیاوړي کړي. په راتلونکو فصلونو کې به په دې بحث وکړو چې د دولت، اقتصاد او د ملي هویت بنسټونه څنګه رامنځته کېږي او څنګه پیاوړي کېدی شي؟. د افغانستان په ځانګړو شرایطو کې خورا مهمه ده چې په نړیواله همکارۍ او انسجام باندې هم خبرې وکړو.

دریم فصل:

د معاصر دولت څرنګوالی

الف- د زور او قوت استعمال:

د دولت په اړه چې لومړی کوم ټکی ذهن ته راځي هغه زور دی، ځکه چې له یوې خوا د تاریخ په اوږدو او له بلې پلوه په وروسته پاتې هېوادونو کې همېشه یوه وړه ډلګۍ د زور له لارې ځان قدرت ته رسوي او دولتي اقتدار ترلاسه کوي، مګر د دولت په معاصره پېژندنه کې د زور له لارې منځته راغلي دولتونه معاصر نه ګڼل کېږي.

د یوه عصري دولت تر ټولو منلی تعریف د قانون واکمني ده. په تېر فصل کې مو ولوستل چې موږ د یوه ملت په توګه د سترو پانګو خاوندان یوو، مګر تر اوسه مو ترې نه لازمه ګټه اخیستې او نه په دې توانېدلي یوو، چې دا پانګې په یوه مناسب چوکاټ کې تنظیم کړو، ځکه چې زموږ په هېواد کې د قانون د پانګې کمی دی او قانون داسې چوکاټ دی چې ټولې پانګې په ترتیب سره راټولوي، تنظیموي او تشکل ورکوي.

د قانون د واکمنۍ او حاکمیت نښې نښانې دا دي چې په لومړي ګام کې د قوت استعمال ته چوکاټ جوړوي، یعنې د خلکو پر وړاندې د وسله والو ځواکونو د صلاحیتونو او

مسؤولیتونو حدود ټاکي، زور هغه مهال په یوه مشروع قوت بدلېږي چې د استعمال حدود او انسجام یې د قانون له خوا وضاحت ولري.

که قوت بې له کوم روا دلیل څخه وکارول شي، نو په دولت کې له مسؤولو چارواکو په فوري ډول پوښتنې کېږي. که نولسمې پېړۍ ته وګورو دا به راته څرګنده شي، چې په دې پېړۍ کې د دولت او قوت استعمال ورو-ورو د قانون په چوکاټ کې راغی، خو د دواړو نړیوالو جګړو په ترڅ کې د قوت استعمال په ځینو اروپايي هېوادونو کې ناقانونه بڼه پیدا کړه، د دې ناقانونۍ پیل لومړی په روسیه کې وشو او وروسته په اسپانیا کې د کورنۍ جګړې له کبله ډېر ملکي وګړي ووژل شول او په همدې ترتیب د فاشیزم او نازیزم له خوا په میلیونونو انسانان شکنجه او له منځه ولاړل.

د دې فجایعو دویمه برخه بیا په شلمه پېړۍ کې په جاپان او اروپا کې تکرار شوه، خو په همدې وخت کې په تدریجي توګه د قوت استعمال قانوني بڼه ومونده او اوس د دې هېوادونو وګړو ته دا د باور وړ خبره نه ده، چې ګوندې د دوی پوځونه دې د دوی پر ضد استعمال شي.

ب- ملکي او اداري صلاحیتونه او وجایب:

د دولت ملکي او اداري صلاحیتونه او وجایب د قانون په بنیاد تعینېږي.

په یوه هېواد کې چې دولت حاکم وي د دولت د مامور مکلفیت د ملت پر وړاندې څرګند وي او نه شي کولی چې د دولت له څوکۍ نه د خپل ځان، کورنۍ او دوستانو په ګټه کار

واخلي. همدا راز د دولت قانون د هېواد په ټوله اراضي بې له کوم تغیر څخه یو رنګ عملي کېږي.

که چېرې د یوه حکومت اداري تسلط د هېواد په ډېرو سیمو کې ونه چلېږي هغه ته معاصر دولت نه شو ویلی، ځکه د اداري تسلط معنی شدید مرکزیت نه دی. هر هېواد له اداري پلوه مختلفې درجې لري، د ساري په توګه، کلی، ولسوالي، ښاروالي، ولایت او مرکز عامې اداري طبقې یا تقسیم بندی دي، مګر د دې اداري طبقو تر منځ اړیکي یو له بله توپیر لري او همدارنګه د هر یوه واحد، صلاحیتونه د قانون له پلوه په بېلابېلو هېوادونو کې مختلف دي، خو مهمه دا ده چې د هر یوه واحد، صلاحیتونه په قانون کې څرګند شوي وي او په هغه حالت کې چې د قانون په تعبیر کې ابهام وي، وګړي او مسؤولین کولی شي چې دا ابهام یوازې له قانوني لارې څخه توضیح کړي.

په وروسته پاتې هېوادونو کې د قانون او عمل تر منځ فاصله یوه ستونزه ده. مثلاً په افغانستان کې ټول دولتي عواید مرکزي بنه لري او د اساسي قانون پر بنیاد باید په یوه واحد مرکزي حساب کې جمع او درج کړی شي او ټول لګښتونه هم له همدې واحد حساب څخه تر سره او هر کال د عوایدو او لګښتونو تفصیلي حساب ولسي جرګې ته وړاندی شي خو بدبختانه داسې نه کېږي او ډېر شمېر والیان په خپل سر له سوداګرو څخه په ناقانونه توګه پیسې اخلي او دا چې دوی په قانوني توګه د دې پیسو اخیستو حق نه لري، نو ځکه ویلی شو چې قانون تر پښو لاندې کوي. که چېرې د دولت د واحد حساب شرط نه وای او والیانو په قانوني توګه د پیسو ټولولو اجازه

درلودای نو بیا به دا هم یو قانوني عمل ګڼل کېده خو بې د قانون له اجازې داسې کړنه د قانون ماتونې څرګنده بېلګه ده.

ج- د قانون پر بنیاد د اقتصادي چارو تر سره کول:

ټولې اقتصادي معاملې باید د قانون پر بنیاد تر سره شي. د اسلام په مبین دین کې له ډېر پخوا څخه فردي ملکیت پېژندل شوی او باید له هر ډول تېري او تجاوز څخه په امن وي او دا د دولت دنده ده چې خلکو ته د دوی د ملکیتونو د ساتنې ډاډ ورکړي. که چېرې خلک د خپل جایداد په تحفظ باندې ډاډه ونه لري، نو دوی اړ کېږي چې له نورو لارو چارو کار واخلي او له دولت څخه علاوه د خپل مال او ملکیت د ساتنې په لټه کې شي. د دولت له خوا د شخصي ملکیتونو د ساتنې او هغو ته د ازادۍ ورکولو یو ستر مثال د مایکروسافټ د سافټویر جوړولو کمپنۍ ده. ښاغلی بیلګیټس چې تل د نړۍ په پنځو پانګوالو کې شمېرل کېږي د خپل فکر سرمایه یې په کار واچوله او د کمپیوټر د سافټویر جوړولو له کبله یې ډېره پانګه تر لاسه کړه. که چېرې دولت د سافټویر جوړول شخصي پانګه نه ګڼلی او یا یې د دې پانګې تحفظ د ځان فرض نه ګڼلی، نو ممکنه نه وه چې بېلګیټس دې د دومره سترې پانګې څښتن شي.

په همدې ډول که د نویو داروګانو کشف ته پام واړوو، د خصوصي شرکتونو له خوا په سلګونو میلیونو ډالر د نویو داروګانو په کشف او څېړنه لګول کېږي، شرکتونه دا لګښت ځکه کوي چې ډاډه دي، د همدې دوایانو له سوداګرۍ څخه به په ځو چنده لوړه ګټه تر لاسه کړي.

د قانون له محافظت نه علاوه هم انساني کوښښ او څېړنه

معنوي قیمت لري، څکه موږ د سترو عالمانو، کاشفانو او څېړونکیو د څېړنو او کشفیاتو قدرداني کوو، خو د نولسمې پېړۍ په وروستیو او د شلمې پېړۍ په پیل کې د نویو قوانینو طرحه کېدل د دې لامل شول چې دغه معنوي ارزښت ته د مادي پانګې د ګټلو زمینه هم برابره کړي او دا قانوني نوښت د دې باعث شو چې انساني کوښښ ته خلک د مادي سرمایې په توګه هم وګوري.

د- د قانون تغیر:

د قانون د حاکمیت یو ستر شاخص دا دی چې د اړتیا پر مهال د قانون د تغیر لپاره قانوني لاره وي او اهمیت یې دا دی چې قانون هم دومدار تغیر او بدلون ته اړتیا لري. که چېرې د قانون د تغیر لپاره څرګند او ټاکلي بنسټونه، نه وي، نو قانون نه شي کولی چې له ټولنیزو بدلونونو سره همګام پر مخ ولاړ شي. د مثال په ډول، د امریکا د متحدو ایالاتو د جوړېدو له پیل څخه تر اوسه پورې د دوی قانون نه دی بدل شوی. دلیل یې دا دی چې د دې هېواد ستره محکمه کولی شي، چې قانون د شرایطو د تغیر پر اساس باندې تعبیر کړي.

د ډېرې مودې لپاره د تورو او سپینو وګړو توپیر ته محاکمو قانوني بڼه ورکړې وه، مګر هغه وخت چې یو ستر ټولنیز حرکت د ټولو وګړو د مساوات غوښتنه وکړه، سترې محکمې هغه ټول قیودات لرې کړل چې د وګړیو تر منځ د برابرۍ مانع وو.

په فرانسه کې د امریکې په پرتله د نظام په شکل باندې موافقه نه وه. څو-څو څله جمهوریت، امپراتوري او شاهي نظامونه یو پر بل پسې راغلل او ولاړل او تر دې چې کله

جمهوري نظام په اصل شکل باندې منل کېده اساسي قانون څو واري تغیر وکړ، څکه د دولت د صلاحیتونو په اړه بېلابېلې مفکورې موجودې وې. د فرانسې اوسنی اساسي قانون د دوی په پنځم جمهوري نظام پورې اړه لري.

تر دویمې نړیوالې جګړې وروسته په اروپا کې د دولت د صلاحیتونو د تغیر په باب سترې تجربې رامنځته شوې. جرمني او فرانسې په نولسمه پېړۍ کې پر فولادو او د ډبرو پر سکرو سترې شخړې وکړې، څکه هر یوه غوښتل چې عمده معادن دې د دوی تر تسلط لاندې وي، خو د دوی ډېر مدبر سیاستوال تر جګړې وروسته دې پایلې ته ورسېدل چې د دغو معدنونو شریکه کارونه به دا شخړې هوارې کړي، نو څکه یې د فولادو او ډبرو سکرو یوه ګډه اتحادیه جوړه کړه او د دې بریالۍ تجربې له برکته یې اول شریک مارکیټ تر لاسه کړ او بیا یې په اروپا کې د اروپا اتحادیه رامنځته کړه. په اروپا کې هر هېواد ځانګړي سرحدات درلودل او په لومړي سر کې به چې کله یو اروپایي له یوه اروپایي هېواده بل ته تللو، نو اړ به و چې پیسې بدلې کړي او پاسپورټ ولري، مګر نن زیاتره هغه خلک چې د اروپایي اتحادیې په چوکاټ کې ژوند کوي حق لري، چې په ازاده توګه له یوه هېواده بل ته سفر وکړي او که وغواړي په اسانه توګه هلته کار هم کولی شي.

له انګلستان او یو څو نورو هېوادونو پرته نور ډېر هېوادونه یو پولي واحد لري او د دې پر ځای چې جلا بانکونه ولري اوس د اروپا د پولي سیاست ټول اختیار د اروپا له مرکزي بانک سره دی.

په اروپا کې د قانون د حکومت ستره نښه د اروپا د عدالت

محکمــه ده. د اروپــا د بــر اعظم وګــړي حــق لــري چــې د خپلــو حکومتونــو لــه لاســه عريضــې همــدې محکمــې تــه وړانــدې کــړي او دولتونــو هــم منلــې چــې د دې محکمــې پرېکــړې د منلــو او تطبيقولو وړ دي.

د قــانون حاکميــت دوې مهمــې برخــې لــري، چــې يــوه يــې د بشــپړو قوانينــو تقنيــن او توشيح ده. کــه قــوانين پــه ناســمه توګــه تقنيــن شــي، کــولی شــي خلکــو تــه د اسـانتيا پــر ځــای ســتونزې پيښــې کــړي. د ناسمو قوانينــو بــده پايلــه مــوږ پــه افغانســتان کــې ځــو ځلــې ليــدلې ده، پــه زيــاترو وروســته پــاتې هېوادونــو کــې چــې کلــه نــوی قــانون رامنځتــه شي نــو لــه زړو قوانينــو ســره پــه تضــاد کــې وي، چــې د دې تضــاد د لــرې کولــو لپــاره قــانوني لاره ګــونګــه وي. نــو لــه همــدې کبلــه د ډېــرو قوانينــو موجوديــت د وضــاحت پــر ځــای ابهــام او پېچلتيــا رامنځتــه کــوي، چــې ډېــرې ســتونزې تــرې پيــدا کېــږي او رشــوت خــور دولــت لــه دغــو تضــاداتو څخــه پــه ګټــه اخيســتو کــولی شــي، متضــادې پرېکــړې وکــړي او متضــاد سياســتونه پلــي کــړي. نــو د تقنيــن اهميــت او د قــانون پــر مســودو بانــدې غــور کــول او د هغــوی عملــي اړخونــو تــه پــام کــول د قــانون د راوســتلو او پلــي کولــو لپــاره ډېــر ارزښــت لــري. همــدا دليــل دی چــې اوس د مقننــه، اجرائيــه، او قضــايه قــواوو تــر مــنځ تفکيــک او توپير په يوه نړيوال اصل بدل شوی دی.

هــره قــوه ځــانګړي صــفات لــري د ځــانګړو مهــارتونو لــه مخــې ورتــه بشــري قــوه ټاکــل کېــږي، چــې هــره برخــه پــه بريــاليتوب ســره پــر مخ ولاړه شي.

د قــانون د حاکميــت بلــه ځانګړنــه د قوانينــو پــر وخــت اجــرا کــول دي. کــه څــېرې د هېــواد قــوانين هــر څــومره اعلــی او پــر ځــای وي خــو

کــه د اجرا او عملي کېدو لــه پلوه پــه کې سســتي وشي، نو بيا هم د خلکــو بــاور نــه شــي تــر لاســه کــولی او د قــانون د حاکميــت ښــېګڼې پــه بــدګڼو بــدلوي. لکــه پــه زمبــابوې کــې چــې د رابــرت موګــابې لــه خوا قانون تر پښو لاندې شو.

پــه زمبــابوې کــې د قــانون لــه مخــې ولسمشــر بايــد د عمــومي ټــاکنو لــه مخــې راشــي. ولــس هــم پــه دې اصــل اجمــاع درلــوده. کلــه چــې پــه لــومړي پــړاو کــې د ده رقيــب ټــاکنې وګټلــې موګــابې ونــه منلې او د دويم دور ټاکنو غوښتنه يې وکړه. پــه دويــم دور کــې يــې دولتــي مــامورين د ســوټي پــه زور اړ کــړل، چــې صــندوقونه د ده لپــاره ډک کــړي. همدا ســې وشــول چــې موګــابې دوه پښــې پــه يــوه مــوزه کــې کــړې او د خپــل قــدرت د نــاروا دوام لپــاره يــې قــانون تــر پښــو لانــدې کــړ. د موګــابې لــه خــوا د قــانون مــاتولو پايلــه دا شــوه، چې د سوېلي افريقــا يــو کرنيــز او شــتمن هېــواد پــه تېــرو څــو کلونــو کې په يوه فقير او ناداره هېواد بدل شو.

د پيســو د پړســوب ســلنه يــې تــر يــوه ميلــون لــوړه شــوې او پــه ســلو کــې نــږدې د ېــرش وګــړي يــې نــورو ګاونــډيو هېوادونــو تــه پــه کډه کولو مجبور شوي دي.

نړيوالــو تجربــو ښــودلې چــې پــه قــانوني بنســټ د مشــرتابه بــدلون د قــانون د ټينګښــت لپــاره ځــانګړې ارزښــت لــري. پــه هغــو هېوادونــو کــې چــې د دولــت د مشــرتابه د بــدلون قــانوني مــوده نــه وي ټرګنــده او مــنظم سياســي حزبونــه فعــال نــه وي، هلتــه مســتبد واکمنــان د نــوي او ځــوان مشــرتابه د پيـاوړتيــا لپــاره پانګونــه نــه کــوي، ځکــه دوی وېــره لــري چــې نــوی مشــرتابه بــه د دوی د نــاروا قــدرت لــړۍ ختمــه کــړي. د نامشــروع قــدرت دغــه غريــزه د نويــو او فعالــه انســانانو پــر وړانــدې ســتونزې جــوړوي او د دې موقــع نــه

ورکوي، چې په ټولنه کې تبارز وکړي، مګر په هغو هېوادونو کې چې د قدرت قانوني میعاد معلوم وي په طبیعي ډول نوي لیډران وده کوي.

د امریکا د متحدو ایالاتو د ولسمشرۍ د دوو دورو محدودیت له یوه پلوه او د دوو مقتدرو احزابو موجودیت له بله پلوه د دې زمینه برابره کړې، چې هر څلور کاله وروسته یوه نوې څېره رامنځته شي او دا ټولنه د سوکالۍ پر لور سوق کړي.

د ښه او غوره قانون یوه بله نښه دا ده، چې د دولتي ارګانونو د دندو لوایح به ټاکلي او کاري تداخل به په کې نه وي. څکه هر څومره چې په یوه هېواد کې د وزارتونو او مستقلو ارګانونو شمېره ډېره وي په هماغه اندازه کاري تداخل رامنځته کېږي او ستونزې زیاتېږي. د ساري په توګه، که چېرې په یوه کرنیز هېوادکې د کرنې په ساحه کې پنځه وزارتونه کاري تداخل ولري، نو هر وزیر به فکر کوي چې اصلي مسؤولیت او صلاحیت له ده سره دی او دا ډول ستونزې په اسانۍ یو دولت له پښو غورځولی شي، څکه هره پرېکړه چې د یوه وزارت له خوا کېږي بل به یې ردوي او کومه قانوني مرجع به نه وي، چې د دوی صلاحیتونه په ګوته کړي، نو په دې حالت کې دولت چپه وبولئ.

یو بل علت هم چې د دولت د بې اغېزې کولو لامل کېږي هغه مستقل ارګانونه او محلي دوایر دي، چې د خپلو صلاحیتونو په وضاحت پخپله هم نه پوهېږي او کاري تداخل یې د سترو اختلافونو باعث ګرځي، چې په نتیجه کې د ملت کارونه ځنډېدلي او نېمګړي پاتې شي. د دې ژوندی مثال په وروسته پاتې هېوادونو کې فیډرالېزم او فیډرالي نظام دی. په پاکستان

کې فیډرالي نظام منل شوی، خو په عمل کې هلته د همدغو ګډوډیو او اختلافاتو په نتیجه کې بیا-بیا نظامي ځواک د حاکمیت واګې اخلي او په دې توګه نظام مرکزي بڼه غوره کوي. مګر په هندوستان کې بیا د دې برعکس ولایتونه د قانون له مخې د پرېمانه اختیاراتو خاوندان دي او ډېرې پرېکړې په خپله د قانون په چوکاټ کې پخپله تر سره کوي. د قانون او عمل د فرق پر بنیاد باید وویل شي، چې مرکزیت او عدم مرکزیت دواړه هم منفي او هم مثبته بڼه غوره کولی شي او حتمي نه ده چې یو یې مضر او بل یې ګټور وي.

په هغو فدرالي نظامونو کې چې قانون نه عملي کېږي مرکزیت منفي اغېز لري، څکه قانون سیمه ییزو ارګانونو ته په یوه چوکاټ کې ډېر صلاحیتونه ورکوي، خو په عمل کې فدرالي وزارتونه د یوه سخت مرکزیت بڼه غوره کوي او لازم امکانات سیمه ییزو ارګانونو ته نه ورکوي.

په هغو هېوادونو کې چې په قانوني ډول دولت مرکزي وي او قانون پلی نه شي والیان او ولسوالان په بې وزلو خلکو ناروا حکمراني چلوي، چې دا د ملوک الطوایفۍ عصري بڼه ګڼلی شو او نن زموږ هېواد په همدا سې حالت کې دی.

د قانون د حاکمیت غوره مثال سویډن دی. که څه هم په سویډن کې د قانون له مخې نظام مرکزي دی، خو سیمه ییز ارګانونه په قانوني ډول پراخ اختیارات لري.

هدف دا دی، چې فدرالي او مرکزي نظام د فورمول له مخې نه مثبت دي او نه منفي او یا دا چې هم مثبت کېدای شي او هم منفي، څکه دواړه ښایي بېلابېلو شرایطو ته برابر وي، یعنې په یوه هېواد کې به مرکزي نظام مناسب وي او په بل کې ښایي

فدرالي نظام مؤثریت ولري، خو د بریالیتوب اصل بیا هم په قانون باندې عمل کول او د قانوني صلاحیتونو او مسؤولیتونو په وضاحت پورې اړه لري.

هر څومره چې په یوه هېواد کې د قانون حاکمیت ټینګ شي په هماغه پیمانه سیاسي کړه وړه د قانون چوکاټ ته برابرېږي، مګر په هغو هېوادونو کې چې د قانون حاکمیت نه وي او هدف دا وي چې د قانون حاکمیت دې رامنځته شي، نو د نظام پر جوړښت باندې سیاسي اجماع کول خاص اهمیت لري او داسې اجماع په ځانګړي ډول باید په جګړه ځپلیو هېوادونو کې په دې دلیل رامنځته شي، چې څرګنده کړي د هېوادني سیاست حدود کوم دي؟. د ملي ګټو بریدونه څنګه تعینیږي؟ او هغه اشخاص چې د سیاست په ډګر کې لوبېږي یو له بل سره د کومو اصولو پر بنیاد سیالي کوي او تر ټولو مهمه دا چې دوی ولس ته په کومه سترګه ګوري.

که یو سیاستوال خپل ولس ته د یوې داسې وسیلې په سترګه ګوري چې یوازې خپلو موخو ته ور باندې ځان ورسوي، نو هلته بیا د ثبات ټینګښت او د قانون پلي کول ناممکن دي. ځکه ولس منحیث ولس وسیله نه شي کېدی، بلکې غوښتنې او پېرزوینې یې د نړۍ د بل هر مهذب ولس په څېر وي چې غواړي سوکاله ژوند ولري او بچي یې تر دوی پر مخ ولاړ شي.

که مطرح سیاستوال او دولتداران په دې سرخلاص کړي، چې ولس د نظام ریښه او سیاست وال یې څانګې دي، نو بیا باید دا هم زده کړي چې ونه به د عدالت پر بنیاد وده کوي او کله چې داسې وي نو بیا هغه اصول عملي کېږي، چې پر بنسټ یې سیاست د مثبت تغیر وسیله ګرځي او د یوه باثباته او منل شوي نظام پایه ټینګوي.

څلورم فصل:

د معاصر دولت دندې

دولت کومه اپلاتوني پدیده نه ده، چې تعریف یې له ابتدا څخه تر انتها پورې ثابت پاتې شي او که چېرې په داسې تعریف پسې وګرځو، چې په هر زمان او مکان کې عملي بڼه ولري، نو هېڅ وخت به کومې ځرګندې نتیجې ته ونه رسېږو.

دولت ته باید په کوم ډول وګورو؟ د دې لپاره چې دا پوښتنه ځواب کړو په کار دي چې د قدرت په دوو بڼو باندې توپیر ته قایل شو.

د قدرت یوه بڼه دا ده، چې (الف)، (ب) اړ کوي چې د ده حکم ومني ځکه د (الف) په لاس کې داسې وسایل او امکانات شته چې (ب) ورته اړتیا لري، نو ځکه (ب) د (الف) اراده مني، خو سره له دې چې (ب) به په زړه کې خوښه نه وي، اما مجبوره ده چې ظاهراً ونښيي چې د (الف) نظریه یې عملي کړې ده، دا یو وېشل کېدونکی قدرت دی.

اما بله بڼه یې دا ده چې (الف)، (ب) او (ج) غواړي په شریکه یو پټی اباد کړي، مګر هلته یوه ستره تیږه پرته ده، چې که (الف)، (ب) او (ج) ډېره خواري هم وکړي، په یوازې ځان یو هم نه شي کولی چې تیږه لرې کړي، مګر که په شریکه ور څخه

تاو شي نو کولی شي تیږه لرې او پټی اباد کړي. دا ډول قدرت ټولنیز قدرت دی.

دولت کېدی شي چې د وېشونکي او یا ټولوونکي قدرت بېلګه شي. بېګاریې هم یوه نمونه ده چې دولت بې له دې چې چا ته پیسې ورکړي، په زور خلک اړ کوي چې په کال کې به له دومره څخه تر دومره ورځو پورې په مفت ډول د دولت کارونه کوي، په ځینو نورو امورو کې هم د دولتدارۍ دا بڼه په ډېرو هېوادونو کې شته. بندیان د قانون د پرېکړې پر اساس له ځینو حقونو څخه محرومېږي او اړ وي، چې له څو ورځو نه تر عمره پورې د جرم د شدت او درونو والي په اندازه په زندان کې تېر کړي.

همدارنګه د عسکرۍ د دندې د اجرا کولو لپاره په امریکا او اروپا کې نظامي افسران ډېر درانه تمرینونه کوي او د تمرین پر مهال اړ دي چې بې له کوم دلیل څخه د مسؤولو چارواکو او امر ومني.

د معاصرې دولتدارۍ ډېره برخه اوس په ټولنیزه بڼه ترسره کېږي. دا چې دولت باید کومې دندې تر سره کړي؟ دا په ملي اجماع او د اهمیت له مخې د یوې مسألې په ځانګړو شرایطو پورې اړه لري، د ساري په ډول، په تېرو اته ویشتو کلونو کې د امریکا په متحده ایالاتو کې د ولس اجماع په دې وه چې دولت باید په اقتصادي امورو کې ډېر کم رول ولري، دا لړۍ د رونالډ ریګن د قدرت پر مهال پیل شوه او په دې اصل ولاړه وه چې مارکېټ نه یوازې خپلې ستونزې په خپله حل کوي، بلکې د مارکېټ د حل لاره د دولت له حل لارې نه چټکه، معقوله او اقتصادي ده، خو په متحده ایالاتو کې اوسنی مالي بحران

دومره مهم شوی چې د جورج واکر بش په څېر یو ولسمشر چې د مارکیټ په مطلقه ازادۍ یې باور درلود هم اړ شو ترڅو د ولس پیسې د بانکونو د نجات لپاره په لویه کچه مصرف کړي او دغه دولت او سمهال نېغ په نېغه په اقتصاد کې رول لوبوي.

که دولت په اقتصادي امورو کې د مرستې لاس نه وای غځولی او په دې برخه کې د دولت په رول باندې سیاسي اجماع نه وای شوې، نو دې مالي بحران به په مراتبو ناوړه عواقب درلودل.

که شلمې پېړۍ ته وګورو د شرایطو د تغیر او د ولسونو د غوښتنو پر بنسټ دولتونو مختلفې دندې تر لاسه کړې. د دولتونو تر منځ د دغو دندو اخیستو یوه مشترکه وجه له یوې خوا قانونیت او له بله پلوه د خلکو اجماع وه. که دوو تېرو پېړیو ته نظر وکړو د دولت په دندو کې به ځینې اصلي تغیرات راته څرګند شي، په ځانګړې توګه راتلونکې درې دندې هغه بنسټونه دي چې په هغو باندې د نورو دندو د اجرا کولو بنیاد ایښودل شوی دی:

الف- د قوت مشروع استعمال:

د شپاړسمې پېړۍ له پیله د شلمې پېړۍ تر پیل پورې په اروپا کې مرکزي دولتونه را منځته او مستحکم شول. پخوا تر دې د دغو دولتونو څرګنده ځانګړنه د زور او انحصار له لارې د قوت مرکزي کول و.

په فیوډالي دوران کې هر فیوډال ځانګړې قوه درلوده او له همدې قوې نه به یې د نورو فیوډالانو پر وړاندې استفاده کوله. په سیمه کې ازادانه سفر د خلکو حق نه و.

کله به چې خلک د یوه فیوډال له سیمې څخه د بل سیمې ته تلل، نو اړ به وو چې د ځان او مال د ساتنې لپاره یا مالیه ورکړي او یا د پیسو په مقابل کې بدرګه ولري او یا هم د جګړې په وسیله تېر شي.

دغو مرکزي دولتونو منظمه او معاصره اردو رامنځته او دا پلې اردو یې په داسې وسیلو سمبال کړه چې د فیوډالانو سپرې لښکرې یې ماتې کړې او پرېکړه وشوه چې له اردو نه علاوه بل څوک د وسلې د کارونې حق نه لري.

سیاسي او اقتصادي قوه له نظامي قوې څخه بېله شوه او د وخت په تېرېدلو د قوت د استعمال صلاحیت د قانون په چوکاټ کې د مرکزي دولت په لاس کې شو او د دولت د تعریف یوه برخه داسې شوه چې د مشروع قوت د کارونې انحصار د معاصر دولت تر ټولو ستره نښه ده.

په دولت کې د قوت تمرکز او بیا ورته په قانوني چوکاټ کې ځای ورکولو څو مهمې پایلې درلودې:

۱- دا چې دولت د وګړو د ازادانه سفر مسؤولیت پر خپله غاړه واخیست، نو له یوه ځای څخه بل ځای ته د وګړو ازادانه سفر د خلکو حق وګڼل شو. هر هغه دولت چې په ننني شرایطو کې پخپله ساحه کې د وګړو د ازادانه تګ راتګ امنیت نه شي تأمینولی معاصر دولت نه ګڼل کېږي.

۲- سیاسي فعالیت د قوت د استعمال له تهدید څخه بېل شو. کله چې د قوت د استعمال انحصار له دولت سره نه وي، مطرح سیاسي اشخاص کولی شي چې په دوامداره توګه د خپل اثر رسوخ او قوت څخه ګټه پورته کړي او په زور باندې خپلې ګټې تثبیت کړي او کمزوري واکمنان دې ته اړ کړي، چې د دوی

ولسمشر باندې په خاصه توګه قانون تطبيقوي. په هغو هېوادونو کې چې د قانون حاکميت تثبيت شوی وي ولسمشران له خپل قوت څخه د هېواد او ولس لپاره ګټه اخيستی شي، مګر دا اصل يې بايد په پام کې وي چې د خپلو رقيبانو پر وړاندې هېڅکله دولتي قوت نه شي کارولی.

۴-د اردو او پوليس تر منځه تشکيلاتي توپير راغی. د اردو اساسي موخه دا شوه چې له ملت او مملکت څخه به دفاع کوي او د پوليس دنده دا شوه چې د خلکو د حقونو او وجايبو ساتنه او څارنه وکړي، ځکه پوليس په دوامداره توګه له ولس سره مخ وي او له خلکو سره د هغوی کړه وړه او اخلاق د دولت د مؤثريت ستر معيار ګڼل کېږي. د معاصر پوليس ښه بېلګه په انګلستان کې څرګندېده او هغه دا چې وسله نه لري، مګر د ولس او پوليس تر منځ ټينګ توافق موجود دی او د يو بل احترام کوي.

ب- بيت المال يا عامه شتمني:

د قوت مرکزي کول يو مالي اساس غواړي. يوه منظمه او په قانون متکي قوه منظم معاش او امکاناتو ته اړتيا لري. د تاريخ په اوږدو کې ډېر ځله ليدل شوي چې هر هغه دولت چې د خپلې قوې لپاره يې لازم معاش او امکانات نه دي برابر کړي د همدغو اردوګانو له خوا نسکور شوي دي.

جګړه لګښت غواړي او هر څومره يې چې موده اوږدېږي لګښت يې هم ډېرېږي. د نولسمې او شلمې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې د اروپايي دولتونو تر ټولو زيات لګښتونه د اردو په تنظيمولو راغلل.

نن هم د جګړې او نظامي چارو تنظيم خورا درانه لګښت ته

د تهديدونو په پايله کې د دوی منفي ګټې تضمين کړي.

د دې برعکس کله چې د قوت د استعمال واک په قانوني چوکاټ کې راشي او د اشخاصو له انحصاره ووځي، نو بيا د سياست اصلي توجه د خلکو تنظيم ته اوړي، ځکه ډېر سياسي احزاب رامنځته کېږي او هر يو کوښښ کوي چې د برياليو پروګرامونو په جوړولو د خلکو رايې خپلې کړي او د قانون په چوکاټ کې واک تر لاسه کړي.

که څه هم زموږ په هېواد کې بدبختانه دا پروسه په تېرو کلونو کې پلې نه شوه، خو نتيجه يې په هغو هېوادونو کې څرګنده ده چې د داسې واک خاوندان دي.

۳- د قانون تطبيق عملي جنبه ونيوله. کله چې په يوه ټولنه کې د قوت تمرکز په دولت کې نه وي، نو د محاکمو پرېکړې په اسانه او شفافه توګه نه عملي کېږي. ځکه زورور خلک په دوامداره توګه کمزوري خلک تهديدوي او له منځه يې وړي، اما کله چې قوت په دولت کې تمرکز ولري زورواکان او ټوپکماران که هر څومره شتمني، شهرت او وسايل ولري، نه شي کولی چې پر کمزورو انسانانو پښې کېږدي او يا د محاکمو پرېکړې رد کړي.

د قانون پر وړاندې د هېواد د خلکو برابري هغه وخت تأمينېدای شي چې ټول وګړي په دې پوه شي چې دوی برابر حقوق او وجايب لري.

نن په ټولو معاصرو دولتونو کې د کمزورو خلکو د حقونو د ساتنې لپاره منظم ترتيبات موجود دي، ځکه يې دا د قانون د تطبيق معيار ګرځولی، چې پر شتمنو او سياسي خلکو او په ځانګړي ډول د دولت پر لوړ پوړو اراکينو باندې په عامه او په

ارتیا لري، په ۲۰۰۶ میلادي کال کې دولتونو یو زر یو سل او شپېته میلیارده ډالر پر نظامي چارو لګولي دي. د دې رقم ۲۴٪ یعنې **۵۲۸.۷** میلیارده ډالر یوازې د امریکا نظامي بودجه وه. ناټو په خپلو افرادو او نظامي تجهیزاتو باندې چې د ۱۸ هېوادونو مشترک ترون دی ۳۰۰ میلیارده ډالر په یاد شوي کال کې لګولي دي.

د دولت د عوایدو اساس د صنعتي ټولنې تر رامنځته کېدلو وړاندې په عامه شتمنۍ، کرنې، سوداګرۍ او خصوصي تشبثاتو باندې درېدلی و، نو د قوت د مرکزیت یو مهم دلیل عامه شتمني هم وه، چې په دولت کې یې تمرکز درلوده. ورپسې داسې قوانین وټاکل شول چې د دولت شتمنۍ ته منظمه بڼه ورکړي او د دولت پر وړاندې د خلکو مالي مسؤولیتونه څرګند کړي. د دولت شتمني په دوو اساسي اصولو باندې ولاړه ده، چې یوه برخه یې د عایداتو تنظیمول او بله یې د لګښتونو ترتیبول دي. د یوه دولت بودجه د دولت د لومړیتوبونو هېنداره ده. یوه بودجه په ډېره ساده، اما معاصره توګه دا په ډاګه کوي، چې د عاید سرچینې کومې دي، په څومره مؤثریت عایدات راټولېږي او د دولت پر وړاندې د یوه هېواد د وګړو مالي مسؤولیتونه او سهمیه څه ده.

همدارنګه د دولت لګښتونه د دې څرګندوي وي، چې دولت څه شي ته لومړیتوب ورکړی، د دې لګښتونو مؤثریت څومره او ولس تر کومه بریده قانع دی چې دا لګښتونه د دوی د ژوندانه د بهترولو لپاره تر سره کېږي.

په وروستیو دوو لسیزو کې په نړۍ کې د شفافیت، مؤثریت او حساب ورکولو کلمې ډېرې لاندې باندې کېږي او یوه شعاري

بڼه یې خپله کړې ده، مګر که د اسلامي خلفاوو ځلاندې دورې ته پام وکړئ دا به درته څرګنده شي چې دې شعارونو د حضرت عمر فاروق (رض) د خلافت په زمانه کې عملي بڼه لرله، ځکه په هغه زمانه کې د بیت المال اساس کېښودل شو، په اعمالو کې د شفافیت او حساب ورکولو اصل ته پام وشو او د ولس پر وړاندې د دولت دنده تر ټولو ستره او درنه وګڼل شوه. دوه مثالونه د دې اصل څرګندوي دي چې دلته به پرې رڼا واچوو:

وایي چې د یوه غنیمت مال تر تقسیم وروسته حضرت عمر فاروق(رض) مسجد ته تشریف یووړ، خلکو ولیدل چې امیرالمؤمنین نوې جامې اغوستې دي. د یوه صحابي(رض) په زړه کې وګرځېدل چې دا څرنګه کېدی شي، چې زما قد تر امیر ټیټ دی زما له هغه غنیمت رخت څخه کالي ونه شول او امیر چې قد یې تر ما ډېر لوړ دی ده ترې جامې وګنډلې. د ټولو خلکو پر وړاندې یې په زړورتیا پوښتنه وکړه: امیرالمؤمنینه! زما قد ستا تر قد ټیټ دی زما له هغه رخت څخه چې په غنیمت کې مو رسېدلی و جامې ونه شوې تا ترې څرنګه جامې جوړې کړې؟ امیر په ډېره حوصله مندۍ او شجاعت خپل زوی ته وفرمایل: ده ته ووایه چې ولې داسې وشول! د امیر زوی وویل: د امیر ټولې جامې زړې شوې وې، نو ما خپله برخه ټوکر هم امیر ته ورکړ، چې جامې ترې وګنډي. هغه مهال چې د امیر زوی دا خبرې کولې زړې جامې یې پر تن وې.

د حضرت عمر فاروق(رض) د عدالت یو بل مثال دا دی: د امیر عادت و چې د شپې له خوا به د خلکو له احواله د خبرېدو په موخه د ښار په کوڅو کې ګرځېده، یوه شپه یې د ماشومانو نرۍ

ژړا تر غوږو شوه، چې يوه مور خپل ماشومان کاروي او ډاډ ورکوي چې ډوډۍ پخېدونکې ده، خو امير وپوهېده چې بوډۍ ښځه په کور کې څه نه لري. سمدستي روان شو او له بيت المال څخه يې بوجۍ اوړه را به شا کړل او د بوډۍ په کور کې يې ښکته کړل.

همدا ډول که چېرې د حضرت علي(رض) د پياوړي مديريت او اداري توان ته ځير شو ډېر ستر مثالونه وړاندې کولی شو، حضرت علی(رض) د عدالت به باب داسې فرمايي:

"کومه ټولنه چې پر عدالت ولاړه وي، له هر راز ناروغيو په امن ده. ځکه عدالت د ټولنيز توازن ساتونکی دی او ټولنې له افراط او تفريط څخه لرې ساتي."

دا مثالونه هغه لوړ عادلانه اصول تمثيلوي، چې د يوويشتمې پېړۍ دولتونه ورته په دې پېړۍ کې عقيدتمند شوي او شعارونه ورکوي چې قدرت په مشروعيت استوار دی او مشروعيت په حساب ورکولو او شفافيت ولاړ دی.

هر هغه دولت چې عدالت د بنسټ په توګه ومني د يوه ټولنيز قرارداد نمونه ترې جوړه شي. د دولت دنده ده چې خوار وګړي ماړه کړي او د دې لپاره چې په دايمي ډول د فقر او لوږې مخه ونيسي، په کار ده چې په هېواد کې داسې اقتصادي خوځښت را منځته کړي چې په پايله کې يې هم د خلکو شخصي ګټې تأمين کړې وي او هم يې په دوامداره توګه د عمومي شتمنۍ د ډېرولو هڅه کړې وي. له همدې کبله اړ دی چې په لګښتونو او عوايدو کې مؤثريت را منځته کړي.

د عوايدو اهميت په لاندنيو ارقامو کې پروت دی:

په ۱۳۸۴ هـ ش کال کې سويېن د ټول هېواد اقتصادي

فعاليت (GDP) ټول کړی و، چې په دولتي مالياتو کې ۵۰.۲٪ و. په اروپايي ټولنه کې دا عدد ۴۰.۵٪ و او د امريکا په متحدو ايالاتو کې دا رقم بيا ۲۵.۲٪ و. په متحدو ايالاتو کې فردي ماليه په ۱۹۲۲ ميلادي کال کې ۲.۵۰ ميليارده ډالره وه، اما په ۲۰۰۲ ميلادي کال کې دا ماليه زر ميلياردو ډالرو ته لوړه شوه.

په دولتي عوايدو کې دا ستره پراختيا له يوې خوا د بهترو قوانينو او مقرراتو وضع کول دي، اما اصلي دليل يې په قانونمند دولت باندې د اقتصادي تحرک اتکاء ده او چې داسې ده، نو ويلی شو چې يو متحرک اقتصاد او قانونمند دولت يو د بل لپاره لازم او ملزوم دي.

د عوايدو په برخه کې لاندينې معيارونه هم د تاريخ له نظره او هم اوسنيو شرايطو ته په پام سره د اهميت وړ دي:

۱- ګمرکي سياست او د هغه انسجام:

کله چې سوداګري د دولت د عايداتو مهمه برخه جوړوي، د دولت ګمرکي سياست او د هغې مؤثر او قانوني عملي کول په عايداتو باندې ستر اغېز لري، ځکه که دولت د مؤثريت او اغېز خاوند وي، سوداګر د قانون په چوکاټ کې عمل کوي او ماليه يې په شفافه توګه د دولت حساب ته ورځي.

د ګمرک مامورين د منظمو تخنيکي شرايطو پر اساس تعينېږي او کړه وړه يې په ډېره دقيقه توګه د ولس له خوا تر څارنې لاندې وي.

د وارداتو او صادراتو اصول هم په شفافه توګه څرګندېږي او ولس ته دا زمينه په لاس ورځي، چې په منظمه توګه معلوماتو ته لاس رسی ولري، چې د هېواد په بېلابېلو سيمو

کې ګمرکونه پرتله او په نړیوالو مقیاسونو یې بر رسي کړي. خو ناکام او بې اغېزې دولتونه پر خپلو ګمرکونو باندې سلطه نه لري.

ګمرکي تعرفې د روابطو پر اساس تعینېږي او مقررات له ولس څخه پټ وي. دا چې د ګمرک مامورین د روابطو له مخې مقرر شي، نو اصلي اصول مات او خلک شخصي لارو چارو ته پام اړوي او د دولت عوايد د دخیلو دولتي چارواکیو تر منځ تقسیم شي.

د معاصرو او یا مفسدو ګمرکونو تنظیم په سوداګرۍ او اقتصادي تحرک باندې ستر اغېز لري. که ګمرک مفسد وي، اقتصادي حرکت سستېږي او که معاصر او له فساده پاک وي، نو اقتصادي حرکت سرعت او پراختیا پیدا کوي.

په یوه معاصر دولت کې سوداګریزه سیالي د شطرنج د لوبې په څېر په سپین میدان د څرګندو اصولو په اساس تر سره کېږي.

سوداګر یو له بله سره خپل پلانونه او چانسونه په ډېره دقیقه توګه سنجولی شي او ټول حواس په دې راټولوي، چې څرنګه د مؤثریت له لارې خپل بنسټونه بهتر او قوي کړي چې سیالي وګټي، مګر په یوه ناکام دولت کې سوداګر خپل پام د مؤثریت زیاتولو پر ځای دې ته اړوي چې څرنګه له دولتي چارواکو سره توره معامله وکړي او میدان ځان ته هموار کړي او لوبه د ده په ګټه پای ته ورسېږي. د ساري په توګه، کله چې په یوه هېواد کې د تېلو د واردولو په باب څرګند مقررات وضع شوي وي، نو په هغو تېلو کې چې سرپ ګډوي عملاً یې د واردولو امکان نشته، ځکه چې د روغتیا لپاره د زهرو مثال لري او بله دا چې د واردولو لپاره یې باید منل شوي ستندرډونه موجود وي، خو په

یوه ناکام دولت کې سره له دې چې قانون شته خو تر پښو لاندې کېږي او هغه تېل چې سرپ ورسره ګډ دي د ماشومانو د مغزي ناروغیو او د هوا د ککړتیا لامل کېږي، مګر د رشوت ورکولو له لارې د دولت چارواکي د انساني ژوند د دښمنانو ته د داسې تېلو د واردولو اجازه ورکوي.

د رشوت اغېز په داسې وخت کې یوازې اخلاقي مسئله نه ده، بلکې تاثیر یې د عامه شتمنۍ پر بربادۍ هم خورا زیات دی.

په لومړۍ مرحله کې د قانون د ماتولو پایله دا ده چې د سالمې سیالۍ فضا له منځه ځي او هغه سوداګر چې په ککړ چاپېریال کې سوداګري نه کوي خپله سرمایه له هېواده بهر وباسي. له بله پلوه د هېواد په میلیونونو وګړي له ککړو تېلو څخه د راپیدا شویو امراضو د معالجې لپاره ډېرې پیسې مصرفوي او ډېر بې وزله خلک یا مړه کېږي او یا هم عمري رنځوران شي، ځکه دوی د علاج پیسې نه لري او له بلې خوا د ښارونو هوا ورځ په ورځ ککړېږي او نور بې شمېره مرضونه هم منځته راځي.

په تېلو چلېدونکی هر انجن او ماشین ډېر زیات عوارض کوي، چې په لوړه بیه جوړېږي او که دوه کاله عمر لري په شپږو میاشتو کې له منځه ځي، چې له مالي پلوه دا هم د ملت د غریبو خلکو پر اوږو یو ستر پېټی دی، خو اصلي هدف دا دی، چې بې کیفیته تېل، چې سوداګر یې د رشوت په ورکولو سره هېواد ته واردوي او بې چاره ملت یې خورا لوړ قیمت پرې کوي، کنټرول شي. په یوه معاصر دولت کې د تیلو شدید کنټرول د دې ډاډ ورکوي، چې د دولت او ملت په تېلو چلېدونکې ټولې وسیلې خوندي وساتل شي او د هوا د ککړتیا او امراضو مخه ونیول شي.

دا خو څرګنده ده چې دولت خپل عمده عواید له لاسه ورکوي او د رشوت له لارې د څو کسانو جیبونو ته ځي، مګر هغه منفي اغېزې چې د دې کرغېړن عمل په نتیجه کې منځته راځي تاوان یې تر دې ډېر لوړ او عمیق دی.

۲- پر عوایدو باندې مالیات:

ګمرکونه غیر مستقیم عایدات دي. په یوه فعال اقتصاد کې د اقتصادي فعالیت ستر معیار پر عایداتو باندې د مالیاتو وضع کول دي.

هر څومره چې په یوه هېواد کې د مستقیمو مالیه ورکوونکو شمېره لوړه وي په هماغه اندازه په هغه هېواد کې د قانون حاکمیت او د عامه شتمنۍ اساس مضبوط وي، دا ځکه چې مستقیمه مالیه د قانوني اقتصادي فعالیت بڼه او علامت دی.

په هغو هېوادونو کې چې اقتصاد غیر رسمي بڼه لري او یا په کې د غیر قانوني اقتصاد ونډه پراخه وي، د دولت د منظمې مالیې اخیستنې اساس خورا کمزوری وي.

د اقتصادي تحرک بنسټ لوی، منځني او واړه شرکتونه جوړوي. په کومه اندازه، چې داسې بنسټونو ته د اقتصادي فعالیت زمینه برابروي، په هماغه اندازه رسمي او قانوني اقتصادي فعالیتونه وده کوي، خو په ناکامو دولتونو کې د داسې اقتصادي تشبثاتو مخې ته خنډونه جوړېږي.

۳- پر املاکو مالیه:

پر املاکو مالیه اخیستل له یوې خوا د تاریخ له نظره او له

بلې خوا د اوسنیو شرایطو په رڼا کې د عوایدو لویه سرچینه ګڼل کېږي، مګر له دې سرچینې څخه ګټه اخیستل هم د قانون په حاکمیت پورې تړلي دي.

د دې لپاره چې یو دولت وکولی شي، چې له املاکو څخه په منظمه توګه مالیه ترلاسه کړي، نو لازمه ده چې د املاکو د ساتلو او خوندي کولو لپاره هم خپله دنده ترسره کړي. دې هدف ته د رسېدلو لپاره د هغو اصولو وضع کول په کار دي، چې پر بنسټ یې غیر منقول املاک قباله شي او په بازار کې په شفاف ډول د ځمکې او کورونو بیې وټاکل شي.

په یوه معاصر دولت کې غیر منقول املاک په څرګند ډول ثبت وي، اسناد یې په شفافه توګه د مربوطه مؤسسو او شرکتونو له خوا لیدل کېدی شي او د معاملاتو کارې یې په اسانۍ سره د اجرا وړ وي، نو ځکه په معاصرو دولتونو کې د اسنادو تثبیت معیاري بڼه غوره کړې وي، مګر په یوه غیر معاصر دولت کې د املاکو اسناد ناقص او تر دعوو لاندې وي، محکمې متضادې پرېکړې کوي، خلک د دولت پر اسنادو بې باوره وي او د خلکو معاملې په یوه بې باوره او منفي فضا کې ترسره کېږي.

په معاصر دولت کې د کور یا ځمکې بیه د بازار له لارې په اسانۍ تعینېږي او اسناد یې په چټکۍ سره هم د کور د اخیستونکي او هم د دولت لاس ته راځي، مګر په غیر معاصر دولت کې د کور یا ځمکې نرخ د دولت په املاکو کې په یوه نرخ ثبتېږي او د خلکو په معاملاتو کې په بل نرخ.

اداري فساد د دغه ناوړه سلوک اصلي شاخص دی، ځکه که په دولتي دوایرو کې فساد اوج ته ورسېږي، نو د مالیې له

په ډېره امانتدارۍ د اوسني او راتلونکي نسل اړتیاوې پرتله کړي او د دواړو د تأمینولو لپاره یې ځان مسؤول ګڼلی دی، خو په ځینو نورو شتمنو هېوادونو کې د تېلو پیسو د بلا بڼه غوره کړې، چې ډېرې پیسې یې یا د مجللو ماڼیو په جوړولو او یا هم په ناقصو پروژو مصرفېږي. د عراق ولسمشر صدام حسین هغه مهال، چې پر عراق لس کاله جګړه تېره شوې وه، د ملګرو ملتونو له خوا پرې اقتصادي بندیزونه لګېدلي وو او د عراق میلیونونو خلکو په فقر او افلاس کې ژوند کاوه، له څلوېښتو څخه زیاتې ماڼۍ جوړې کړې وې.

د طبیعي پانګې عایدات ترلاسه کول د قانون له حاکمیت او شفافیت سره ټینګ اړیکي لري، خو که د قانون حاکمیت نه وي، نو دولتي او خصوصي شرکتونه له طبیعي پانګې څخه د ګټې اخیستلو په غرض د رشوت اخیستلو او ورکولو له مخې معاملات کولای شي. لکه په افریقا، لاتیني امریکا او منځني ختیځ کې دغو شرکتونو د دولت ډېر چارواکي په فساد ککړ کړل.

پر دې سربېره، یوه بله مهمه موضوع د قراردادونو ترتیب او تنظیم دی، چې ډېر زیات دقت غواړي. د یو قرارداد څو جملې د دې لامل کېدی شي، چې دولت یا په میلیونونو ډالر وبایلي او یا یې ترلاسه کړي. د قرارداد ترتیب ځانګړې حقوقي مهارت غواړي او د څو جملو په استعمال کېدی شي د دولت هغه مامورین چې مفسد هم نه وي وغولېږي او ستره عامه ګټه ضایع کړي.

د ځینو شرکتونو خاوندان په قراردادي مسایلو کې خورا مهارت لري، مامورین به یې فکر کوي، چې قرارداد یو ډول

مامورینو نیولې تر قاضیانو او پولیسو پورې ټول دولتي دوایر د عامه ګټو پر ضد دریغ نیسي، ولس په ځانځانۍ اخته کېږي او د دولت عواید د څو محدودو مفسدو اشخاصو جیبونو ته لوېږي، خو په معاصر دولت کې له ناحیې او ښاروالۍ نه نیولې تر کلي او بانډې پورې ټول خلک ځان د دولت جز او دولت د خپل ځان جز ګڼي، نو ځکه د دولت د عوایدو تدارکات په سمه توګه تر سره کېږي او خلک د شخصي ګټو پر ځای ملي ګټو ته ترجیح ورکوي. کله چې ولس پر دولت باوري شي او د ملي ګټو په خوندي کېدو ډاډه وي، نو هلته بیا د یوه مفسد مامور د روپۍ ګټې لپاره میلیون عامه ګټه له منځه نه ځي.

۴- پر طبیعي پانګې مالیه:

کوم هېوادونه، چې طبیعي پانګه ولري همدا پانګه یې ستره عایداتي سرچینه وي. د مثال په توګه، په لیبیا کې د دولت ۹۰٪ عواید د تېلو له لارې راځي، ځکه د تېلو استخراج لږو فني کارکوونکو ته اړتیا لري. که څه هم، ډېرو تېل لرونکو هېوادونو د تېلو د خرڅلاو له کبله ډېرې پیسې ترلاسه کړې، خو نه دي توانیدلي، چې په نورو برخو کې اقتصادي فعالیتونه ترسره کړي، ځکه چې زیاتره وخت یوازې د تېلو عوایدو په اقتصادي ودې باندې مثبته اغېزه نه ده لرلې. له همدې کبله اقتصادپوهان له طبیعي پانګو څخه راغلو پیسو ته هم د نعمت او هم د بلا په سترګه ګوري.

د بېلګې په توګه، په ناروې کې د تېلو اقتصاد د هغه ولس لپاره نعمت دی، ځکه په ځانګړو حسابونو کې یې د راتلونکو نسلونو د هوساینې لپاره د تېلو پیسې جمع کړې دي. دغه دولت

دی، خو هغه به له حقوقي پلوه بل راز معنی لري او په کومه برخه کې به يې داسې ځو جملې پټې وي، چې د قرارداد د تعبير اصلي صلاحيت به يا کومې کمپنۍ او يا نړيوالو محاکمو ته ورکوي.

د دې ترڅنګ داسې شرکتونه هم شته چې هېڅ ډول عملي امکانات نه لري، خو د دولت د چارواکو د تېر اېستلو ډېره پراخه تجربه لري. دوی په ډېره چالاکۍ د دولت له چارواکو څخه په ټيټ نرخ قرارداد اخلي او بيا يې په ډېره لوړه بيه په نورو شرکتونو پلوري او يا يې بېرته حکومت ته په لوړ قيمت ورکوي.

په معاصرو دولتونو کې له طبيعي پانګې څخه په اغېزمنه توګه ګټه اخيستل کېږي، چې د دغو منظمو ترتيباتو ځو برخې ډېرې مهمې دي:

۱- د قراردادونو په تنظيم باندې پانګونه کېږي او له هغو نړيوالو مؤسساتو سره مشورې کېږي، چې د شفافيت او حساب ورکولو تعهد او تجربه لري.

۲- په خپل هېواد کې د بشري پانګې د رامنځته کولو لپاره منظم پلانونه جوړوي، چې همدغه ظرفيت د خپلو طبيعي پانګو او عامه ګټو د خوندي کولو لپاره په لنډه، منځنۍ او اوږده موده کې د سم مديريت او انسجام صلاحيت ولري.

۳- ډېر شمېر قرارداديان د دې لپاره، چې د قراردادونو په وېش او تنظيم کې لاس ولري د دولت د لوړ پوړو چارواکو له خپلوانو او کورنيو سره ځان شريکوي او له دې لارې پرمخ ځي، مګر په معاصر دولت کې د مکافات او مجازات د اصل پلي کول د دغه کار مخنيوی کوي، چې په نتيجه کې يې دولتي

چارواکي نه شي کولی له خپلو کورنيو او خپلوانو سره مراعت وکړي.

۴- طبيعي شتمنۍ ته په پام سره د يو داسې اقتصادي پلان جوړول ضروري دي، چې د نورو اقتصادي فعاليتونو د تحرک او خوځښت سبب وګرځي.

د ساري په توګه، که چېرې يو هېواد مرمر ولري او د ډېرې په نظر ورته وګوري، نو هېڅ په لاس نه ورځي، خو که چېرې د مرمر لپاره د هېواد په دننه او بهر کې مارکېټ پيدا کړي، نو دې ته د ارزښت زنځير وايي، په دې معنی، چې دغه زنځير له ځو کړيو جوړ دی او هره کړۍ يې يوه مرحله ده، نو که دا زنځير هر ځومره اوږد او پلن وي په هماغه اندازه به زيات اقتصادي فعاليتونه ژوندي او متحرک کړي او د کاريابۍ زمينې به ډېرې کړي، خو که دا زنځير لنډ او کړۍ يې کمې وي په همغه اندازه به عامه ګټې هم کمې ترلاسه شي.

۵- د جوازونو د پلورلو له لارې راغلي عوايد:

د دولت يوه بله مهمه دنده د هغو جوازونو او لايسنسونو ورکول دي، چې پر بنياد يې د يوې ټاکلې مودې لپاره کورني او بهرني شرکتونه د عامه خدماتو په برخه کې پانګونه کوي او له دې لارې مشروع ګټې ترلاسه کوي، چې پخپله د لايسنس ورکول متعدد ګټې لري.

دولت د عامه خدماتو لپاره خپله پانګه نه لګوي، پيسې په مالي پانګه بدلېږي او په ترخ کې يې هم خدمات ترسره کېږي او هم خلکو ته کاري زمينې په لاس ورځي. د عايد يوه بله سرچينه يې د لايسنس په بدل کې د ټاکل شوي فيس تاديه، د شرکتونو

له خوا په واردېدونکو مالونو باندې ګمرکي ټيکس، د شرکتونو په عوايدو باندې ماليه او د شرکتونو د کارکوونکو په معاشونو باندې د ماليې وضع کول دي.

همدا راز په لايسنسونو باندې د بولۍ لګول هم ګټور کار دی، خو د بولۍ د چوکاټ شفافيت تنظيمول او د هغه ګارنټي کول هم د دقت وړ دي، ځکه دلته که له يوې خوا نه د اقتصادي تحرک امکانات شته، له بله پلوه د رشوت خورۍ او فساد زمينه هم برابرېدی شي.

د مثال په ډول هغو هېوادونو، چې په تېرو څو کالونو کې يې د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ په برخه کې په سمه توګه د لايسنس ورکولو چارې تنظيم کړې، هم د ټليفوني خدماتو په کميت او کيفيت او هم د دولت په عوايدو کې لوی تغير راغلی دی، خو برعکس په هغو دولتونو کې، چې د دې چارې د تنظيم لپاره پر ځای لازم ترتيبات نه وو نيول شوي هلته هم د دولت عوايد خراب شوي او هم د خدماتو کيفيت صدمه ليدلې ده.

په همدې ترتيب د دولتونو له خوا هوايي شرکتونو ته لايسنس ورکول هم د عايداتو په ډېرښت کې رول لوبوي.

په معاصرو دولتونو کې د داسې خصوصي هوايي شرکتونو ايجاد له يوې خوا سم خدمتونه ترسره کوي او له بله پلوه په يوه رقابتي چوکاټ کې پرمختګ کوي، ځکه هر شرکت پوهېږي، چې د لايسنس موده يې څومره ده او څومره نور شرکتونه د سيالۍ ډګر ته د راوتلو په حال کې دي.

په ناکامو دولتونو کې دا ډول لايسنسونه د شفافو قانوني اصولو په چوکاټ کې نه، بلکې د شخصي روابطو او رشوت ورکولو له لارې ورکول کېږي، چې د هېواد پېژندګلوي او د

وګړو ژوند له مطلق او مرګوني خطر سره مخ کوي.

که چېرې الوتکې د ښه کيفيت لرونکې نه وي او يا يې ښه ساتنه او څارنه ونه شي، نور هېوادونه اړ کېږي، چې پخپلو هوايي ډګرونو کې د ناستې اجازه ورنه کړي او تر ډېره زيات خطر دا دی، چې د ناسم حفظ او مراقبت له کبله الوتکې سقوط کوي او غميزې رامنځته کوي.

همدارنګه بانکونو ته لايسنس ورکول هم د دولت مهمه دنده ده. که چېرې بانکونو ته په سمه توګه لايسنسونه تنظيم شي، نو د دې لامل کېږي، چې د خلکو انفرادي پيسې په مالي پانګه بدلې شي او کله چې شرکتونو ته د پور په توګه ورکول کېږي، نو په ټول هېواد کې د اقتصادي فعاليتونو د خوځښت سبب ګرځي، خو که چېرې بانکونه تر منظمې څارنې لاندې نه وي او د پورونو ورکړه يې په ناسمه توګه دوام ولري، نه يوازې ګټه نه رسوي، بلکې د ولس لپاره د تاوان لامل ګرځي.

د دولت له خوا څارنه او مقررات ډېر مهم دي، ځکه اوسمهال بانکداري يو پېچلی مسلک دی او که د پورونو په ورکړه کې دقت و نه شي لوی خطرونه پېښېدای شي. په نړۍ کې د ۲۰۰۸ کال مالي بحران وښوده، چې د دولت د څارنې په نشتوالي کې ډېر ستر اقتصادي قوتونه مات او تاواني شول.

د دولت د ناسمې څارنې پايلې هغه وخت څرګندې شوې، چې په متحده ايالاتو کې يو سړي ډېرو شتمنو خلکو ته قناعت ورکړی و، چې دی کولی شي په امانتدارۍ سره خدمات ترسره کړي، مګر همدې سړي خلکو ته نږدې پنځوس مېليارده ډالر تاوان ورساوه، چې په کې سترو پوهنتونونو، شرکتونو او شتمنو خلکو ډېر زيان وليد.

که د دولت ټولې عایداتي سرچینې مورږ په تفصیل سره ذکر کړو، نو په کار ده چې پر عوایدو یو ځانګړي کتاب ولیکل شي، خو دومره باید ووایو، چې د دولت د عوایدو ټولول هم نظم غواړي هم تخصص او هم امانتداري.

کله که داسې شرایط منځته راشي، چې دولت کولی شي هم ستر اهداف تعین او هم یې سرته ورسوي، کله چې په دولت کې یوګونی بانکي حساب وي او ټول لګښتونه له همدې حساب څخه ترسره شي، نو د ډېرو بې ځایه پېچلتیاوو او ابهاماتو مخنیوی کېدی شي. د اوسنۍ معلوماتي ټیکنالوجۍ پر مټ د دولت چارواکي په ډېره اسانۍ کولی شي، چې هره اونۍ له بېلابېلو سرچینو څخه راغلي عواید معلوم کړي او پر اساس یې خپل لګښتونه عیار کړي.

۲- لګښتونه:

که عواید د عامه شتمنۍ د بودجې یوه خوا ده، نو لګښتونه یې بله خوا ده. څنګه چې په یوه کور کې د عوایدو او مصارفو تر منځ اړیکه وي، نو په همدې توګه باید په یوه هېواد کې هم د عوایدو او مصارفو تر منځ تعادل په پام کې ونیول شي او د یوې باتدبیره اقتصادي پالیسۍ په چوکاټ کې عیارشي، لکه یو کور یا یو شرکت چې په مالي لحاظ د اعتماد خاوند وي دولت هم باید د همداسې مالي بنسټ پر اساس د نړیوال اعتماد خاوند واوسي.

که یو دولت پور اخلي، نو دا باید څرګنده وي، چې سبا ورځ دغه پور پرې کولی شي، که نه؟ که پور په معقول ډول اخیستل شوی وي او په اصولي ډول تعهدات سپارل شوي وي، نو په

هغه صورت کې د پور اخیستونکي اعتماد ړنګېږي.

د امریکا د متحده ایالاتو مالي شهرت د دې هېواد د لومړني مالیې وزیر (هملتن) له خوا تثبیت شو. د امریکا د انقلاب په دوران کې دولت له سوداګرو او عامو خلکو څخه پورونه اخیستي وو او په بدل کې یې ورسره ژمنې کړې وې.

کله چې جګړه دوامداره شوه او د نوي دولت تشکیل یو څه وخت ونیوه، نو په بازارونو کې د دغو تعهداتو بیه نیمایي ته راټیټه شوه. د هملتن ملګرو او د دولت ځینو چارواکو به ویل، چې د دې پورونو پرې کول په دولت باندې یو پېټی دی، نو یا دې په ټیټه بیه تادیه شي او یا دې هم ادانه کړی شي. مګر هملتن پوهېده چې ښایي دولت بیا بیا اړ شي، چې له کورنیو او بهرنیو بانکونو څخه پور وغواړي، نو ځکه یې ټینګار وکړ، چې پورونه باید له ژمنو سره سم په اصلي بیه پرې کړی شي او په همدې اساس یې د نوي دولت ژمنې هم کورنیو او هم بهرنیو بانکونو ته څرګندې کړې.

د امریکا دولت په تېرو څو سوو کلونو کې د پورونو د پرې کولو له کبله ښه شهرت ترلاسه کړی او کولی شي په بېلابېلو سکتورونو کې د پورونو له لارې سترې پانګونې وکړي.

په نړۍ کې بیا ځینې داسې دولتونه هم شته چې دا نېک شهرت نه لري او په لسیزو یې پورونه اخیستي، مګر بیا یې د نه ورکولو لپاره د افلاس اعلان کړی دی.

اوسمهال په نړۍ کې د هېوادونو په کچه طبقه بندۍ شته، چې د یوه هېواد شهرت څرګندوي (الف) تر ټولو لوړ او (د) تر ټولو ټیټ معیار دی، اما تر دې طبقه بندۍ وتلي هېوادونه بیا بېخي خطرناک دي او که څوک پور ورکوي، نو ستر خطر

قبلوي. د پور اهمیت په دې کې دی چې دولتونه د خپلو پراختیایي کارونو د ترسره کولو لپاره اړکېږي پور واخلي، خو د بېرته ورکولو لپاره هم مجبورېږي، چې په لومړیتوبونو کې ځای ورکړي.

د یو معیار په توګه باید دا څرګنده شي، چې د بهرنیو پورونو تادیه د یوه هېواد د صادراتو د فیصدۍ څویمه برخه تشکیلوي. په ۲۰۰۸ کال د نړۍ تر ټولو لوړه فیصدي د برازیل وه، چې **۴۵**٪ یې د بهرنیو پورونو تادیې ته ځانګړې کړې وه.

په قزاقستان کې ۲۴٪ په ترکیه کې ۳۹٪ په پولینډ کې ۲۹٪ په اندونیزیا کې ۱۷٪ په نایجریا کې ۱۲٪ په هندوستان کې ۱۲٪ او په مراکش کې ۱۱٪ وه، نو اوس باید پوه شو، چې پور پر بودجه باندې ډېر لوی اغېز لرلی شي. په بېلابېلو هېوادونو کې بودجې په مختلفو بڼو جوړېږي او د شفافیت اندازه یې فرق لري.

په پاکستان کې د پورونو د ادا کولو پروسې دویم مقام درلود، ځکه لومړی مقام امنیتي مصارفو ته ورکړل شوی و. په ځینو هېوادونو کې داسې خبیثه حلقې (د بدو افرادو ډلې) شته چې د زړو پورونو د پرې کولو وخت پوره شي، نو دوی نوي پورونه واخلي، د زړو پورونو یوه برخه پرې کړي او نور بیا ارام کښني، خو په سمه توګه د پور پرې کولو کار ته ملا نه تړي.

ځینې دولتونه نه شي کولی بې له پور اخیستلو بنسټیزې پروژې بشپړې کړي، خو د پور اخیستل هم منفي او هم مثبت اړخونه لري. که دولت اغېزمنه پانګونه ونه کړي، نو پرې کول یې ډېر سخت دي، خو په تېرو څلورو لسیزو کې د دولت د اغېزمنې پانګونې دوه ستر مثالونه د دوبۍ او سینګاپور سمندري هلې دي.

ځلوېښت کاله وړاندې د شیخ محمد پلار، چې هغه مهال یې تېل نه درلودل او عایدات یې ډېر کم وو پرېکړه وکړه، چې په دوبۍ باندې پانګونه وکړي او په سوداګریز مرکز یې بدله کړي. دا چې پیسې یې نه لرلې د کویت له دولت څخه یې پور واخیست او د دوبۍ ټول عایدات یې په تضمین کې ورکړل، خو پروژه د ده تر مستقیم نظارت لاندې ترسره شوه او د ده د ښه مدیریت له کبله ډېر ژر د کویت پورونه ادا شول او د بندر له لارې راغلي عواید یې بېرته د بندر په پراختیا او نورو بنسټیزو پروژو لکه هوایي ډګر او نورو ولګول.

۷- د پیسو ثبات او یا پړسوب:

هغه دولتونه چې مصارف یې تر عوایدو لوړ وي، په ناسمه توګه د پیسو چاپ ته اړ شوي دي او یا یې داسې ناکام پولي او مالي سیاستونه غوره کړي، چې د پیسو ارزښت یې ورځ په ورځ او ځینې وخت ګړۍ په ګړۍ د تغیر په حال کې وي.

په برازیل کې د پیسو د پړسوب سلنه په ۱۹۸۰ میلادي کال کې **۲۵۰۰**٪ ته رسېدلې وه او په **۲۰۰۸** کې په زمبابوې کې دا سلنه له یوه میلیون څخه لوړه ښودل شوې وه. په افغانستان کې هم د شوروي تر اشغال وروسته چې پولي او مالي سیستم وجود نه درلود، د پیسو بې خرته چاپ ته ملا وتړل شوه او په روسیه کې به کانتېنر کانتېنر چاپېدلې او دلته به څو محدودو کسانو ته په لاس ورتللې.

په همدې کشمکش کې خوار ولس له پښو ولوېد، ځکه شتمنو خلکو خپلې شتمنۍ په ډالر او نورو با ارزښته پیسو ساتلې او غریب خلک به له هر څه خلاصېدل.

برابرېږي. سينګاپور د دغې نجيبه حلقې ستره بېلګه ده.

کله چې په ۱۹۶۵ کال کې سينګاپور له ماليزيا څخه بېل شو زيات مبصرين په دې فکر وو، چې ښايي سينګاپور ډېر دوام ونه کړي، ځکه دغه سيمه هېڅ طبيعي پانګه نه لري او اداري فساد ورته په ميراث پاتې و، خو داسې ونه شول، ځکه د سينګاپور رهبري چې په سر کې يې يو پاک، باکفايته او وطن دوست ټيم و توانيدل، چې په دېرش کالو کې سينګاپور په يوه هوسا او بسيا هېواد بدل کړي.

په تېره لسيزه کې د نړيوالو مؤسساتو د معيارونو پر اساس سينګاپور د شفافيت له لحاظه د نړۍ په پنځو پاکو او بريالېو دولتونو کې وشمېرل شو. او سمهال په سينګاپور کې د يوه وزير کلنی معاش تر يوه ميليون امريکايي ډالرو څخه لوړ دی، اما کله يې چې مشرانو د هېواد جوړونې پرېکړه وکړه، نو د چا خبره د زړه په وينه يې ګوزاره کوله. ښاغلی (ليکوانيو) چې څو لسيزې د سينګاپور صدراعظم و او اوس د مشر سياستوال لقب لري په خپلو خاطراتو کې ليکي، چې ما به تل رسمي سفرونه په تجارتي الوتکه کې کول او ما ته به د حيرت ځای و، چې حتی د ډېرو فقيرو افريقايي او اسيايي هېوادونو مشران به دغو غونډو ته په شخصي الوتکو کې راتلل او د مجالسو په دوران کې به الوتکې د دوی په انتظار ولاړې وې. نو که چېرې د دولت لوړ رتبه چارواکي د عامه شتمنۍ په لګولو کې امانتداري ولري څرګنده ده، چې د ټيټ رتبه مامورينو لپاره به د عبرت مثال وي.

په ۱۹۹۸ کال کې ما پخپله د روسيې خلک وليدل، چې د پيسو د انفلاسيون له کبله به يې ۱۰۰ ډالر ميده کړل او په هغه به يې خپل ورځني لګښتونه کول، خو نوره ټوله پانګه يې په ډالرو ساتله.

۸- د دولت د کارمندانو معاشات:

هر دولت د دولتي دندو د اجرا لپاره مسلکي کارمندانو ته اړتيا لري. که دولت غواړي چې د دولت دندې په سمه توګه اجرا شي، نو اړ دی چې خپلو کارمندانو ته مناسب معاش ورکړي او په منظمه او دوامداره توګه يې پر خپل وخت ورورسوي. د دولت د مناسب معاش معيار دا دی، چې له يوې خوا د بهرنيو هېوادونو د مامورينو له معاش او له بلې پلوه د ازاد بازار له نرخونو سره پرتله شي، خوراکي توکي، د کور کرايه، ټرانسپورټ، د برق مصارف او داسې نور بنسټيز اقلام بايد وسنجول شي، چې د مامور معاش ورته کفايت کوي او که نه؟

يوه خبيثه حلقه (د بدو افرادو ډله) هغه وخت منځته راځي، چې د دولت مامور د معاش د کمبود له کبله په لوی غله بدل شي، چې په نتيجه کې يې د دولت عايداتي سرچينې د عامه پانګې پر ځای په شخصي پانګه بدل شي او د دولت څوکۍ د عايداتي سرچينې په توګه نيلام کړای شي. هر څومره چې د فساد کړۍ پراخه شي په هماغه اندازه عامه ګټې زيانمنې کېږي، د يوې نجيبه حلقې (د ښو افرادو ټولګي) په پراختيا سره عامه ګټې پراختيا مومي، د عايداتو او لګښتونو تنظيم منځته راځي، د مؤثرو عامه ګټو له پراختيا سره اقتصاد وده کوي او د دولت د کارمندانو په معاشونو کې د زياتوالي زمينه

۹- حفظ اومراقبت:

هره پانګه ساتنه او څارنه غواړي او که د حفظ او مراقبت پروسه سمه عملي نه شي، نو پانګه ډېر ژر او په اسانۍ سره له کاره لوېږي.

د ساري په توګه، که چېرې د میلیونونو ډالرو په ارزښت یوې فابریکې یوه عادي پرزه، چې بیه یې زر ډالر وي د نه ساتنې او څارنې له کبله خرابه شي، نو فابریکه به په ټپه ودرېږي او بیا چې کله د فابریکې مشر وغواړي دغه پرزه بدله کړي او نوې واخلي، نو اړ به وي چې مسؤولو مقاماتو ته وړاندیز وکړي، دا چې څومره ژر به یې وړاندیز اجرا شي، په هغه دولت پورې تړلې ده چې دولت څومره فعال دی یا نه دی.

که چېرې د پېرلو اصول پېچلي وي، نو فابریکه به په اونیو او میاشتو درېدلې وي او تاوان به یې دولت ته رسېږي، نو ځکه لازمه ده چې د حفظ او مراقبت اصول او مقررات داسې وضع شي، چې هم په کې حساب ورکول وي او هم ورسره دا صلاحیت وي، چې د داسې عواملو له مخې فابریکه ونه درېږي.

په وروسته پاتې هېوادونوکې د دولت چارواکي د حفظ او مراقبت برخې ته هېڅ پاملرنه نه کوي او هرکله، چې په بودجه باندې فشار راشي دوی د حفظ او مراقبت بودجه، چې خورا حیاتي ده، کموي. د یوه هېواد د شتمنۍ لپاره دغه وضعیت ډېر مضر تمامېږي، ځکه هغه ستره پانګونه چې شوې له منځه ځي او بیا بیا د پانګونې اړتیا وي، چې په پایله کې یې ډېر ستر مالي تاوان منځته راځي.

که د برېښنا بندونو ته پام وکړو د برېښنا تولید د بند په حفظ او مراقبت پورې اړه لري. که چېرې توربینونه پخپل وخت باندې

ترمیم نه کړی شي او له مسؤولینو سره یې د ترمیم صلاحیت نه وي، نو په نتیجه کې د برېښنا جریان قطع کېدی شي او تاوان یې د ولس کمپنیو، دوکانونو او نورو مراکزو ته رسېږي. له اوبو تولید شوې برېښنا د ولس لپاره تر ټولو ارزانه ده او که د نشتوالي په صورت کې یې د جنراټور په وسیله برېښنا تولید شي، نو مصرف او ضرر دواړه یې ډېر لوړېږي.

د جنراټور د لګښت پیسې ټولنه پرې کوي او دا پرې د بې کفایته دولت له خوا تپل شوی لګښت دی، چې د ټولنې ملا ماتوي. بل مثال یې د سړک حفظ او مراقبت دی، که چېرې د یوه سړک لپاره د حفظ او مراقبت ترتیب موجود وي او داسې اصول ولري، چې پر سړک به له لس ټنو څخه د زیات وزن لارېو او باروړونکو موټرو ته اجازه نه ورکول کېږي، نو د سړک حفظ او مراقبت به د لومړي ځل لپاره د (۷)، (۱۰) او (۱۴) کالونو تر منځ سړک ترمیم کړي او تر شلو کالو وروسته به سړک په اساسي ډول له سره ورغول شي، خو که د حفظ او مراقبت برخه فعاله نه وي او خلک له ۳۰ څخه تر۴۰ ټنو پورې بارونه په سړک راوړي، نو په هغه صورت کې به دولت اړ کېږي چې اته کاله وروسته سړک له سره جوړ کړي.

عامه پانګې لکه برېښنا او سړک نه یوازې ساتنه غواړي، بلکې څارنې ته هم جدي اړتیا لري. که دولت مؤثر نه وي، نو هلته به بیا د ټرانسپورټي شرکت د ډېرې لږې ګټې لپاره د میلیونونو ډالرو عامه ګټه په سیند لاهو کېږي.

د دولت بودجه د دولت د دندو او د ولس ترمنځ د تړون هینداره ده، ځکه د لګښتونو طبقه بندي دا ښيي چې لومړیتوبونه کوم دي.

همدارنګه عواید د دې ښودونکي دي، چې عمده سرچینې کومې دي او په کومه توګه ترې ګټه اخیستل کېدی شي. د یوه هېواد بودجه هم تخنیکي اړخونه لري او هم سیاسي، ځکه په هغه هېواد کې چې ازادي وي هلته سیاسي فعالان ولس ته مختلفې طرحې وړاندې کوي او ژمنې کوي، چې که چېرې دوی قدرت واخیست، نو لومړیتوبونه به یې څه وي.

د امریکا د متحدو ایالاتو د ۲۰۰۸ کال د انتخاباتي مبارزې په جریان کې ښاغلي جان مکین او بارک اوباما د دولت د عوایدو او لګښتونو په اړه بارز توپیرونه درلودل. خو کله چې اوباما ټاکنې وګټلې، نو د ده د حکومت بودجه د ده د انتخاباتي پروګرام په اساس تعین شوله.

همدا راز، د یادولو وړ ده چې ځینې مصارف او عواید له پخوا څخه موجود وو او په راتلونکي کې به هم دوام ومومي، ځکه هغه پروژې چې پیل شوي او په اړه یې ژمنې شوي باید سرته ورسېږي.

د بودجې سیاسي اړخ دا ایجابوي، چې په بودجه باندې د دولت، ولسي جرګې او خلکو تر منځ اساسي بحثونه ترسره شي، چې څرګندونه کړي د دولت لومړیتوبونه کوم دي او په څه ډول یې عملي کوي، همدا دلیل دی، چې په ډېرو هېوادونو کې پارلمانونو ته د دولت له خوا بودجه وړاندې کېږي.

د بودجې یوه بنسټیزه او میراثي ستونزه د هغې کلنۍ لړۍ ده، ځکه بودجه باید هر کال له قطعیې سره ترتیب شي، کله چې د دولت دندې یوازې د امنیت په ساتنه او اداري پورې تړلې وي، نو کلنۍ بودجه مناسبه وي. مګر کله چې دولت په زېربنایي پروژو او یا په نورو دندو بوخت وي هغه مهال بیا د روانې

بودجې اصول د بنسټیزو پروژو د اجرا له کار سره په ټکر کې واقع کېږي، ځکه چې یوه پروژه بېل مراحل لري او جلا ترتیبات غواړي.

ځینې هېوادونه په دې توانېدلي، چې د داسې دندو د سمو اجرااتو لپاره په خپل بودجوي نظام کې اساسي بدلونونه راولي، مګر نه یوازې په ډېرو هېوادونو کې، بلکې په ډېرو نړیوالو کمپنیو کې لاهم ستونزې پېښوي.

په عمومي ډول د کال په پیل کې په پیسو باندې هجوم وي، د کال په منځ کې که اداري ډېرې فعالې نه وي، نو کارونه سړېږي او د کال په پای کې هره اداره کوښښ کوي، چې د روان کال پیسې په هره توګه چې وي مصرف کړي. د دې دلیل دا دی، چې هر دفتر که هغه خصوصي شرکت وي یا کومه دولتي اداره وي غواړي، چې کم له کمه د خپل تېر کال بودجه خوندي وساتي. که سم تنظیم نه وي، نو د یوې اداري ګټه چې د هغې د افرادو د دندو ساتنه ده له عامې ګټې سره په ټکر کې راځي، ځکه عامه ګټه هغه وخت تأمینېدای شي، چې یو دولت هم پخپلو موخو کې وضاحت ولري او هم یې اصول او مقررات د موخو د ترسره کولو لپاره عیار شوي وي، خو که چېرې داسې وضاحت نه وي، نو بودجوي مقررات له موخو سره په ټکر کې راځي، ځکه هغه اشخاص، چې د پیسو د حساب ورکولو مسؤول دي هغوی خپله دنده د بودجوي مقرراتو اجرا ګڼي او هغه کسان، چې د پروژو مسؤول دي، هغوی د پروژو بشپړاوی خپله دنده بولي.

کله چې په بودجوي اصولو او مقرراتو کې انعطاف نه وي، نو د پروژو مسؤولین د یو کلنې بودجې په چوکاټ کې ځان اړ ګڼي، چې له مؤثریت پرته پیسې مصرف کړي، ځکه چې له لاسه

يې تلونکې وي، نو که چېرې داسې اصول رامنځته شي، چې د پروژو مسؤولين ډاډ حاصل کړي چې پيسې د ډېر وخت لپاره محفوظې دي د غير مؤثر لګښت مخه نيوله کېږي. او د دې د مخنيوي لپاره لازمه ده، چې د بودجې په تخنيکي مقرراتو کې داسې تغير راشي، چې پر بنسټ يې لازمه صلاحيت او مسؤوليت يو له بله سره ټينګ اړيکي ولري او تخنيکي مقررات له موخوسره په ټکر کې واقع نه شي.

د دې مخنيوی، ځکه ډېره مهم دی چې زيات وخت ډېر فني او صادق خلک اړ کېږي، چې د ناسمو مقرراتو له کبله داسې مصارف وکړي، چې د عامه ګټو د تأمين پر ځای د عامه ګټو په ضرر تمام شي.

په تېرو زمانو کې د معلوماتو لاس ته راوړل ډېر ګران کار وو. په افغانستان کې څو اونۍ په کار وې، چې يو څوک دې له هرات څخه په اس باندې کابل ته معلومات راوړي او يا دې له کابل څخه بلخ ته معلومات انتقال کړي.

ډېرو دولتي چارواکو چې په اسانۍ سره يې د خپلو مامورينو په اړه معلومات نه شول ترلاسه کولی، نو بيا يې د سزاګانو ډېر درانه حدود وټاکل او که څوک به له دغو حدودو وتل، درنه سزا به يې ليدله. له نيکه مرغه، ننني معلوماتي انقلاب اوس د معلوماتو د شريکولو کار ډېره اسانه کړی دی.

په ۱۳۸۲هـ ل کال کې په افغانستان کې يوازې سل موبايل ټيليفونونه موجود وو، نو هغه وخت د معلوماتو ټولول ساده نه وو، که چېرې به چا له يوه وزارت څخه له بل وزارت سره تماس نيولو، اړ و چې يو څوک ورولېږي او يا پخپله ورشي. مګر اوس چې په هېواد کې شاوخوا اووه نيم ميليونه موبايل ټيليفونونه

شته دولت، ټولنيز مؤسسات او عام خلک په ډېره اسانۍ کولی شي د افغانستان له هر ګوټ څخه په يوه شېبه کې معلومات ترلاسه کړي. که چيرې بريښنا دومداره شي او په دولتي ادارو، کورونو، ښوونځيو او دوکانونو کې کمپيوټر رايج شي، نو د معلوماتو هره نوعه به د انټرنټ په وسيله په ډېر لږ وخت کې د نړۍ هرګوټ ته انتقال کړای شي.

د معلوماتي ټيکنالوجۍ په دغه عصر کې به دا ډېره ساده خبره وي، چې د بودجوي مقرراتو دقيقه ژغورنه وشي، چې په صلاحيتونو کې لازم تغيرات راشي او وطن پرست مسؤولين وتوانېږي، چې د ملي لومړيتوبونو د پلي کولو لپاره لازم اقدامات وکړي.

ج- امنيت او ثبات:

د دولت تر ټولو مهمه دنده د ثبات ساتل دي. او ثبات د قانون د حاکميت په رڼا کې تأمينېږي. امنيت د ثبات يوه برخه ده، خو چېرې چې خلک خپل ناموس، ځان، مال او د بيان ازادي په خطر کې ويني، نو هلته بيا قانون يوازې د کاغذ پر مخ ليکل شوی متن دی چې هېڅ بل ارزښت نه لري، ځکه د خلکو ياد شوي حقوق د ثبات ضروري عوامل دي، چې د امن په فضا کې تأمين وي او په خلکو کې دا يقين پخوي چې د دولت امنيتي ارګانونه د قانون په چوکاټ کې د دوی د ناموس، سر، مال او افکارو د ازادۍ تحفظ کوي.

د ثبات او امنيت تر منځ توپير موجود دی. امنيت د قوت د استعمال له لارې او په زوره هم تأميندای شي، لکه د فرانکو ديکتاتورۍ د اسپانيا تر جګړې وروسته يو ديکتاتوري امنيت

ټینګ کړ، مګر د اسپانیا وګړي له سیاسي ازادۍ او د افکارو د اظهار له ازادۍ څخه محروم وو او د همدې مبارزې له کبله یې ډېر کلونه په زندانونو کې تېر کړل.

اسپانیا د جنرال فرانکو تر مړینې وروسته په یوه دیموکراتیک هېواد بدله شوه او د غربي اروپا قوانین او اصول یې ومنل. په پاکستان کې مارشال ایوب خان هم دیکتاتوري نظام راوست او په دې بریالی شو، چې یو اقتصادي حرکت رامنځته کړي، خو دا چې د ده نظام ثبات نه درلو، خلکو سختې مظاهرې وکړې او دی یې له اقتداره لرې کړ، د پاکستان چارواکو ونه شو کولی، چې داسې اصول وټاکي چې شرقي او غربي پاکستان په کې په مساوي ډول ځانونه شریک وبولي.

یحیی' خان غوښتل چې شرقي پاکستان د قوت د استعمال له لارې وساتي، مګر کله چې په لکونو خلک له شرقي پاکستان یا نني بنګله دیش څخه هند ته وتښتېدل او هند خپل عسکر راولېږل پاکستاني پوځ ماتې وخوړه او شاوخوا نوي زره عسکر یې هند ته تسلیم شول، خو د اسپانیا برعکس په پاکستان کې هېڅ وخت د پوځي حکومت تر ماتېدلو وروسته سیاسي ثبات ټینګ نه شو او تر یحیی' خان وروسته بیا هم دوه ځلې هلته پوځي جنرالان د کودتا له لارې واک ته ورسېدل.

په یوه هېواد کې د پوځي کودتاګانو، سیاسي فریبونو او یا په زوره د زعامت بدلول د ثبات د نشتوالي ستره نښه ګڼل کېږي. د ثبات حکم دادی چې یو مشر د قانون په اساس تعین شي او تر ټاکلې مودې حکومت کولو وروسته په قانوني توګه بدل شي. داسې چې حقوق او وجایب یې هم د اقتدار پر وخت او هم تر اقتدار وروسته معلوم او تأمین وي.

د امنیتي مؤسسو تنظیم د ثبات په راوستلو کې ډېر ستر رول لري. د شلمې پېړۍ په دویمه برخه کې په وروسته پاتې هېوادونو کې یو شمېر کودتاګانې وشوې، ځکه چې په پوځي تاسیساتو باندې یې پانګونه شوې وه، تشکیلات یې برابر وو، مګر اقتصادي، سیاسي او اداري اړخونو ته یې پاملرنه نه وه شوې. کله چې سیاسي مشران د ټولنیزو بحرانونو د حل کولو توان له لاسه ورکړي او د خلکو تر منځ باور بایلي، نو بیا د نظامیانو له خوا د قدرت خلا ډکېږي.

په نړۍ کې څو محدود نظامي رژیمونه، چې بېلګه یې جنوبي کوریا ده، وتوانېدل چې په خپلو هېوادونو کې بنسټیز تغیرات راولي، مګر په افریقا، لاتین امریکا او سویلي اسیا کې ډېر پوځي رژیمونه د تغیراتو د نه راوستلو تر څنګ په دې هم ونه توانېدل، چې د خپلو خلکو امنیت وساتي.

یو مثال یې د کانګو جمهوري دولت دی، چې له ډېرې طبیعي پانګې سره سره یې خلک د افلاس او لوږې بې خونده ژوند تېروي. د افغانستان نن او پرون هم دا په ډاګه کوي، چې ثبات په زور نه شي ټینګېدی.

په دې هېواد کې د ثبات په ټینګښت کې قومي مشرانو، صوفیای کرامو او دیني عالمانو ستره ونډه لرلې ده. زموږ دیني عالمان د نظام په مشروعیت او یا د هغه په ردولو کې همېشه لوی رول درلودلی دی.

د مبارکې جمعې لمونځ د عبادت، ټولنیز یووالي او د نظام د مشروعیت په باب د افکارو د ټولولو یوه ستره بېلګه ده، ځکه په همدې مبارکه ورځ په هر جامع جومات کې د نظام په نامه خطبه لوستل کېږي او که علمای کرام د نظام مشروعیت ونه

منې، نو په خطبه کې يې نه يادوي او د نظام د مشروعيت په باب په خپلو خطبو کې تبصرې کوي.

که په مدرنه اروپا کې خلک له نورو لارو د نظام په مشروعيت بحث کوي، خو زموږ په هېواد کې په اړه هره جمعه يوه مکمله ارزونه روانه وي.

د نظام د مشروعيت په اړه د ديني عالمانو د اغېز تر ټولو روښانه انځور مغل امپراتور، جهانګير، وړاندې کړی دی. دی وايي: "علما د دعا پوځ دی او د هېواد د ثبات په ټينګښت کې د دوی اغېز يا له جنګي پوځ سره مساوي او يا هم ترې ډېر دی." په او ځيرک مشران مساجدو ته په غور سره ګوري او د حکومتونو کړه وړه د همدې قضاوتونو په رڼا کې عياروي.

د علمای کرامو او صوفيانو ځانګړی اهميت دا دی، چې هر قوم په کې ګډون لري. همدا راز، نه يوازې د نارينه وو بلکې د ښځينه وو په منځ کې هم زموږ د خاورې ډېر داسې مشهور صوفيان شته، چې ډېر پيروان لري. د دوی د تصوف حلقات تل د پراختيا په درشل کې وو او په خود جوشه ډول د هېواد هرګوټ ته، چې زړه يې غوښتل تللی شول او د هر کلي، خانقاه، جومات او کاروانسرای دروازې يې پرمخ خلاصې وې، دوی کولی شول په اسانۍ سره احوال او پرېکړې له يوه ځايه بل ته انتقال کړي.

د ديني عالمانو او صوفيای کرامو سازماني قوت په بېلابېلو وختونو کې څرګند شوی دی. قومي مشران بل ستر بنسټ دی، چې د ثبات په راوستلو او يا له منځه وړلو کې يې درنه ونډه اخېستې ده. هرکله چې د دوی او دولت ترمنځ د مسايلو په اړه نظر شريک وي، نو ثبات ټينګ وي او هرکله، چې د دوی او دولت ترمنځ په اساساتو کې توپيرونه رامنځته شي،

نو بيا د هېواد په يوه يا بل ګوټ کې هرومرو ګډوډي راځي او د ثبات ستنې نړوي.

مستبدو حکومتونو همېشه دا کوښښ کړی، چې د دې وطن دغه شېرازه ورانه کړي. غټ مثال يې د خلقيانو او پرچميانو حکومت و، چې په لکونو قومي متنفذين او مشران يې د خپل نظام ضد وبلل، څوک يې ژوندي په خاورو کې ښخ کړل، څوک يې په زندانونو کې په شکنجو ووژل او څوک يې له هېواده فرار کړل.

که څه هم، عبدالرحمن خان هم ډېر صوفيه کرام، علما او د طريقې پيروان شهيدان او يا بنديان کړل، مګر له پرچميانو او خلقيانو سره يې دا توپير درلود، چې هغه يوازې څېرې بدلې کړې، مګر د پرچم او خلق ګوند غوښتل، چې مؤسسات له منځه يوسي. همدا دليل و چې د عبدالرحمن تر سلطنت وروسته دا درې واړه بنسټونه بخپل ټول قوت پاتې شول، خو د خلقيانو او پرچميانو تر رنګېدلو وروسته زموږ ستره ستونزه داوه، چې زموږ دې ډول ټولنيزو بنسټونو ته د ودې ورکولو او بيا احيا کولو په موخه هېڅ پاملرنه ونه شوه، نو ځکه په اوس وخت کې په اساسي توګه د ثبات په راوستلو کې له مشکلاتو سره مخ يو.

د بن تر پروسې وروسته له ټولو ناخوالو سره سره بيا هم په تېرو اتو کالو کې ځينې پخواني بنسټونه ژوندي شوي او ځينې نوي بنسټونه د ودې په حال کې دي او علايم يې هغه خودجوشه شوراګانې او ټولنې دي، چې د دولت له توجه پرته د هېواد په هرګوټ کې منځته راغلي دي.

همدغه شوراګانې د يوې سرتاسري ملي اجماع او ثبات په راوستلو کې لويه برخه اخيستی شي. د څلورو نويو عناصرو

وده په کې د ځانګړې یادونې وړده:

۱- ځوانان:

په اوس وخت کې د ټولنې زیاتره ځوانانو هم د مېرمنو په څېر د مشرتابه وړتیا ترلاسه کړې او د هېواد په اړه د مېرمنو په څېر رغنده او سالم نظریات لري.

۲- مېرمنې:

افغان مېرمنو د هېواد په پلازمېنه او ولایتونو کې د ټولنیز مشرتابه او ټولنیز باور د پام وړ ظرفیت ترلاسه کړی دی.

۳- حرفوي تشکیلات:

په داسې حال کې چې یو شمېر شوراګانې د سمتي او قومي هویت په اساس جوړې شوې، خو یو شمېر بیا داسې هم شته چې په حرفوي اساس منځته راغلي دي او د حرفوي ګټو څارندوی دي. یو مثال یې د متقاعدو افسرانو او بل یې د ازاده ګانو شوراوې دي.

د ازده ګانو شورا د هغو ذواتو له خوا جوړه شوې، چې ډېر عمر یې په زندانونو کې تېر کړی او اوس یې ځانونه د ملي یووالي او ثبات د ټینګښت لپاره وقف کړي دي. د دې شوراګانو جوړښت دا په ګوته کوي، چې دلته بالاخره د یوې داسې مدني ټولنې، چې له خود جوشو حرکتونو څخه منځته راغلې، د بنسټ ډېره کېښودل شوه او موږ اوس د یوې مدني ټولنې د خاوند کېدلو په حال کې یوو.

د مدني ټولنې د ودې لپاره امنیت لازمي شرط دی، مګر د

ثبات دایمي ټینګښت زموږ له عنعنوي او نویو مدني بنسټونو له شریک فعالیت څخه پرته ناشونی دی، ځکه نوي او پخواني بنسټونه د دولت او ولس ترمنځ د ارتباط کړی دي.

۴- ملي سوداګر:

په راتلونکي فصل کې به د اقتصاد او سوداګرۍ په اړه تفصیلي بحث وکړو، خو دلته به په لنډیز سره ووایو، چې هم په پخوانیو زمانو کې او هم اوسنۍ هغې کې د ثبات په ټینګښت کې سوداګرو هم منفي او هم مثبت رول درلودلی دی. مثبت رول یې دا دی، چې پیسې پر مالي پانګه اړوي او په نتیجه کې یې هم خلکو ته کاري زمینې په لاس ورځي او هم اقتصاد وده کوي، خو منفي رول یې هم څرګند دی او هغه دا چې د قاچاق، رشوت، بې قانونۍ او ګډوډۍ لامل هم ګرځي او د خپلو شخصي ګټو لپاره ملي ګټې په خطر کې اچوي.

د- ملکي اداره:

د نړۍ هر دولت د خپل هېواد د اصولو پر اساس په مختلفو انواعو طبقه بندي کوي. افغانستان یو ګونی مرکزي نظام لري، چې په مرکز، ولایت، کلي، ولسوالۍ او ښاروالۍ باندې تنظیم شوی دی، په دې اداري نظام کې هره اداره ځانګړې دنده لري، چې د قانون د لوایحو پر بنا ټاکل شوي دي.

څرنګه چې مو په تېر فصل کې د فیوډالي او مرکزي اداري نظامونو په اړه بحث وکړ، چې د صلاحیتونو د تنظیم په برخه کې توپیر لري. د شکل له مخې نظامونه توپیر لري، خو هره ټولنه باید د خپل اداري نظام په اړه یوې اجماع ته ورسېږي،

مګر اساسي هدف دا دی که نظام د شکل له مخې هر ډول وي محتوا یې باید اغېزمنه او مؤثره وي، چې د ولس د هوساینې او سعادت سبب وګرځي.

د دې موخې د لاسته راوړلو لپاره ځینې اصول شته، چې د نړیوالو تجربو له مخې یې خپل مؤثریت ثابت کړی مونږ به د داسې څو عمده اصولو یادونه وکړو:

۱- څرګند مقررات:

د یوه اداري نظام هره برخه باید څرګند صلاحیتونه او مسؤولیتونه ولري. د مکافات او مجازات اصل، چې زمونږ په سیاسي کلچر کې خورا ارزښت لري، بې د څرګندو مقرراتو له وضع کېدلو منځته نه شي راتلی. زمونږ د هېواد په اوسني نظام کې دوه ستونزې، د وزارتونو ترمنځ کاري تداخل او د سیمه ییزو ادارو د دندو په تفکیک کې نه وضاحت، داسې ستونزې دي، چې هره ورځ په زرګونو نورې ستونزې زېږوي، ځکه د وزارتونو کاري ساحې ډېرې نږدې دي او کله چې یوه مسئله ور وړاندې شي، نو یو وزارت دعوا کوي، چې په دوی پورې اړه لري او بل وزارت وایي، چې ددې صلاحیت په دوی پورې اړه لري او بالآخره هغه کار په میاشتو او کلونو وځنډېږي، خو حل نه شي.

همدا ډول په سیمه ییزو ادارو کې هم د دندو تفکیک لازم وضاحت نه لري او د دې لامل دا کېږي، چې د ولایت یا ولسوالۍ په سطحه یوه څرګنده او مشخصه موخه نه رامنځته کېږي، چې د دولت کارکوونکي یې په اساس له یوې خوا مسؤول او له بله پلوه په لازمو امکاناتو سمبال وي. د همدې ابهام په نتیجه کې یا ډېر امکانات له لاسه ځي او

یا ترې کمه ګټه اخیستل کېږي.

۲- د اداري او شخصي مقام توپیر:

په یوه اداري چوکاټ کې هر شخص ځینې صلاحیتونه او مسؤولیتونه لري، چې دا صلاحیت او مسؤولیت د هېڅ چا شخصي پانګه نه ګڼل کېږي، د یوې اغېزمنې اداري چارواکي خپل مسؤولیت او صلاحیت د قانون په چوکاټ کې برابروي او هېڅ وخت له دغه چوکاټ څخه بهر عمل نه کوي.

اداري فساد هغه وخت منځته راځي، چې د اداري مسؤولین د زورواکو، رشوت ورکوونکو او یا مقاماتو د خپلوانو په ګټه پرېکړې وکړي، مګر په اغېزمنه اداره کې د کور او اداري ترمنځ غوڅ توپیر وي، ځکه چارواکي په کور کې د دفتر پرېکړې نه کوي او پوهېږي، چې د دولت پرېکړه باید په لیکني ډول په دفتر کې ترسره او ثبت شي، چې تر قانوني څارنې لاندې وي.

که د اساس القضات کتاب ووینئ د خپل هېواد د قضایي نظام ماضي په کې لیدلی شئ، د امیر عبدالرحمن په وخت کې قاضي حق نه درلود، چې د دولت پرېکړه په کور یا مسجد کې وکړي.

هره پرېکړه باید په مشخص کتاب کې ثبت شوې وای او ددې ترڅنګ د نورو تدابیرو په توګه قاضي دا حق هم نه درلود، چې څوک دې ورته مېلمستیا وکړي او یوازې یې له امیر یا هغو خپلوانو څخه ډالۍ اخیستی شوای، چې ده یې په اړه د قضاوت حق نه درلود.

دا چې د قانون په چوکاټ کې د چارواکو صلاحیت روښانه وي دا د سکې یوه خوا ده او دا چې د کار پر مهال او تر تقاعد وروسته دولت اړ وي، چې د چارواکي د امنیت ساتنه وکړي، د

سکې بله خواده. کله چې چارواکي پرېکړه کوي او د زور او زر خاوندان یې تر تهدید لاندې نیسي دولت اړ دی، چې د چارواکي او د هغه د کورنۍ امنیت وساتي.

یو قاضي که کله تقاعد اخلي او د زورواکانو پر خلاف سمې پرېکړې کړې وي، نو د دولت له لوري باید په بشپړه توګه ډاډه وي، چې ساتنه او پالنه یې کوي او د زور خاوندان ترې غچ نه شي اخیستی. د کار پر مهال او تر تقاعد وروسته د یوه چارواکي په وړاندې د دولت یوازینۍ دنده دا نه ده، چې د چارواکي فزیکي امنیت وساتي، بلکې دولت په دې هم مکلف دی، چې متقاعد چارواکي ته د تقاعد داسې شرایط فراهم کړي، چې تر کار وروسته هم وکولی شي په ابرومندانه توګه ژوند وکړي او دغه ترتیب جوړول په ملي کچه د اقتصادي ودې لپاره یوه ملي موخه او د عملي پلان جوړول غواړي.

د بېلګې په توګه، په سینګاپور کې او سمهال د یوه وزیر معاش د امریکا د متحدو ایالاتو د ولسمشر له معاش څخه دوه نیم چنده ډېر دی، ځکه سینګاپور غواړي، چې همېشه د نړیوالو معیارونو پر بنسټ د نړۍ د ډېرو بریالیو هېوادونو په لومړي کتار کې وشمېرل شي. د دې هېواد د بریالیتوب راز په دې کې دی، چې له یوې خوا یې د دولت مامورینو ته د تقاعد یو ډېر منظم ترتیب نیولی او له بلې خوا یې د یوه اغېزناک پلان له مخې مامورینو او عامو خلکو ته د اوسېدو ځایونه جوړ کړي، چې ویل کېږي د دې هېواد ٩٠٪ اپارتمانونه د دولت له خوا جوړ شوي دي.

د دولت مامورین ډاډه دي، چې د دوی د ماشومانو راتلونکی تضمین دی او همدا ستر دلیل دی، چې دوی د اداري فساد الوده

سیستم غځیدلو ته لار نه ور کوي.

٣- شایسته سالاري:

هغه خلک چې د حکومت دندې پر مخ بیایي اقلیت دی، خو د ولس پر وړاندې د همدې اقلیت اغېز ډېر ستر دی، ځکه دوی د ځینو اصولو له مخې مقام ته رسي او د ځینو اصولو پر بنیاد ترفیع کوي.

د شایسته سالارۍ مفهوم دا دی چې کارپوه، ربښتیني او په روښانه اصولو ولاړ خلک باید د دولت د اصلي اقتدار په سر کې واقع شي. زموږ په ژبنۍ محاوره کې دې اصل ته د (کار اهل کار ته سپارل) وايي. په یوه هېواد کې، چې د قانون حاکمیت ټینګ وي هلته زیاتره لوړې څوکۍ د امتحانونو په وسیله ورکول او بیا د کاري وړتیا په اساس د مراتبو په سلسله یو څوک پر مختګ کوي.

د دولتونو کابینې او نور لوړ پوستونه په زیاترو هېوادونو کې سیاسي دي، یعنې دولت سیاستوال د ازادو ټاکنو له لارې ګماري، چې عمده مسؤولیت یې د پالیسیو ټاکل وي، ځکه د ټاکنو په جریان کې ولس ته خپلې پالیسۍ شرحه کوي او د همدې په ترځ کې ولس انتخاب کړي دي، نو د ټاکنو پر اساس د دې حق لري چې دغه پالیسۍ عملي کړي. په یوه اغېزناک دولت کې ملکي او نظامي اداري اړې دي، چې په قانوني توګه د یوه سیاستوال د پالیسیو عملي کولو ته مټې راونغاړي او له هغه سره همکاري وکړي. د دغو ادارو لپاره دا توازن ساتل ګران کار دی، مګر ډېر ضروري دی، ځکه که چېرې ولس له یوې پالیسۍ سره موافق نه وي، نو د پالیسۍ د بدلولو قانوني لاره همدا ده

چې دوی سیاستوال کامیاب کړي او هغه پالیسي بدله کړي. دلته د نظامي چارواکو بې طرفي دا خبره حتمي کوي، چې د ولس معقولې پرېکړې د قانون له لارې عملي شي او د دغه عمل کولی شي، چې د دولت اغېز او بریالیتوب تثبیت کړي.

کله چې د شایسته سالارۍ اصل تر پښو لاندې شي پر دولت د ولس اعتماد ختم او د ثبات تداوم هم له منځه ځي. د شایسته سالارۍ اصل کله بیا د تعدیل وړ شي. لکه په یوه نامتجانسه ټولنه کې، که چېرې، ټولو اقوامو ته په مساوي ډول د لوړو زده کړو زمینه نه وي برابره شوې او خلک داسې فکر وکړي، چې دولت د یوې اقلیتي ډلګۍ له خوا په نا مشروع ډول انحصار شوی او ضروري ده چې د ملي مشارکت لپاره د نورو قومونو خلک هم په اقتدار کې برخه ولري. په دغه صورت کې بیا کېدی شي چې په یوه قوم کې د افرادو د لازمي وړتیا پیدا کولو تر وخته د هغه قوم غړي ته په دولت کې اقتدار ورکړل شي، خو د دولت مهمه دنده دا ده، چې په همغه قوم کې افراد تر جدي روزنې لاندې ونیسي او د هغوی په مقررولو بېرته د شایسته سالارۍ اصل ته رجوع وکړي، یعني دولت ته په کار ده، چې ټولو اقوامو ته په هر اړخیزه توګه د متوازنې پراختیا شرایط برابر کړي، چې د شایسته سالارۍ اصل په دوامداره توګه ژوندی او پیاوړی پاتې شي. د مثال په ډول، په سوېلي افریقا کې اقلیت سپین پوستو اکثریت تور پوستي له علم او معلوماتو محروم او لرې ساتلي وو، خو کله چې د دې هېواد پیاوړی تورپوستی مشر، نیلسن ماندېلا، له زندان څخه ازاد شو او بېرته تر اوږده بنده وروسته د سوېلي افریقا ولسمشر وټاکل شو، نو سپین پوستي چارواکي یې له دندو ګوښه نه

کړل، بلکې تر څنګ یې د ملي مشارکت او متوازن انکشاف په منظور د تورپوستي نژاد د ظرفیت لوړولو لپاره بې دریغه تلاش وکړ. دغه پروسه یې د یوه لس کلن پراختیایي پلان په جوړولو پیل کړه. د ښاغلي ماندېلا د دولت هغه اغېزمن اقدامات، چې د یوه اکثریت قوم لپاره په تدریجي اما اساسي ډول حیاتي وو عملي شول او د یوې لسیزې په تېرېدلو سره د شایسته سالارۍ اصل پیاده او هغه تورپوستي خلک چې په ادارو کې له کار څخه محروم وو له یوې مخې په دندو وګومارل شول.

په سوېلي افریقا کې د ښاغلي نیسلن ماندېلا دغه ګټور اقدام زموږ د نامتجانسې ټولنې لپاره هم یو غوره مثال کېدی شي، چې پرې عمل وکړي.

۴- امکانات او وسایل:

یوه اغېزمنه اداره بې له امکاناتو او وسایلو څخه کار نه شي کولی. د دولت د مؤثریت یو معیار دا دی، چې باید په لږه موده کې پیسې او کاري تجهیزات د مرکزي دولت له خوا سیمه ییزو ادارو ته واستول شي او ولس خبر وي، چې څومره امکانات او وسایل د دوی محلي ادارې ته رسېدلي دي. د پیسو د رسېدلو لومړۍ ګټه مامور ته رسېږي، لومړی اقدام، چې باید وشي د مامور د معاش په اړه دی. که مامور ته پوره او پر وخت معاش ونه رسېږي معنی یې دا ده، چې دولت یا نظم نه لري او یا په کې رشوت، غلا او فساد موجود دی.

د دولت هره اداره بېلابېلو وسیلو ته اړتیا لري. ځینې ادارې تعمیر، څوکۍ، میزونو او ځینې نورې یې موټر، کمپیوټر، ټلیفون، انټرنېټ او نورو ته ضرورت لري. هرکله که دا وسیلې نه

ځارنه کې د ولس پیاوړې ونډې ته ډېر اهمیت ورکړل شي. دغه طریقه څو ګټې لري یوه دا، چې که چېرې ولس خپل لومړیتوبونه تعین کړي، نو د دولت کار اسانېږي. په دې معنا چې که یوه ولسوالي د څښلو اوبه غواړي او دولت ورته سړک قیر کړي، سره له دې چې قیر سړک ډېر مفید دی، خو بیا به هم ولس له دولت څخه نه وي راضي. بلکه ګټه یې دا ده چې ولس به په دې پوه شي چې د یوې پروژې بشپړېدل څومره وخت او پیسو ته اړتیا لري، نو ولس اړ دی چې خپل لګښتونه کم کړي او له پیسو څخه په اغېزمنه توګه ګټه ترلاسه کړي. که پیسې دولت پخپل سر مصرف کړي د ولس په زړه کې دا شک پیدا کېږي، چې دا به په سمه توګه لګول شوې وي او که غلا غدی به هم په کې شوې وي.

د لومړیتوبونو په تعینولو کې یوازې د ولس برخه اخیستنه هم بسنه نه کوي، که دولت غواړي، چې مؤثر عمل وکړي، نو په کار ده چې ولس ته د څارنې حق ورکړي. دغه راز څارنې ته ولسي څارنه وايي، چې د دولت د کارونو او دندو په اړه له خلکو څخه په کې منظمې پوښتنې کېږي.

د ساري په ډول، په هره اداره کې چې خلک له دولتي مامورینو سره مخ کېږي، نو مامورین ترې پوښتنې کوي، په لیکلې توګه یې ثبتوي او د ادارې د لا اغېزمنېدلو لپاره یې د ادارې له نورو کارکوونکو سره په غور تر څېړنې لاندې نیسي.

د دې ترڅنګ د ولسي څارنې بل اصل دا دی، چې که چېرې په یوه کلي کې د دولتي ځمکو یا نورو انحصاري امتیازاتو په اړه له ولس سره پوښتنې پیدا شي، نو دولت د ټولنیزو بنسټونو مسؤولین د کمیسونونو په توګه ټاکي او هغوی ته د موضوع د

وي، نو د ادارې کارکوونکي لومړی زړه توري کېږي او بیا ورو ورو ناقانونۍ ته ملا تړي.

دا چې د دولت د مامورینو اصلي دنده ولسي خدمت دی، نو په کار ده چې په بودجه کې ولسي خدمت ته ځانګړې شوې پیسې پر وخت هغو ځایونو ته ورسول شي، چې چېرې ورته ضرورت وي. داسې هېوادونه شته، چې له پلازمېنې څخه کلي ته د لېږدول شویو پیسو ډېره برخه نه رسېږي او په لاره کې د مفسدو چارواکو جیبونو ته لوېږي. د دې درغلۍ د مخنیوي لپاره دولت باید ولس ته د ورکول شویو امکاناتو په اړه کره معلومات ورکړي، چې ولس پوه شي، چې د څومره برخې حقدار و او څومره ورته ورسېده.

۵- د خلکو ونډه اخیستل:

په ډېرو هېوادونو کې ملکي ادارې په یوې مستبدې قوې بدلې شوې دي. په پخواني شوروي اتحاد کې ولس حق نه درلود، چې له چارواکو څخه د چارو په هکله پوښتنه وکړي او برعکس د دوی ټول اعمال په نامناسبه توګه د دولت له خوا تر څارنې لاندې وو.

په همدې ترتیب له فاشیستي جرمني او ایټالیې څخه نیولې تر افریقایي او اسیایي دیکتاتوریو پورې ټولو مستبدو رژیمونو به په دروا غو د حکومت مشر نابغه، اتل او ستر شخصیت باله او ادارې به یوازې د حکومت مشرتابه ته ځان مسؤول ګاڼه، خو ولس ته به یې په ډېره سپکه سترګه کتل. په تېرو څلویښتو کلونو کې په اغېزمنو دولتونو کې دې اصل ډېره وده وکړه، چې د دولت د لومړیتوبونو په ټاکنه او د لګښتونو په

ارزونې او شفافې څارنې صلاحيت ورکوي. ښه حکومتداري هغه ده، چې خلک په کې برخه ولري، چې د دوی د غږ ګډون دا باوري کوي، چې خلک د دولت د لګښتونو او عوايدو په باب د دقيقو معلوماتو د تر لاسه کولو حق لري.

معلوماتي ټکنالوجي د داسې څارنې کار ډېره اسانه کړې. هغه مهال چې د معلوماتو ټولونې ډېر وخت نيوله، دا څارنه ساده نه وه، مګر اوس د حساب ډېر شمېر جدولونه د سترګو په رپ کې د نړۍ له يوه ګوټ څخه بل ته انتقال مومي. همدا راز د ميليونونو ټليفونونو په شته والي کې دولت په اسانۍ سره د معاشونو او پروژوي لګښتونو په اړه په کم وخت کې معلومات تر لاسه کولی شي. همدا راز کولی شي د ټليفونونو د مراکزو په پرانيستلو له ولس سره نېغ په نېغه تماس ونيسي، چې د لګښتونو د مؤثريت او نه مؤثريت په اړه خپل نظريات وړاندې کړي.

په ذکر شويو پروسو کې د خلکو برخه اخيستل د اداري فساد د مخنيوي تر ټولو غوره لاره ده. که محلي مامورين په دې پوه شي، چې د دولت تر مقاماتو ولسمشر، وزيرانو او نورو پورې د ولس غږ رسېدای شي او هغوی د مکافاتو او مجازاتو د اصل له مخې له دوی سره چلند کوي فوراً خپلو کړو وړو ته تغير ورکوي. د دې لپاره چې ولسي څارنه په يوه کلتور بدله شي لازمه ده، چې له مهمو عايداتي او مصرفي ادارو څخه يې پيل وشي. زما د معلوماتو پر بنسټ محدود وزارتونه او اداري داسې دي، چې لګښتونه کوي او عوايد لري، مثلاً ۲۰٪ دولتي ادارې ۸۰٪ لګښت کوي.

د دفاع، داخله او پوهنې وزارتونه ډېر لګښت لري. همدا

ډول د دولت عوايد هم له محدودو وزارتونو څخه لاس ته راځي. په افغانستان کې ګمرکونه له پخوا څخه لوړه عايداتي منبع ده، چې اوس ورسره د مخابراتو او معلوماتي ټيکنالوجي پر سکتور وضع شوې ماليه هم يادولی شو، خو په راتلونکي کې به د دې هېواد عوايدو ستره سرچينه د معادنو وزارت له خوا تر لاسه شي.

که غواړو چې په ډاډمنه توګه د ولس او دولت ترمنځ د اعتماد فضا منځته راشي، نو په کار ده چې ولس او دولت دواړه پوه شي، چې بيت المال د ولس امانت دی او دولت مکلف دی، چې په شفافه توګه ولس ته حساب وړاندې کړي او د خلکو اصلاحي نظرياتو ته غوږ ونيسي او عملي يې کړي.

که څه هم د څارنې پيل له ذکر شويو برخو څخه په کار دی، خو دا د دې معنی نه لري چې په نورو برخو څارنه دې نه کېږي، مګر مهمې برخې تر څارنې لاندې نيول په ولس کې دا باور ټينګوي، چې دولت د اصلاحاتو عملي کولو لپاره ژمن دی او ټينګه اراده لري.

۲- رسمي حساب ورکونه:

په رسمي توګه د حساب ورکولو اصول په درې برخو وېشلی شو.

لومړی دا چې په هره اداره کې بايد د محاسبې اصول او مقررات وضع وي، چې په مستنده توګه ټول عوايد او لګښتونه درج کړي او تر څنګ يې د څارنې ځانګړې کمېټې، چې له مسلکي اشخاصو څخه جوړې وي او د دولت په بودجوي واحد کې د څارنې مسؤوليت پر غاړه لري موجودې وي.

دويم دا چې د تفتيش او محاسبې مستقلې ادارې او کميسيونونه،

چې ځانګړې صلاحيتونه لري او کولی شي د دولت لوړ رتبه مامورين او د هغوی خپلوان تر څارنې لاندې ونيسي.

دريیم د اجرايي قوې له خوا مقننې قوې ته د حساب ورکولو بهير دی، چې د دولت کابينه د پارلمان غړيو ته حساب ورکړي، ځکه د پارلمان غړي د ولس استازيتوب کوي او لازمه ده چې د ولس په نامه د څارنې حق او وجيبه ادا کړي.

په يوه اغېزمن دولت کې اجرايي قوه په دوامداره توګه مقننه قوې ته حساب ورکوي او دا معلومات د ډله ييزو رسنيو په وسيله ولس ته رسېږي، چې پر بنياد يې د پارلمان غړي د اجرايي قوې له چارواکو څخه پوښتنې کوي او که چېرې د پوښتنو ځواب د قناعت وړ نه وي، نو اجرايي قوې د مجازاتو د اصل په بنياد خپل وړانديزونه مقننه قوې ته وړاندې کوي او بېرته د خپلو اجرااتو په اړه راپور ورکوي، خو که په قانون کې ستونزې موجودې وي، نو مقننه قوه قانون بدلوي او يا د تعديل په اساس پېچلتياوې لرې کوي او که د اجرايي قوې چارواکي ستونزې لري، نو هغوی خپلې ستونزې حل کوي.

په اغېزمنه دولتدارۍ کې د تعادل او توازن اصل ته ډېره پاملرنه کېږي. د سترې محکمې او قضاييه قوې استقلال ساتل د دې اصل ډېر مهم رکن دی، ځکه اغېزمن دولت د قانون د حاکميت پر بنسټ ولاړ وي، نو ځکه په دولت باندې د قانون تعبير او تطبيق د قانونمندۍ په لحاظ پخپله ډېر لوی څارونکی دی.

په عامه توګه ټول محاکم او په خاصه توګه ستره محکمه بايد د قانون بيانګره وي. ولس بايد کلک باوري شي، چې په ټول هېواد کې د قانون د اعتبار له مخې د سترې محکمې

پرېکړه وروستۍ پرېکړه ده او دا باور هغه وخت قوي کېږي، چې محاکم له فساد نه خالي شي او په قضاييه قوې باندې د دولت له خوا ستره پانګونه وشي چې په ټولنه کې يې عزت او اعتماد حفظ وي. که چېرې د اجرايي او مقننه قواوو له خوا د قضاييه قوې تعبير يې ومنل شي، نو هېواد ته د دايمي سولې او ثبات په راوړلو کې لويه مرسته کوي.

هـ- زېربنا:

په اسلامي نړۍ کې دولت د زېربنايي بنسټونو په جوړولو او خونديکولو کې ستره ونډه لرلې ده، څرګند مثال يې د اوبو تنظيمول دي. که په تاريخي لحاظ د هرات د هريرود د اوبو وېش په پام کې ونيسو، هغه مهال چنګيز د هرات ښار ړنګ کړ او نهري نظام يې له منځه يووړ. اسلامي حکومت له ولس سره لاسونه يو کړل او ړنګ شوی نهري نظام يې بيرته فعال کړ. هرات ته نهري نظام دومره لومړيتوب درلود چې آن مدبر سلاطين يې د مغولو تر دورې وروسته د ويالو په جوړولو پسې راووتل او له ولس سره به يې اوږه په اوږه ښېل واهه.

د هرات د اوبو عادلانه او عاقلانه وېش د تيموريانو له دورې څخه موږ ته په ميراث پاتې دی او د اوبو د خونديکولو او تنظيمولو نړيواله نمونه ده.

په تېرو ۱۵۰ کلونو کې د امريکا متحده ايالاتو او اروپايي دولتونو د زېربنا په جوړولو کې ستره ونډه لرله، د مثال په ډول، د امريکا هغه سترې لارې چې د دې هېواد ختيځ او لويديځ يې سره په منظمو شبکو تړلي له ۱۹۵۲ ميلادي کال څخه مخکې نه وې. جنرال ايزن هاور، چې هغه مهال د متحده ايالاتو ولسمشر

وټاکل شو، یو وخت د خپلې ځوانۍ پر مهال له خپلو عسکرو سره په ډېره سختۍ له ختیځه لویدیځ ته تللی و. نو موړي پرېکړه وکړه چې دا حیاتي لارې باید په اساسي ډول جوړې شي. ښاغلي ایزن هاور د هېواد مقننه قوه دې ته قانع کړه، چې دا پرېکړه ومني او د میلیاردونو ډالرو په بیه دا لار جوړه شوه، چې له برکته یې اوس ټول هېواد د یوه داسې اقتصادي نظام په لمن کې ژوند کوي، چې په ډېر کم وخت کې خلک خپل تولیدات له ختیځ څخه لویدیځ ته انتقالولی شي.

نو موړي دولت په تېرو ۱۰۰ کلونو کې په برېښنا بندونو باندې ډېرې پیسې لګولې دي، چې په نتیجه کې یې د دې هېواد په لویدیز کې د اوبه خور اوبه له خپلو سرچینو څخه په سوونو کیلومتره لرې کرنیزې ځمکې خړوبوي. په جاپان او اروپا کې د ریل پټلۍ جوړونه هغه زېربنایي پانګونه وه، چې د دې هېوادونو د ریل سیستم یې ډېر موزون او منظم ګرځولی دی. چین د زېربنا په اړه د خپلې دقیقې پلان ګذارۍ او لګښت په نتیجه کې وده او پراختیا موندله.

په ډېرو هېوادونو کې داسې ډېر طبیعي خنډونه شته، چې د اقتصادي حرکت او اداري تنظیم پر وړاندې رامخې ته کېږي، خو د زېربنایي کارونو پر وړاندې د ستونزو لرې کول په دې مهم دي، چې له یوې خوا د یوه هېواد اوسېدونکو ته دا زمینه برابروي، چې تر خپله منځه اقتصادي اړیکې ټینګ کړي او له بلې خوا نړۍ ته د داسې اړیکو لمن پراخه کړي.

په تېرو پاڼو کې مو د افغانستان د زېربنا د تباه کېدو په اړه د نړیوال بانک تخمین ولوست. د بدبختۍ ځای دا دی، چې دې جګړه ځپلي هېواد په څو لسیزو کې د ۲۴۰ میلیاردو ډالرو په بیه

زېربنا او د ودې امکانات له لاسه ورکړي او که دا وژونکې جګړه نه وای، نو اوس به دې ناداره هېواد د ۲۴۰ میلیاردو ډالرو په اندازه زېربنایي پانګه درلوده.

د زېربنا د جوړولو بله نتیجه دا ده، چې جغرافیه د اقتصاد تر اغېز لاندې راځي او ځایونه د زمان له نظره یو له بل سره نږدې کېږي، مګر جګړې د زمان په لحاظ زموږ د هېواد ځمکه یو له بله ډېره لرې کړې وه، په (**۱۳۵۵** هـ ل) کال له کابل څخه جلال اباد ته په درې نیمو او کندهار ته په شپږو ساعتونو کې خلک تلل راتلل، خو په (**۱۳۸۳** هـ ل) کال کې برعکس له کابل څخه جلال اباد ته لس ساعته او کندهار ته دوه ورځې لار وه.

د هر اړخیزې پراختیا لپاره په زېربنا باندې پانګونه کول ضرور دي، مګر اغېز یې د موخو په ټاکلو او د پلان په عملي کولو پورې تړلی دی. که هدف د دوو ښارونو تر منځ د لارې لنډول وي، نو بیا باید د دواړو ترمنځ یوه ډېره لنډه لار انتخاب شي او که موخه د تولیزې اقتصادي ودې تأمینول وي، نو بیا باید د ښارونو تر منځ پراته ټول کلي هم د دغه مواصلاتي زنځیر په وسیله وتړل شي او دا چې کلي له ښارونو سره د سړکونو په وسیله ونښلول شي، نو څرګنده شوه چې دلته مهمه موخه د کلیو د نښلولو وه، نه د لارې د لنډولو.

د بېلګې په ډول، د سردار داود خان له جمهوریت څخه وړاندې تردې چې د هرات–کندهار سړک پوخ شو، لویه لار د فراه له ولایت څخه تېرېدله چې د دې ولایت ډېرې مرکزي نقطې یې له هرات او کندهار سره تړلې، مګر کله چې افغان حکومت او روسي انجنیرانو د دغه سړک د پخولو کار پیل کړ، پرېکړه یې وکړه چې لاره باید له دښتې تېره کړي، ځکه چې لنډه وه، خو

د فراه ولايت ډېرې مهمې سيمې له سړک څخه بهر پاتې شوې، چې په منځمهاله او اوږدمهاله دوره کې يې په اقتصادي لحاظ ډېر منفي اغېز درلود، ځکه فراه منزوي شوه او ښه فرصتونه يې له لاسه ووتل، خو اوس چې د زرنج-دلارام سړک بشپړ شوی هېله ده چې د يوه مهم اتصالي موقعيت په حيث فراه له دغه سړک سره په نښلېدلو يو ځل بيا خپل نوم او شهرت ترلاسه کړي. همدا ډول د سروبي-جلال اباد سړک له غرونو او دښتو څخه تېرېږي خو زړه لاره له سروبي څخه جلال اباد ته د ډېرو کرنيزو سيمو تر منځ تېرېدله او چې اوس د دې سيمې خلک پر پاخه سړک نه دي پراته اړ دي چې د خپلو زراعتي توليداتو د انتقال لپاره لومړی جلال اباد ته لاړ شي او بيا کابل ته رامخه کړي.

نو له همدې کبله بايد زېربنايي پلان ګذاري داسې وشي، چې د خلکو پر اقتصادي ژوند ښه اغېز وکړي. د حلقوي سړک په وسيله موږ ته له ګاونډيو هېوادونو سره نښلېدل خورا حياتي اړتيا ده، مګر که چېرې همدا سړک زموږ ولسوالۍ او کلي او ولايتونه لکه فارياب، بادغيس، فراه، پکتيکا، کونړ، بدخشان، باميان، دايکنډي، ارزګان او نور يو له بله سره ونه نښلوي هېڅکله به يو بانظمه اقتصادي ژوند نه شي تأمينېدی.

نو ددې لپاره چې د زېربنا سم انتظام رامنځته شي لازمه ده، چې هغو اصولو ته پام وکړو، چې د نړيوالو تجربو پر اساس ډېر برياليي وو، دلته د داسې څو اصولو يادونه کوو:

۱- مطالعاتي ظرفيت:

په عمومي توګه د زېربنايي پروژو ايجاد ستره پانګه غواړي. د دې لپاره چې دا پانګونه په سمه توګه وشي په کار ده،

چې په څرګند او بنسټيز ډول بديلونه برابر او د هرې سترې زېربنايي پروژې کچې او تاوانونه يو له بله سره پرتله شي، نو په همدې اساس بايد په وروسته پاتې هېوادونو کې د دې ظرفيت د ايجاد لپاره ستره پانګونه وشي. که چېرې د يوې زېربنايي پروژې ټول مطالعات د بهرنيو شرکتونو له خوا وشي، نو يو شرکت به د بل له مطالعې نه خبر نه وي او ولس به هم د هغوی له مطالعاتو څخه پوهه نه شي ترلاسه کولی، چې بالاخره جنجالونه هم پېښېدای شي.

د زېربنايي پروژو د مطالعې ظرفيت ته د سترو پروژو اداره وايي. د داسې ادارو مهمې دندې اوونډې دا وي، چې منظمې پروژې تيارې کړي او کله، چې پيسې لاسته راشي په فوري ډول دې ددې تصميم ونيسي، چې د لومړيتوبونو په رڼا کې کوم نظريات لومړی عملي بڼه غوره کړي.

برېښنا د افغانستان ستره بنسټيزه اړتيا ده او موږ د پرېمانه اوبو په لرلو کولی شو پر ګاونډيو هېوادونو هم خپله برېښنا وپلورو، خو په دې هم بايد وپوهېږو، چې که چېرې موږ په کامه، کونړ، کوکچه او پنجشېر بندونو باندې پانګونه کوو په لومړي تخمين کې پرې له ۵۰۰ څخه تر ۱۵۰۰ ميليونو ډالرو پورې لګښت راځي، نو که چېرې له موږ سره د پورتنيو ذکر شويو امکاناتو په اړه بشپړ معلومات، چې د مطالعې پر مټ تيارېږي نه وي، نو په هغه صورت کې تصميم نيول بې ځايه کار دی. له دې نه علاوه زموږ ونډه او مسؤوليت يوازې د څو سيندونو پر ارزونې نه بشپړېږي، بلکې موږ بايد د هرسيند د برېښنا د توليد په اړه منظمه بررسي او دقيق پلان ولرو، چې هر بند مو په يوه ستره طبيعي پانګه بدل شي.

که د نړیوالو متخصصینو له موجودیت نه علاوه زموږ د سترو پروژو مطالعات نه شي کېدی، نو په کار ده چې په عاجله توګه پر خپلو خلکو پانګونه وشي چې د داسې مطالعاتو د ترسره کولو وړتیا پیدا کړي او ترمنځ یې کاري تداوم په دوی کې د تطبیق ظرفیت هم غښتلی کړي.

د ارزونې د ظرفیت اهمیت یوازې په دې کې نه دی، چې د لویو پروژو مطالعات وشي، بلکې ډېرې داسې وړې پروژې هم شته چې که داسې ظرفیت ولرو د دې پروژو بیه به د اوسنۍ بیې نیمایي ته راټیټه کړي.

د برېښنا د وړو بندونو ایجاد د ښوونځیو او وړو ادارو تعمیرات د دې پروژو څرګندې بېلګې دي، چې زیاتره وخت دیوه اساسي انسجام او ارزونې په بنیاد نه پلې کېږي، چې له یوې خوا پیسې ضایع کېږي او له بلې خوا ولس ناخوښه وي.

۲- د زیربنایي پروژو د منفي اغېزو مخنیوی:

زیربنایي پروژې په عمومي ډول دوه عمده منفي اغېزې لري، چې کېدای شي داسې پروژې د ډېروخت لپاره وځنډوي او یا یې ناکام کړي. د دې پروژو لومړی ستونزه ټولنیزه ده.

کېدای شي د یوې سترې زیربنایي پروژې د تطبیق لپاره د خلکو ځمکې ته اړتیا پېښه شي او یو کلی یا ښار له خپله ځایه بې ځایه کېدلو ته اړ ایستل شي.

په شلمه میلادي پېړۍ کې په زیاترو زیربنایي پروژو منفي ټولنیزې اغېزې پربوتې او خلکو یې پر وړاندې سخت احتجاجونه وکړل، چې لوی مثال یې په هند کې د اوبو د سترو بندونو د جوړولو پر وړاندې د خلکو پراخې احتجاجي مظاهرې

وې، چې په پایله کې د دې پروژو تمویلوونکي نړیوال بانک او اسیایي پراختیایي بانک داسې مقررات وضع کړل، چې د خلکو د ژوندانه پر وړاندې منفي اغېزې کمې کړي او د هغو خلکو لپاره پر ځای ترتیبات ونیسي، چې د پروژو د تطبیق له کبله یې ژوند یا جایداد په خطر کې و.

په ټولنیز لحاظ د سترو پروژو منفي تاثیرات اوس تر ډېره حده کمېدای هم شي. انجنیران دې ته متوجه شوي، چې پروژې باید په داسې توګه ډیزاین شي چې په ټولنیز لحاظ یې منفي اغېزې کمې وي. د مثال په توګه، که د سترو بندونو ارتفاع کوزه شي د هر متر په کوزېدو یې منفي تاثیرات کمېږي. بله طریقه داسې ده، چې د یوه ستر بند پر ځای څو واړه بندونه جوړ شي، چې د یوې شبکې په وسیله یې بېرته برېښنا راټولېږي او په هماغه اندازه برېښنا تولیدوي. اما په ټولنیز لحاظ یې منفي اغېزې لس ځله تر لوی برېښنابند کمې دي. بل اصل چې تر ټولو ډېر ګټور ثابت شوی هغه له خلکو سره مفاهمه او په بنسټیز ډول د هغوی د ژوندانه د بهترولو لپاره ځانګړي اقدامات دي. که چېرې د رشوت او فساد لاس نه وي غځېدلی، نو دولت کولی شي د خلکو پرځمکو باندې یوه مناسبه بیه کېږدي او کله چې خلکو ته د ځمکو قیمت په لاس ورشي په خوښۍ سره د پروژو تطبیق ته غاړه ږدي. که متضررو خلکو ته داسې ژمنه ورکول شي، چې د پروژې تر بشپړېدا وروسته به دوی هم د ګټو په اخیستلو کې لومړیتوب ولري کېدی شي مخالفت ونه کړي، مګر موږ د یوه هېواد په توګه اړ یوو، چې د سترو پروژو د مطالعاتي ظرفیت تر څنګ د هغو د منفي اړخونو په تحلیل هم پوه شوو او خلکو ته تر قناعت ورکولو وروسته هغوی په ګټو

کې شریک کړو، چې له یوې خوا د خلکو ژوند بهتر شي او له بله پلوه په هېواد کې زېربنا ایجاد کړو.

د زېربنايي پروژو تطبيق د ټولنيزو ستونزو ترڅنګ په طبيعي پانګه هم اغېز کولی شي. هره لويه پروژه په يوه طبيعي سيستم باندې اغېزه کوي، چې کله ښه او کله ناوړه وي. کله چې په يوه سيند باندې بند جوړېږي، نو له امله يې د هغه ځای کبان وده نه شي کولی او د کبانو د ودې مخنيوی د يوې طبيعي پانګې په توګه منفي اغېزه ده او د دې منفي اغېزې د مخنيوي لپاره لازمه ده، چې د کبانو د ساتنې په برخه کې د نړيوالو اصولو په اساس ترتيب او تنظيم ونيول شي.

بل منفي اغېز يې د ډېرو له سکرو څخه د برېښنا توليد دی، چې د هوا د ککړتيا لامل کېږي اما له اوبو څخه د برېښنا توليد بيا د هوا په څرنګوالي باندې ښه اغېز لري، ځکه د نړۍ د تودوخې درجه ورځ تر بلې تودېږي او کارپوهان وايي چې له باد او لمر څخه د انرژۍ توليد د اقليم لپاره ډېر ګټور دی. د همدې دليل پر اساس ځينې نړيوال اصول وضع شوي، چې برېښنا بايد له سکرو څخه توليد نه شي، ځکه د نړۍ د اقليم په تغير کې ناوړه پايلې لري.

۳- ساختماني کوډونه اومقررات:

زېربنا هغه مهال خاصه ګټه لري چې په دوامداره توګه پاتې شي او د دې لپاره لازمه ده چې په يوه هېواد کې منظم ساختماني کوډونه او مقررات موجود وي او عملي بڼه ولري.

د ترکيې په استانبول کې د شلمې پېړۍ په نويمه لسيزه کې ډېره ستره زلزله راغله او د حيرت وړ وه، چې ډېر لوی

اپارتمانونه د ماشومانو د لوبو د کورکيو په څېر يو په بل پسې ونړېدل، خو تر څنګ يې په څو متره کې يو لړ اپارتمانونه پر ځای ولاړ پاتې شول. کله چې کارپوهانو څېړنه وکړه څرګنده شوه، چې پرېوتي اپارتمانونه د ساختماني مقرراتو له چوکاټه بهر جوړ شوي وو او د قراردادیانو بې کيفيته کار او د مامورينو د اداري فساد له امله درانه ځاني او مالي تاوانونه پېښ شول، مګر هغه تعميرات چې مستحکم وو د مستحکمو اصولو او قوانينو پر بنسټ جوړ شوي وو مستحکم پاتې شول. دغه مثال دا په ګوته کوي چې په زېربنايي پروژو کې د ساختماني اصولو مراعت کول څومره لوړ حياتي ارزښت لري.

هغه اشخاص چې په لنډ مهالو ګټو زړه خوشحاله کوي په حقيقت کې په منځ مهاله او اوږد مهاله موده کې هم خپل ځان او هم هېوادوالو ته ستر زيانونه وراړوي. يوه ساختماني پروژه، چې په هره اندازه لويه وي په هماغه اندازه په ساختماني اصولو باندې عمل کول ضروري دی.

که په يوه هېواد کې د برېښنا يو بند د ناقص کار له امله وښوېږي، نو منفي اقتصادي اغېز يې د ټول هېواد لپاره مرګونی دی. د دې لپاره چې د يوه هېواد پانګه په زېربنايي پروژو خوندي کړی شي بايد د نړيوالو تجربو پر اساس د ساختمان اصول وضع شي، د دولت چارواکي د دغو اصولو په زده کړه سمبال شي او ټول قراردادیان او فني ماهرين ورسره سم اشنا شي او د زړه له کومي يې ومني.

که يو هېواد خپل منظم ساختماني اصول ولري، نو قراردادي دې ته نه اړ کېږي چې د سترو پروژو د تطبيقولو لپاره د خاصو بين المللي بنسټونو او مرستندويانو په اصولو عمل

وکړي. کله چې نړیوال کارکوونکي یوه ستره پروژه بشپړه کړي، نو په دویم ګام کې یې حفظ او مراقبت د ملي بنسټونو په غاړه وي، نو په داسې حال کې د دولت چارواکي مجبور دي، چې د یو ډول اصولو پر ځای مختلف اصول زده کړي او دا د دوی کار پېچلی کوي، نو لازمه ده چې اصول ډېر ځرګند او یو ډول وي او په یوه ډول تطبیق شي. زموږ په هېواد کې د ځرګندو ساختماني اصولو د نشتوالي نښې یې په حلقوي سړکونو کې لیدل کېږي. د کابل-جلال اباد سړک په یوه معیار، خو د کابل-کندهار سړک، دې ته په پام سره چې قراردادیان یې مختلف شرکتونه وو، په مختلفو معیارونو جوړ شوی دی.

همداډول د هرات-اسلام قلعه او کابل- شمالي او داسې نور ټول سړکونه یو له بل سره غوځ توپیر لري او د مختلفو شرکتونو له خوا د مختلفو معیارونو په اساس او بڼو جوړ شوي دي. د دې سړکونو بېلابېل کیفیتونه دا په ګوته کوي چې د حفظ او مراقبت او د دوام له کبله نوموړي ټول سړکونه په یوه ستندرډ نه دي جوړ شوي او په هغه اندازه ګټور نه دي، چې یو نوی سړک ګټور وي، نو ویلای شو چې ملت ته له دې کبله هم لازمه ګټه نه ده رسېدلې.

۴- د مناقصې یا قرارداد اصول:

د زېربنایي پروژو یوه مهمه برخه د مناقصې یا قرارداد اصول دي.

دا چې زیاتره پروژې اوس د خصوصي سکتور له خوا اجراکېږي، نو په همدې بنیاد دولت ته په کار ده، چې د مناقصې داسې اصول وټاکي، چې د شرکتونو تر منځ د رغنده

سیالۍ لامل شي او د ښه کیفیت کار په ټیټه بیه ترسره شي. په عملي توګه په ډېرو هېوادونو کې د مناقصې اصول د کثافت او فساد سرچینه ګرځي. یوه برخه یې دا وي چې د دولت مامورین له کورنیو او نړیوالو شرکتونو سره شراکت کوي او د شخصي ګټو لپاره ملي ګټې تر پښو لاندې کوي. د اداري فساد بله بڼه داسې وي، چې ډېر شرکتونه پخپلو کې یو داسې تړون کوي، چې قیمتونه تر قرارداد اخیستو مخکې وټاکي او په نوبت یې یو یو ګټندوی شي، چې دا عمل هم له عامه ګټو سره په ټکر کې دی.

بله بڼه یې دا ده چې قراردادیان له دولتي چارواکو سره شریک شي، د احتمالي ګټونکو قراردادیانو ادرس معلوم کړي. د زور یا زر په وسیله یې له میدانه وباسي. یو مثال یې داسې هم دی چې ډېر قراردادیان قرارداد په سمه توګه لاسلیک کړي، خو په نیمایي کې له دولتي مامورینو سره شریک شي او په پټه د قرارداد شرایط بدل کړي.

ډېرې نورې لارې هم شته چې په وسیله یې د قرداد د مناقصې اصول تر پښو لاندې کېږي او دا ډول اعمال هم په سیمه او هم په نړۍ کې ډېر ځله تر سره شوي دي.

د داسې ناجایزو اعمالو د مخنیوي لپاره لازمه ده، چې یو هېواد د مناقصې ټینګ اصول، لوایح او قوانین جوړ کړي او د افرادو په روزنه او ساتنه پانګه واچوي. که چېرې لس تنه ایمانداره کسان د مناقصې د نظام په راس کې راشي هېواد ته به په میلیونونو ډالره ګټه ورسوي.

که چېرې په کوم مرسته اخیستونکي هېواد کې د مناقصې سم اصول نه وي، نو هلته ټول مرسته کوونکي هېوادونه هر یو

خپل خپل اصول تطبیقوي، چې په پایله کې ټول قراردادونه د بهرنیو شرکتونو لاس ته لوېږي او ګټه له هېواده بهر ځي، چې په دې صورت کې ملي قراردادیان په وچ ډاګ پاتې وي او زېربنایي پروژې نیمګړې یا هم پر خپل وخت نه پیلېږي.

۵- ملي ساختماني ظرفیت:

د اغېزناکو دولتونو د بریالیتوب یو لامل دا دی چې دوی کولی شي په سمه توګه په زېربنایي پروژو باندې پانګونه وکړي، چې له همدې لارې خپلو خلکو ته کاري موارد ډېر او عامه ګټې تضمین کړي.

څېړنو ثابته کړې، چې همدا اوس په نړۍ کې ځینې داسې هېوادونه شته چې په مؤثریت سره هم خپل ملي عواید او هم نړیوالې مرستې مصرفوي. په دې هېوادونو کې د ملي ساختماني ظرفیت شته والی د زېربنایي لګښتونو لپاره ضروري شرط ګڼل کېږي. جاپان، سینګاپور، ایرلنډ، اسپانیا، سویلي کوریا، مالیزیا او دوبۍ د دې هېوادونو غوره مثالونه دي، ځکه دغو هېوادونو د ملي ساختماني ظرفیت د ودې لپاره پانګونه وکړه، ځرګند اصول او مقررات یې وټاکل او په همدې توګه یې له خپلو ملي عوایدو او نړیوالو مرستو څخه اغېزمنه استفاده وکړه.

د دې ظرفیتونو د ایجاد لپاره د خصوصي او دولتي سکتورونو تر منځ کلکه همغږي او همکاري لازمه او ضروري ده او ښه لاره یې دا ده چې ټول شرکتونه د یوې اتحادیې په ښه سره راټول شي او یوه منظمه ساختماني ټولنه جوړه کړي، چې د اصولو او مقرراتو د پیروي ټینګه ژمنه وکړي او د کمیت او کیفیت په لحاظ معیارونه وضع او د اخلاقي اصولو له مخې ورته پابند پاتې شي. همدا ډول یوه اتحادیه به له دولت سره په

شریکه د شرکتونو د ظرفیتونو ارزونه کوي.

دولت ته هم په کار ده، چې د دې اتحادیې د ظرفیتونو د لوړولو او تخنیکي تقویې لپاره پانګونه وکړي او د اصولو په مراعت کې پرې ټینګار ولري. لکه څرنګه چې باید د دولت پر کارمندانو باندې د مکافات او مجازات اصل عملي شي، د همدې اصل تطبیق پر قراردادیانو باندې هم ضروري دی او د دې تر څنګ له دغه بهیر څخه د خلکو د څارنې پروسه هم ډېره ضروري او مهمه ده.

۶- تدارکات:

په وچه پروت یو هېواد د شرایطو په لحاظ له هغو هېوادونو سره ډېر توپیر لري، چې بحري بندرونه لري.

دا ډول هېوادونه سیمه ییزې همکارۍ ته تر بل هر هېواده زیاته اړتیا لري، چې په دې توګه وکولی شي د خپل ضرورت ساختماني مواد په مناسب وخت او لازم کیفیت تر لاسه کړي. که چېرې یې په سمندري بندرونو کې د اړتیا وړ اجناس له یوې تر درې میاشتو پورې تال وخوري، نو په بازارونو کې یې د اجناسو بیه ډېره لوړېږي، چې په وچه پروت افغانستان داسې ترخې تجربې کړې دي او د ګاونډیو په بحري بندرونو کې یې په میاشتو میاشتو د اړتیا وړ مواد ځنډېدلي دي.

د بحري بندرونو لرونکي هېوادونه په وچه پرتو هېوادونو سره ډېر توپیر لري او دا توپیر مو د کابل ـ پېښور، کندهار ـ کویټې او هرات ـ مشهد تر منځ په اسانۍ پرتله کولی شو، په ګاونډیو هېوادونو کې د یوه کیلو متر سړک د قیر کولو بیه ۱۲۰زره امریکایي ډالره کېږي، مګر زموږ په هېواد کې د یوه

کيلو متر سړک د قير کولو بيه له څلورو لکو ډالرو هم اوړي، نو دا چې له موږ سره د نړۍ مرستې کمې دي او که موږ د زېربنايي پروژو بيه راټيټه او کيفيت لوړ نه کړو دا مرستې زموږ د اساسي اقتصادي بدلون سبب نه شي ګرځېدای.

۷- حفظ او مراقبت:

دا هغه برخه ده چې د هرې کچې اشخاص يې په اهميت پوهېږي. د ساري په توګه، که چېرې يو بزګر ځمکه وکري او بېرته يې په سمه توګه خشاوه، او به خور او نوره لازمه څارنه ونه کړي، نو بې له شکه به يې د پټي حاصل هغومره نه وي، چې توقع ترې کېدی شي او که يو مالدار د خپلو څارويو سمه پالنه او روزنه ونه کړي، نو يا به خوار ډنګر وي او يا به يې ترې لېوان وخوري.

همدارنګه تر ختين بام لاندې اوسېدونکي خلک اړ دي، چې د موسمي بارانونو تر ورښت د مخه خپل بام اخېړ کړي او که داسې ونه کړي يا به پرې را ولوېږي او يا به يې سر له بارانه نه پټېږي.

زېربنا د ټول ولس شريکه پانګه ده. کله که سړکونه خراب وي ټول سر ټکوي، چې په سمه توګه اقتصادي فعاليتونه نه شي تنظيمولی. د ټرانسپورټ بيه لوړه وي، توليدي او سوداګريز اموال په اسانۍ سره انتقال نه مومي او وسايط يې د ډېرو عوارضو پېښولو له کبله تاوانونه کوي. برېښنا هم داسې زېربنا ده چې که نه وي، تاوان يې ټولو ته يو ډول دی. د ساتنې او څارنې ستر اهميت دا دی، چې د اصولو په تعقيب سره ډېرې لويې پانګې له خطر څخه نجات پيدا کوي او تر ډېره وخته ترې ګټه اخيستل کېږي، چې مثال يې سړک دی. زموږ زياتره

سړکونه له ۷ څخه ۱۰ ټنه وزن ته جوړ شوي دي، که چېرې دا په مقرر ډول تعقيب شي، موږ به له ستر تاوان څخه خلاص يوو او که دا اصول په پام کې ونه نيول شي او لکه اوس چې له بده مرغه له ۵۰ ټنو نيولې ان تر ۱۰۰ ټنو پورې بار کړې لارۍ زموږ پر سړکونو را روانې دي او سم حفظ او مراقبت يې نه کېږي نو موږ اړ يوو، چې ۷ کاله وروسته دا سړکونه له سره اباد کړو، چې دا ډېر ستر تاوان دی. که څه هم د لاريو څو خاوندان د درنو بارونو راوړلو له کبله څو روپۍ پيدا کوي، خو د ولس لپاره يې زيان په دقيق ډول تر ميليونونو ډالرو رسېږي.

په بې اغېزې او ناکامو دولتونو کې همېشه يا د حفظ او مراقبت بودجه پر وخت نه رسي او يا هم دا مهمه برخه په بودجه کې نه داخلېږي، چې په پايله کې يې د ولس ستر زېربنايي بنسټونه له منځه ځي. لکه د برېښنا بندونه، چې يوه پرزه يې خرابه شي په لومړي سر کې يې قيمت شايي شل زره افغانۍ وي، خو که جوړه نه شي نو د فشار په نتيجه کې نورې پرزې هم له کاره لوېږي او بيه يې لکونو او بالاخره ميليونونو ته لوړه شي، چې د ولس ملا ماتوي. اغېزناک دولتونه دې برخې ته کلکه پاملرنه کوي او د ساتنې او څارنې په نتيجه کې د ولس له زېربنايي پانګې څخه د اوږدې مودې لپاره ګټه اخلي.

که د دولت په دې برخه باندې دقيق فکر وکړو دا په ګوته کېږي، چې د افغانستان په څېر د يو غريب هېواد لپاره د ساتنې او څارنې برخه خورا مهمه ده. دولت اړ دی، چې د دې برخې د انسجام لپاره داسې اصول وټاکي، چې زموږ له اوسنيو شرايطو سره اړخ ولګوي. په دې فصل کې مو اصل اصول طرحه کړل خو په راتلونکي فصل کې به د کار د پيدا کولو او د زېربنا د ترتيب په

اړه یو لړ وړاندیزونه وکړو.

و- بشري پانګه:

اوسنی اقتصاد د علم پر تهداب ولاړ دی، د نبي کریم (ص) مبارک حدیث دی چې فرمايي: (د علم طلب وکړئ ولو که په چین کې وي). د مخه مو په عباسي او غزنوي دورې کې د علم د ودې او پراختیا په باب معلومات وړاندې کړي دي. د پورتني مبارک حدیث په رڼا کې هغوی د نړۍ علوم راټول او بېرته یې د نړۍ ډېرو برخو ته ورسول، خو له بده مرغه په راوروستو وختونو کې اسلامي حکومتونو پر خپلو خلکو لازمه پانګونه ونه کړه او د دې نتیجه دا وه چې ورو، ورو یې دولتونه بې اغېزې او له اغېزناکو دولتونو سره یې ورځ تر بلې توپیر په زیاتېدو شو او د اسلامي نړۍ زیاتره خلک له ثروتمندو څخه په بې ثروته خلکو بدل شول، چې بشري پانګې په کې د پام وړ وده ونه کړه، مګر یوائینی اسلامي هېواد مالیزیا .و چې د بشري پانګې په اهمیت پوه شو او په دې برخه کې یې له خپل ولس سره ډېر کار تر سره کړ، د مالیزیا د مشر (ډاکټر مهاتیر محمد) دومداره هڅې د دې باعث شوې، چې په د پرشو کالونو کې مالیزیا له یوه فقیر هېواد څخه په امیر او سرمایه دار هېواد بدل کړي. د ډاکټر مهاتیر پیاوړی ابتکار دا و چې د شل، شل (۲۰-۲۰) پلانونه یې ترتیب کړل.

ډېر خلک د شل شل تعبیر داسې کوي، چې دا د شل میلادي کال دی، یعنې په کومو ولایتونو او ښارونو کې چې د شل پلان خبره مطرح ده، هدف یې د شل میلادي کال منځمهاله موخې دي. دا پلانونه چې لومړی یې په مالیزیا کې اساس کېښودل

شو، هدف یې دا دی چې د مختلفو ولایتونو، ښارونو، کمپنیو او شرکتونو او یا د ټول هېواد په کچه خلک راټولېږي او د هېواد راتلونکی انځور وړاندې کوي او په دقت سره خپل اوسنی حالت له راتلونکي انځور سره پرتله کوي، چې وپوهېږي د دوی د مستقبل د موخو د بشپړولو په لاره کې د دوی حال کوم خنډونه لري، چې د هغو موخو مخنیوی کولی شي او کله چې دا خنډونه ورته معلوم شي، نو د لرې کولو لپاره یې د ظرفیتونو ایجاد ته ملا تړي او منځمهاله موخو ته د رسېدو لپاره یوې څرګندې نتیجې ته رسېږي.

ډاکټر مهاتیر له شل، شل څخه یو بل هدف هم درلود، نوموړی د سترګو ډاکټر و او د سترګو په طبابت کې د شل، شل اصطلاح دا معنی افاده کوي چې بویه دواړه سترګې په بشپړه توګه کار کوي او هغه څوک چې د شل، شل لید توان لري عینکو ته اړتیا نه لري، معنی دا چې روښانه لید د یوه هدف د تعین لپاره ډېر اړین دی، چې یوه ټولنه په نظم او تقوا سره د هغې موخې د عملي کولو لپاره څرګند معیارونه ولري او په اګاهانه توګه وپوهېږي چې څرنګه د هدف د لاس ته راوړلو لپاره حرکت کوي.

موږ هم د یوې ټولنې په حیث د بشري پانګې د رامنځته کولو لپاره داسې یوه څرګند پلان ته اړتیا لرو او که په همداسې شدت کار ونه کړو په عمومي توګه به د ولس او په ځانګړې توګه به مو د ځوان نسل استعداد ضایع کړی وي. که موږ غواړو چې د بهرنیو سلاکارانو شمېر چې د مرستو لویه برخه د دوی په معاشونو او لګښتونو له هېواده وځي کم کړو، نو په کار ده چې پر خپلو ځوانانو پانګونه وکړو او د خپل کور ښتنان شو او په

دې مورد کې د اغېزمنو هېوادونو له تجربې ګټه واخلو او پر بنا يې د خپل هېواد د راتلونکي انځور په اړه يوې سراسري ملي اجماع ته ورسېږو، چې په بنسټيزه توګه خپلې موخې تعين کړو.
په دې اړه ځيني اصول په لاندې ډول تشريح کوو:

۱- د لوړو زده کړو اهميت:

اداره، اقتصاد او مدني ټولنه هر يو په ځانګړې توګه مديريت، تخنکي پوهې او مشرتابه ته اړتيا لري، او دا پوهه بې له دې چې په يوه هېواد کې د لوړو زده کړو داسې بنسټونه چې نړيواله سويه ولري نه رامنځته کېږي.

په پخوا زمانو کې مواصلاتي امکانات دومره پر مخ نه وو تللي، چې د اسيايي هېواد يو پوهنتون د امريکا يا اروپا له کوم پوهنتون سره نېغ په نېغه تماس ونيسي، نو ځکه دولتونو د لوړې پوهې د حصول لپاره خپل ځوانان دغو هېوادونو ته لېږل چې داسې ظرفيتونه پيدا کړي چې نه يې لري. دا طريقه په هغه وخت کې مناسبه وه، مګر تاثير يې ډېر کم و، ځکه په شپېتمه ميلادي لسيزه کې افغان حکومت د ګوتو په شمېر ځوانان بهر ته د زده کړو لپاره ولېږل، خو د دې بر عکس د کابل پوهنتون د انجنيرۍ پوهنځي چې د امريکا له لوړو پوهنتونونو سره تواميتونه درلودل په همدې هېواد کې ګڼ شمېر محصلان وروزل.

او سمهال د نړۍ شرايطو تغير کړی او بدبختانه هغه افغانان چې بهر ته د زده کړو لپاره ځي، په کم تعداد کې بېرته راستنېږي، اکثريت يې په هماغو هېوادونو کې پاتې کېږي او بيا هېواد ته نه راځي.

او سمهال زموږ بحث پر دې دی، چې زموږ د هېواد

پوهنتونونه او د لوړو زده کړو نور تاسيسات بايد يا له نړۍ او يا هم کم له کمه د سيمې له هېوادونو سره د سويې په لحاظ سيالي وکړي.

په ۲۰۰۵ کال کې چې ما د کابل پوهنتون له محصلانو سره درې مياشتنی بحث درلود، ټول د دې غوښتونکي وو، چې د عالي تحصيلاتو د ظرفيت لوړولو لپاره دې ځيني اصول وضع شي، چې پر اساس يې دا څرګنده وي چې افغانستان په راتلونکو ۱۰ او ۲۰ کالونو کې کوم ډول ظرفيتونو ته اړتيا لري او د اقتصادي ودې اساس يې په کومو سکټورونو باندې ولاړ دی.

کله چې دا اصول روښانه شي، نو بيا به د اړتيا او ودې د پلانونو په اساس په پوهنځيو کې تقسيمات صورت ونيسي. دا بايد جوته شي چې کوم پوهنځی بايد يو له بل سره ګډ شي او کوم پوهنځي دې نوي رامنځته شي؟ کوم ډيپارټمنټونه دې د پوهنځي کچې ته لوړ شي او کوم پوهنځي دې د ډيپارټمنټ کچې ته راوړل شي.

د مثال په توګه، افغانستان اړتيا لري چې د کمپيوټر داسې پروګرامونه جوړ کړي چې زموږ له شرايطو سره برابر وي، نو د دې مسلک لپاره دې يا داسې ډيپارټمنټونه جوړ شي چې دا ظرفيت په همدې هېواد کې ايجاد شي او يا دې داسې ځو پوهنځي منځ ته راشي چې دا کار سر ته ورسوي.

همدارنګه د يوه داسې اسلامي پوهنځي جوړول حياتي دي، چې وکولی شي افغانان د ځلانده اسلامي تمدن له پېژندګلوي سره پوره اشنا کړي.

زموږ د پوهنتونونو يوه بله ډېره غټه ستونزه دا ده، چې نصاب يې يو ډول نه دی، د انجنيري پوهنځي نصاب امريکايي

دی او د اقتصاد پوهنځي نصاب یې په زاړه جرمني سیستم عیار شوی دی او په همدې ترتیب د نورو پوهنځیو نصابونه هم په نورو سیستمونو پورې اړه لري.

که موږ غواړو چې د مالیزیا په څېر د راتلونکي لپاره منظم پلان ولرو، نو د عالي تحصیلاتو نصاب باید په داسې توګه جوړ شي، چې ټول پوهنځي په مشترکه توګه وکولی شي د محصلانو تر منځ ملي روحیه، ملي ژمنه او کاري کفایت ایجاد کړي. دا چې په لېسو کې زموږ متعلمین په لازمو امکاناتو سمبال نه دي، دې ته ژور فکر په کار دی او زما په نظر باید یو کال د دوی لپاره اساسي طبیعي علوم، لیکوالي، کمپیوټر، ژبې، تاریخ او کلتوري زده کړې په پام کې ونیول شي.

له بهر څخه د طبیعي علومو لپاره اوس د بعید درس یعنې په لاین زده کړه باندې ډېر کم لګښت راځي، خو ټولنیزې او کلتوري زده کړې په خپلو ژبو او هېوادني تاریخ باندې د نه پوهېدو په صورت کې نه شي حاصلېدی، نو په همدې دلیل پر پنځو ژبو باندې له کلتوري لحاظه پانګونه کول ډېره ضروري ده، پښتو، دري، ازبکي، عربي او انګریزي، هغه ژبې دي چې د پورتنیو موخو د تر لاسه کولو لپاره پرې پانګونه حیاتي ده. موږ د یوه نوي نظام په توګه د ډېرو قوانینو لیکلو ته اړتیا لرو او د قانون د لیکلو لپاره اړ یوو چې په هېواد کې د عربي ژبې پیاوړي مراکز ولرو، چې له یوې خوا د دیني زده کړو د حصول او له بلې خوا د قانون د لیکلو لپاره یو اځیني منبع ده.

همدا ډول پښتو، دري او ازبکي زموږ د هېواد درې عمده ژبې دي او د ملت جوړولو د پروسې عملي کېدل دا غواړي چې په دغو دریو ژبو اساسي پانګونه وشي. د واحد افغان ملي

هویت په دې پېړۍ کې د دې معنی نه لري چې بویه د دې هېواد واړه قومیتونه له منځه ځي، بلکې د دې برعکس زموږ کلتوري شتمنۍ زموږ د ملي یووالي قوي بنسټ جوړوي، ځکه چې د دې شتمنیو په پیاوړتیا کې به هر افغان هم پر خپل افغاني هویت افتخار کوي او هم به په دې باوري وي، چې د ده مورنۍ ژبه محفوظه او د احترام وړ ده. د دې تر څنګ باید د افغانستان پر نورو ژبو هم څېړنې وشي او د اساسي قانون د هدایت مطابق دې د لوړو زده کړو بنسټونه په دې اړه لازمې هڅې وکړي. لوړې زده کړې باید انسان په درې صفاتو وروزي:

اول دا چې یو انسان باید د لوړو زده کړو په حصول کې د یوه اسلامي او ملي هویت نمونه او مثال جوړ شي، ځکه که یو انسان ډېره لوړه تخنیکي پوهه ولري، خو که له اسلام څخه ناخبر او په قومي تعصب کې غرق وي، نو څه فکر کوئ چې هغه به د یوه ملت او هېواد لپاره څه خدمت وکړي؟

دویم دا چې انسان ته دې تخنیکي پوهه وښيي چې له دې لارې هم خپل ځان ته روزي وګټي او هم هېواد ته خدمت وکړي.

درېیم اصل دا دی چې یو تعلیم یافته انسان باید د یوه وطنوال په حیث د خپلو هېوادوالو پر وړاندې تر نورو ډېر خپل وجایب وپېژني او عمل پرې وکړي، ځکه لوړې زده کړې زموږ په هېواد کې د ولس په پیسو تأمینېږي، نو ځکه تعلیم یافته ځوانان اړ دي چې د ولس خدمت وکړي او لازمه ده، چې په ډېره ایمانداري دا پور پرې کړي. تر ټولو مهمه دا ده چې موږ ډېر څه له لاسه ورکړي او اوس زموږ ځوانان مجبور دي، چې په یوه وخت کې ملت، دولت او اقتصاد درې واړه په پښو ودروي او کله چې دا درې مسؤولیتونه پر مخ بیایي، نو په کار ده چې درې

واړه پوهې یې حاصلې کړې وي. د داسې یو نصاب ایجاد ول اړین دي، چې یو انجنیر د ملت په جوړولو و پوهوي او همدا ډول یو ادیب ته د اقتصاد د جوړولو طریقې ورزده کړي، چې ملت په راتلونکو سلو کلونو کې د دې نصاب روښانه پایله ووینې، نو ځکه باید د اوسنیو عالي تحصیلاتو په محتوا کې اساسي بدلون راشي.

د هېواد ټول پوهنتونونه باید په بنسټیزه توګه سمبال شي، چې د اوسنیو مواصلاتي امکاناتو پر مټ د نړۍ له معتبرو پوهنتونونو سره وتړل شي او محصلان وتوانېږي، چې د هغو پوهنتونونو له امکاناتو څخه ګټه واخلي.

د شپې پوهنځي باید د فعال حرکت په نتیجه کې د ورځې د پوهنځیو په څېر ټول امکانات ولري، ځکه د دولت هغه کارمندان چې د جګړو له کبله ورته د لوړو زده کړو زمینه نه وه برابره شوې باید په اساسي توګه زده کړې تر سره کړي.

د لېسو هغو فارغانو ته چې پوهنتونونو ته یې د داخلېدو چانس نه دی تر لاسه کړی، باید بعید درسونه (په لاین زده کړه) پیل شي او د بانظمه کارکوونکو له خوا دا ترتیب پر مخ یووړل شي، که ځوانان ثابته کړي چې معیارونه یې پوره کړي، پوهنتون باید شهادتنامې ورکړي.

د پوهنتونونو نصاب باید په دوو، څلورو او شپږو کلونو تقسیم شي، چې زیاترو ځوانانو ته هم د زده کړې او هم د کارکولو زمینه برابره شي. دوه کلن پروګرامونه ډېر مهم دي او د تخنیکي مدیریت هغه پوهه په کې تر لاسه کېدی شي، چې د پروژې اړتیا ده. د دې تر څنګ باید شپږ کلن پروګرامونه هم رامنځته شي چې د ماسترۍ اخیستو لپاره مهم دي، خو موږ د

لوړو زده کړو په خوا کې دا وخت د هغو دوه کلنو کالجونو جوړولو ته هم شدیده اړتیا لرو، چې کولی شي د کرنې، اوبو او برېښنا په برخه کې د هېواد په هر ګوټ کې کاري ظرفیتونه لوړ او ګڼ شمېر ځوانان وروزي. نړیوالو تجربو ثابته کړې، چې داسې دوه کلن تخنیکي بنسټونه د کرنې، صنعت او خدماتو د پراختیا لپاره ډېر ګټور ثابت شوي دي.

۲- د مېرمنو د زده کړو اهمیت:

د اسلام په سپېڅلي تمدن کې مېرمنو ډېر ځلاند رول لوبولی دی، حضرت خدیجة الکبریٰ (رض) لومړنۍ مېرمن وه، چې د اسلام پر مبین دین مشرفه شوه. حضرت عایشه صدیقه (رض) لومړنۍ مېرمن وه، چې د نبوي احادیثو په انتقال کې یې ستره ونډه واخیسته او حضرت بي بي فاطمة الزهرا (رض) د نبي کریم (ص) لور بي بي هم د اسلام له هغو عالي مېرمنو څخه ده، چې ډېرې کارنامې لري.

په غربي نړۍ کې ښځو یوازې په شلمه پېړۍ کې د دې اختیار تر لاسه کړ چې د ملکیت حق ولري، خو څوارلس سوه کاله وړاندې یوه مسلمانه مېرمن د مکې د ښار ستره سوداګره وه. بي بي خدیجې(رض) د اسلام په لومړي پړاو کې د حجاز له ټاپوګانو څخه خپل سوداګریز مالونه د نړۍ نورو امپراتوریو ته لېږل. همدا راز په تیموري عصر کې ملکې ګوهرشاد ډېر لوی جایدادونه لرل، چې د عامه تاسیساتو د جوړولو لپاره یې خپل ډېر جایدادونه وقف کړل. د هندوستان په سلطنتي دوران کې سلطان رضیه په دې وتوانېده چې د درباریانو پر وړاندې د اولوالامر په توګه ودرېږي. د امیر دوست محمد خان خورد

افغان ـ انګلیس تر هغې جګړې وروسته چې د دې ورور یې له واکه لرې کړ او هند ته یې ولېږه، وکولی شول چې د غازیانو په تشویق او تمویل کې لویه برخه واخلي.

د روښاني نهضت وروستۍ رهبره بې بې عالیه وه، چې په کلونو یې مغول تر فشار لاندې ونیول او په دې یې قانع کړل چې د دې کورنۍ ته لوړ منصبونه ورکړي.

دا چې په ځلانده اسلامي تمدن کې د مېرمنو د زده کړې اهمیت ځرګند شوی اوس نوره نړۍ هم په دې عقیده ده چې که مېرمن زده کړه ونه کړي ټولنیزه پراختیا ناشونې ده. په پراختیایي بنسټونو کې اوس دا خبره یوه مقوله ګرځېدلې چې وایي که یو هلک با سواده شي یو نسل ورسره تغیر کوي او که نجلۍ باسواده شي کم له کمه پنځه نسله ورسره مثبت تغیر کولی شي. ځکه مور د اولاد په روزنه کې تر ټولو مهمه ونډه لري او خپل بچي ته له شیدو سره د پوهې او معرفت مینه ترزیقوي. مور خپل ماشوم ته ژوند ښیي، اوبه، جامې او راشه درشه یې تنظیموي.

کله چې مور نیا شي، نو بیا لمسیو ته لارښوونه کوي او که ژوندۍ پاتې شي تر دریم نسله ټول کور پالي، خو دا حقیقي خبره ده چې تر پنځم نسله پورې یې ډېر تاثیرات پاتې وي.

که اړتیا پېښه شي یوه مور له یوې خوا خپل اولاد ته ډوډۍ هم ګټي او له بلې خوا یې سم مدیریت هم کوي. د یوه کورني کلتور په حیث مور همېشه د نسلونو په خاطراتو کې ژوندۍ وي او همدا دلیل دی، چې په یوه اسلامي او افغاني کورنۍ کې د مېرمنو او نارینه وو تر منځ په متقابل احترام ولاړ اړیکي قایم وي.

دا چې د اسلام په مبارک دین کې د ښځې ملکیت خوندي دی، نو اوس اصلي مسئله د حقوقو نه، بلکې د امکاناتو برابرول دي. په نني ژوندکې د روزۍ ګټل له ښځو او نارینه وو دواړو څخه غواړي چې کار وکړي، خو له علمي او تخنیکي پوهې څخه علاوه کار کول ناممکن برېښي، که برېښنا تولید شي په اسانۍ سره د وړو نجونو او هلکانو لپاره د ټلویزیون له لارې داسې پروګرامونه جوړېدای شي، چې د هغوی تخنیکي پوهې ته وده ورکړي، برېښنا یوې مور ته هم د دې زمینه برابروي، چې خپل ماشومان په سمه توګه وروزي. که چېرې اخلي پخلی، د کالیو مینځل، د کور جارو کول او نور کارونه چې اوس یې مېرمنې په لاسونو کوي د برېښنا په وسیله تر سره شي، نو مېندې به ډېر وخت وسپموي چې له خپلو اولادونو سره کار وکړي. همدارنګه د مالونو ساتنه، د مېوو وچونه او لاسي کارونه ټول د مېرمنو ځانګړي وظایف دي، چې کورنۍ ورته اړتیا لري، خو له دې کارونو څخه مېرمنې په مستقیمه توګه عایدات نه شي تر لاسه کولی. که غواړو چې د کلیو او ښارونو مېرمنو ته په اساسي ډول عایدات په لاس ورشي، لازمه ده چې په دغو ټولو امورو کې د دوی تخنیکي روزنې ته زمینه برابره کړو.

دا چې په کلتوري لحاظ زموږ مېرمنې نه شي کولی له کوره ووځي او بهر له نارینه وو سره یو ځای کورسونه تعقیب کړي، نو د اوسنیو تخنیکي امکاناتو پر مټ اوس دا چاره ډېره اسانه شوې او د ټلویزیون له لارې هم داسې ډېر امکانات برابرېدی شي، چې د ښځو د تخنیکي ظرفیت په لوړولو کې مرسته وکړي او یا دا چې په کلتوري چوکاټ کې ورته د چټکو زده کړو داسې

کورسونه جوړ شي چې مېرمنې وروزي.

د مثال په ډول، په باميان ولايت کې د روغتيا په برخه کې يوې افغانۍ ډاکټرې ډېره بريالۍ تجربه تر سره کړه. له بده مرغه په هېواد کې د زوکړې پر وخت مور، ډېر ځله مور او ماشوم له لاسه ورکوو او د ناوړه صحي چاپېريال او لازمو امکاناتو نه لرل ډېر وخت د پنځه کلنۍ مودې ماشومان هم تلف کوي. يوه افغانه ډاکټره وتوانېده چې د يوه کلي ميندې او خوابنې ګانې يې يوه ځای ته راټولې کړې، له دوی سره يې پر له پسې د زوکړې پر مهال د مور او ماشوم په اړه خپلې تجربې شريکې کړې. کله چې سپين سرې مېرمنې د دغو موضوعاتو په اهميت پوه شوې خپلو لوڼو او ننګيانو ته يې اجازه ورکړه، چې ټولې لاړې شي او له نږدې څخه په موضوعاتو ځانونه پوه کړي. د دغو ګډو بحثونو په نتيجه کې داسې پروګرامونه وضع شول، چې د ميندو او ماشومانو د مړينې کچه يې راټيټه کړه او د خوابنيو او ننګيانو ترمنځ د دغو پروګرامونو په وسيله مناسبات هم بهتر شول.

له تخنيکي تعليماتو علاوه په لېسو او پوهنتونونو کې پېغلو نجونو ته داسې زده کړو ترتيب په کار دی، چې په پورتنيو مواردو کې ترې ګټه واخلي او کولی شي ښې استادانې وي.

په ۱۳۸۵ کال کې په کابل پوهنتون کې د ښځينه محصلانو ۲۰٪ سلنه وه او په ۱۳۸۸ کې د ځينو تخمينونو پر بنياد ۳۰٪ ده، خو موږ بايد د يوې سالمې ټولنې د رامنځته کولو لپاره په ډېره بېړه دا سلنه ۴۰ او بيا تر پنځوسو واړوو، خو مسئله په دې هم نه حل کېږي چې يوازې سلنه لوړه شي، بلکې کوښښ په کار دی

چې مېرمنې د ژوند په هغو ټولو څانګو کې، چې دوی يې غواړي او هېواد ورته اړتيا لري، لازمه برخه واخلي. مګر په روغتيايي چارو کې د مېرمنو ونډه ډېره حياتي ده، ځکه مېرمنې او ماشومان په لويه پيمانه ناروغۍ لري.

د مېرمنو د پوهې بل ډګر مارکيټينګ يا بازار موندنه ده، چې لاسي کارونه، مالداري او زرګري په کې د مېرمنو د عمده عايداتي سرچينو په توګه يادولی شو.

افغانه مېرمن د دې وړتيا لري چې د نړۍ د بل هر هېواد د مېرمنو په څېر تخنيکي ظرفيت پيدا کړي، خو که چېرې د مارکيټ د پيدا کولو سم ترتيب ونيول شي، د دوی لاسي زيار او زحمت به ډېره ښه نتيجه ورکړي او خپلې کاري بېلګې به د نړۍ ټولو بازارونو ته ورسوي، خو دا خبره د يادولو وړ ده چې په اوسنيو شرايطو کې دا ظرفيت او انتقال يې بيا هم په بربښنا، کمپيوټر او ټيليفون پورې تړلی دی.

۳- تخنيکي پوهه:

موږ په خپل هېواد کې له عجيبو ناخوالو سره مخامخ يوو. له يوې خوا په ميليونونو انسانان د کار په تلاش ګاونډيو هېوادونو ته روان دي او له بله پلوه په پلازمېنه او ځينو ولايتونو کې د عادي تخنيکي کارونو لپاره د همسايه هېوادونو وګړي استخدامېږي.

هر څوک چې کور، مارکيټ، او هوټل جوړ کړي، ژر پوهېږي چې د ساختمان تر جوړېدو وروسته بايد وخت پر وخت د ساختمان او په کې د کارېدلو وسايلو ترميم وشي او په دې توګه موږ هر کال په ميليونونو ډالر پانګه ضايع کوو، خو زموږ

۴- منځنۍ زده کړې:

د یوې ټولنې د اقتصادي پرمختګ معیار په منځنیو زده کړو پورې تړلی دی.

هر څومره چې یو هېواد وده کوي په همغه کچه په کې لومړی د منځنیو زده کړو او بیا د لوړو زده کړو اهمیت را څرګندېږي. زموږ د منځنیو زده کړو نصاب باید هم زموږ د لندمهالو، منځمهالو او اوږدمهالو شرایطو سره سم او هم د نړیوالو تجاربو په اساس رامنځته شي، چې درې برخې په کې ډېرې مهمې دي.

لومړی دا چې د ملي او اسلامي هویت تهداب په منځنیو زده کړو کې ټینګښت مومي. ځکه د یوه ځوان احساسات په همدې وخت کې لوری پیداکوي، چې د دې لوري ځینو دریځونو ته بیا په اسانۍ تغیر نه ورکوي، نو لازمه ده چې په همدې وخت کې په نصاب کې ملي او اسلامي هویت په روښانه توګه منعکس شي او ځوانانو ته د هویت په برخه کې د مؤثرې څېړنې او ودې زمینه برابره شي.

دویم دا چې نړیوالو تجربو ښودلې، چې د منظم عقلاني فکر تهداب الجبر او ریاضي علوم دي، نو د مخه مو ویلي چې د دې علومو په تکامل کې اسلامي پوهانو ستره ونډه درلوده او دا چې موږ یو ځل بیا دا علوم حاصل کړو د منځنیو زده کړو په نصاب کې ورته مهمه ونډه ورکول په کار دي.

په درېیم قدم کې تخنیکي پوهه هغه وسیله ده، چې کولی شي د منځنیو زده کړو یو فارغ د ټولنې با اهمیته غړی کړي او په نصاب کې د تخنیکي پوهې شمولیت د ښوونځي فارغ ته دا

په هېواد کې په تخنیکي تعلیماتو اساسي فکر نه دی شوی او ضروري تخنیکي مهارتونه اوس هم یو شاګرد له استاد څخه په کلونو وروسته زده کوي. نجاري، نلدواني او معماري لا تر اوسه هم پلارنۍ پېشه ګڼل کېږي او دا چې په تېرو جګړو کې داسې مهارتونو ته اړتیا نه وه، نو ځکه یې د ماهرینو شمېره هم کمه ده.

مګر اوس له نېکه مرغه د دغو لندمهالو تخنیکي مهارتونو د روزنې لپاره یوه ډېره بریالۍ نړیواله تجربه شته، چې په شپږ میاشتو کې کېدای شي په لکونو کسان وروزل شي او بیا بیا ورته د داسې تعلیماتو زمینه برابره شي. څرنګه مو چې د ماشومانو او مېرمنو د زده کړو په باب وویل همدا ډول حرفوي تعلیمات د ټلویزیون له لارې هم په اسانۍ زده کېدی شي، خو دا خبره مهمه ده چې له دې کارګرانو څخه دې په شفاف ډول د ازموینې اخیستو طریقه برابره شي او د لومړۍ څخه تر پنځمې درجې دې ورته سندونه ورکول شي، چې بیا د یوه ساختمان مالک په اسانۍ وپوهېږي، چې د استخدام شوي کارګر سویه څومره او په بدل کې یې باید څومره مزدوري ورکول شي.

تخنیکي پوهه یوازې په لومړیو عملي کارونو نه تر لاسه کېږي، ځکه له حسابدارۍ څخه نیولې د ورو پروژو تر مدیریت پورې ټول بهیر تخنیکي روزنه غواړي.

که موږ غواړو چې دا اړتیا پوره کړو، نو لازمه ده چې په لومړي ګام کې له نهم ټولګي څخه تر دولسم ټولګي پورې ډېر شمېر تخنیکي ښوونځي ولرو او د پوهنتونونو په چوکاټ کې داسې دوه کلن پروګرامونه ولرو، چې ډېر استعدادونه د دې کارونو د تر سره کولو لپاره په سمه توګه وروزي.

چانس ورکوي چې په ټولنه کې مؤثر فعالیت وکړي.

موږ باید د خپل هېواد تر څنګ د نورو هېوادونو له ترخو تجربو څخه مثبت درس واخلو. په ډېرو وروسته پاتې هېوادونو کې منځنۍ زده کړې ډېر ځله د ځوانانو د وخت د ضایع کېدو او د دوی تر منځ د بېلابېلو تعصباتو د پیدا کېدو زمینه برابروي.

په میلیونونو ځوانان بې له دې چې با اهمیته پوهه ترلاسه کړي، د ژوند پنځه کلونه یې د دې زده کړو په ټولګیو کې تیرېږي. پر کمیت او تعداد بې له دې چې کیفیت او اهداف په پام کې نیول شوي وي، زور اچول د نوي نسل غولول دي او دا تباه کوونکې چاره باید تر سره نه شي.

۵- لومړنۍ زده کړې:

انسان یوازینی مخلوق دی، چې ماشوم یې د ډېرې مودې لپاره روزنې او پالنې ته اړتیا لري. انسان ډېرې فطري غریزې لري، خو د زده کړې رول ورته د خاص اهمیت وړ دی او دا اهمیت په لومړنیو زده کړو کې څرګندېږي. د ماشوم ذهن ډېر مستعد وي او کولی شي هر څه په ډېره اساسي توګه زده کړي چې یو مثال یې د ژبې زده کړه ده.

د پاخه عمر کس به یوه ژبه یا په اسانه او یا په سخته توګه زده کړي. مګر هېڅکله به هم په هغه صلابت او مهارت ونه غږېږي چې لازمه وي، مګر یو ماشوم هره ژبه د مورنۍ ژبې په څېر زده کوي.

د ماشوم په استعداد او وده باندې چاپېریال درونند اغېز پرېږدي. پخوا به د ماشوم وده د استاد په خوارۍ او زحمت پورې منحصره ګڼل کېده، خو اوس د استادانو د کاري کیفیت

تر څنګ دا خبره هم مهمه ده، چې ماشوم په څه ډول محیط کې ژوند کوي. پخوا چې به د کلیو هلکان په ښاري پوهنتونونو کې وروزل شول، نو بیا به کلیو ته نه ستنېدل، ځکه کلیو د ژوندانه ډېر ابتدایي اسباب درلودل او هلکان به په ښارونو کې مېشتېدل. اوس موږ ته په هېواد کې د متوازن انکشاف راوستل لازمي دي او موږ باید په هغو سیمو باندې چې په تاریخي لحاظ یې تریخ ژوند درلود پانګونه وکړو او داسې پراختیا ورکړو چې د ژوند تېرولو لازم امکانات پیدا کړي.

زموږ په هېواد کې د دولتي مکتبونو تر جوړېدو د مخه چې لومړۍ یې حبیبیه لیسه وه. جوماتونه، مدرسې او صوفیه طریقې د علم د حصول مراکز وو. دا دود عام و چې یو مستعد ماشوم به لومړۍ د کلي له ملا صاحب سره لومړنۍ زده کړې کولې او تر هغه وروسته به د علم په تلاش ولسوالۍ، ولایت، پلازمېنې او بهرنیو هېوادونو ته تلو.

ډېر داسې افغانان وو چې د درس د حصول لپاره یې ځانونه بخارا، بغداد، مکې معظمې او مدینې منورې ته رسولي وو. تر دې وروسته چې کله د عصري زده کړو محدود مراکز جوړ شول د عنعنوي تعلیماتو فارغانو به د ۲،۵ او ۷ ټولګیو ازموینې په یوه ځل ورکړې او په ښوونځیو کې به شامل شول، مګر په دې پېړۍ کې د برېښنا، ویډیو او ټلویزیون شته والی او له بلې خوا په کلیو کې د با سویه مشرانو موجودیت د ماشومانو او مېرمنو د روزنې چاره تر ډېره اسانوي.

په فزیکي توګه د ښوونځیو جوړول ډېر مهم دي، مګر معلم، نصاب او درسي وسایل تر دې هم د اهمیت وړ دي، چې د ماشوم د ودې لپاره هر اړخیزه زمینه برابره کړي، نو ځکه لازمه ده چې

زموږ د درس د ورکړې او زده کړې په شیوه کې سم تغیرات راشي. د محدودو کتابونو زده کړه د ماشوم له ودې سره ډېره مرسته نه شي کولی، که امکانات پراخ شي ماشومان کولی شي داسې مضامین په انټرنېټ کې هم ومومي، مګر د ماشوم د افاقي پوهې لپاره دا اړینه ده، چې هغوی ته د پوهې سرچینې په ګوته شي او اصلي تمرکز د ماشوم پر فکري ودې باندې را ټول شي، چې وکولی شي خپل راتلونکی د پوهې له حصول سره وتړي، ځکه د ماشوم د جذب قوه پیاوړې ده او د فکري ودې لپاره یې باید کمپیوټر په اختیار کې ورکول شي.

په نړیوال مارکیټ کې د کمپیوټر بیه ورځ تر بلې په ټیټېدو ده. دا ارزانی کولی شي له یوې خوا سبب شي چې د بېوزلو هېوادونو ماشومانو ته کمپیوټر ورسېږي او له بله پلوه د پرمختللیو او وروسته پاتې هېوادونو د ماشومانو د امکاناتو تر منځ توپیر کم کړي.

که موږ غواړو چې د امکاناتو د شته والي په لحاظ هغه ۱۵۰ کاله چې له لاسه مو وتلي، جبران کړو، نو لازمه ده چې د خپلو ماشومانو وده د یوه حیاتي لومړیتوب په توګه په پام کې ونیسو، چې د هوسا راتلونکي زمینه ورته برابره شي.

د یوه ماشوم سویه د کورنۍ له پاملرنې علاوه نه شي لوړېدای، نړیوالو تجربو ښودلې چې کله میندې د ښوونې او روزنې په بهیر کې مستقیمه ونډه واخلي د ماشومانو سویه ډېره لوړېږي. په نیپال کې چې اقلیمي او جغرافیایي شرایط یې زموږ له هېواد سره اړخ لګوي، میندو او پلرونو د لومړنیو زده کړو په تمویل او اداره کې فعاله ونډه واخیسته.

له ابتدا څخه د ماشومانو لپاره د سپورټ ټولنې جوړول هغوی ته د مشرتابه او ټولنیزې همکارۍ رازونه ورښیي، د دې

موخې د تر سره کولو لپاره موږ د ملت په حیث اړ یوو، چې د ابتدایه زده کړو معلمانو ته د هوسا ژوندانه شرایط برابر کړو، ځکه د دوی نظریات پر نسلونو باندې په مثبت او یا خدای مه کړه په منفي توګه ډېر اغېز کوي.

۲- کرنېزې زده کړې:

په نړۍ کې کرنه د یوې پوهنې په توګه پېژندل کېږي، مګر زموږ په عنعنوي ټولنه کې دا یوه داسې عنعنه ګڼل کېږي چې له اسلافو څخه اخلافو ته په میراث پاتې کېږي او د تېرو نسلونو د تجاربو هغه تسلسل بلل کېږي چې راتلونکي نسلونه ترې ګټه اخلي.

زموږ د ټولنې دا تصور هم سم دی، چې څرنګه په عنعنوي توګه خلک پوهېږي چې په کومو موسمي شرایطو کې کوم حبوبات، مېوې او سبزیجات وده کوي، مګر د دې حقیقت تر څنګ باید په دې مفکوره کې یو څه بدلونونه هم رامنځته شي. څرنګه چې نور علوم د پرمختګ او بدلون په حال کې دي، کرنه هم د بدلون او پرمختګ په حال کې ده. که چېرې یو بزګر عصري وسایل او نوې پوهه ونه لري، نو په مؤثره توګه نه شي کولی له خپلې ځمکې څخه بنسټیزه ګټه واخلي.

زموږ په هېواد کې پېړۍ پېړۍ، وړاندې خلک د کرنې پر اهمیت پوهېدل. په ۹۲۱ هـ ق کال د هرات په ښارکې قاسم بن یوسف ابو نصر هروي د ارشاد الزراعه په نامه یو ستر کتاب ولیکه. د دې کتاب په یوه برخه کې راغلي دي: "هر هغه بزګر چې په یوه فصل کې له خپلې ځمکې زر منه حاصل اخلي او د لټۍ په وجه نهه سوه منه تر لاسه کړي، لازمه ده چې د سل منه ضایع شوې غلې په اړه چې د خلکو له لاسه ووته ترې پوښتنه وشي."

که چېرې په يوه هېواد کې د بزګر پر وړاندې داسې حسابي چلند وي، نو په ټولنه کې به هرومرو د کرنې او حاصلاتو په برخه کې ښه تاثير ولري.

ښکاره خبره ده، چې دا د کرنې د اهميت ستر ثبوت دی چې يوه هېواد ورته په خپلو لومړيتوبونو کې ځای ورکړی دی. موږ به په راتلونکي فصل کې د کرنې په اهميت تفصيلي بحث وکړو، خو دلته به يوازې دومره ويل بس وي چې د کرنې وده بې له دې چې دولت پرې منظمه پانګونه وکړي او بزګر ته په اساسي توګه د کرنې د علم او پوهنې سمه زمينه برابره کړي په رښتينې توګه پرمختګ او حرکت نه شي کولی.

په هرې ولسوالۍ او يا لږ تر لږه په ولايتي مرکزونو کې بايد د خاورې نقشې موجودې وي او بزګران وپوهول شي چې د دوی ځمکه څه ځانګړنې لري او کوم فصل څومره اوبه خور ته اړتيا لري.

زموږ په کرنيز کلتور کې فصلونو ته زياتې اوبه ورکول رايج دي، خو که بزګر ته دا قناعت ورکوو، چې فصلونه څومره اوبو ته اړتيا لري، نو په کار ده چې يوازې په توصيه ورکولو اکتفا ونه شي، بلکې عملي روزنه ورکول شي. همدا ډول بزګر بايد وپوهېږي چې په مارکيټ کې کوم جنس څه نرخ لري او که دی د منځمهاله مودې لپاره داسې نباتات کري، چې څلور تر پنځو کلونو وخت نيسي، نو په دومره موده کې به په بازار کې د نرخ او تقاضا په برخه کې څه تغيرات راشي. په ډېرو هېوادونو کې داسې شوي چې څو سوه بزګرو يوه مېوه عرضه کړې او چې کله د نورو له خوا د عرضې کچه لوړه شي، نو نرخونه دومره پرېوځي چې د ټولو ملاوې ماتې کړي. په چين کې يو ځل منې ګرانې

شوې، نو په ميليونونو بزګرانو منې توليد کړې چې په پايله کې يې نرخ را پرېوت او ټولو تاوان وکړ.

که د خپل هېواد شاړو ځمکو ته وګورو نو سملاسي بايد لاس په کار شو، د خپلو ځمکو د ښېرازۍ لپاره په ډېر غور د عملي او علمي پوهې زمينه برابره کړو او خپل ولس داسې سمبال کړو، چې کرنه مو د اقتصادي ودې او د کار پيدا کېدلو سيله وګرځي.

۷- سپورتي پوهنه:

له صدر اسلام څخه په دې خبره ټينګار کېږي، چې (سليم عقل په سالم بدن کې وي) د سالم وجود او سليم عقل په ساتنه کې سپورت ډېر مهم رول لري.

زموږ د ټولنې لويه برخه ځوانان دي. د ښوونځي تر درسونو وروسته ورته د سپورتي امکاناتو نشوالي د سپورټ د تفريح ډېره لږه زمينه برابره کړې ده، نو ځکه دولت او ټولنيزو سازمانونو ته په کار دي، چې د سپورټ وده د دوی د پروګرامونو او اهدافو په سر کې وي.

په اوسنيو شرايطو کې سپورټ له يوې خوا د شتمنۍ پيدا کولو او له بلې خوا د ملي شهرت د تثبيت وسيله ده. هغه وخت چې افغان کرکټ لوبډلې د نړۍ مهمې سيالۍ وګټلې، نو د هېواد خلکو په ډېر جوش او خروش د دوی استقبال وکړ، او د ۲۰۰۸ کال د المپيک په سياليو کې، چې د کابل ښار يوه ځوان روح الله نيکپا مډال وګاټه نو کابليانو يې په ډېر ويار مخې ته ورغلل او د يوې سترې ملي خوشحالۍ باعث شول. که چېرې دا د خوشالۍ خبره ده، نو لازمه ده چې په ټولو عنعنوي او ملي

سپورټونو لـه بزکشۍ، نـه نیـولـې تـر نېزه بـازۍ پـورې پانګونـه وشـي او د فعالیـت سـاحه یـې پراخـه شـي. سـپورټ لـه ښـوونیزو بنسـټونو سره تـر ټولـو کلکـه اړیکـه لـري، نـو پـه کـار ده چـې لـه لومړنیـو زده کـړو څخـه تـر لـوړو زده کـړو پـورې د سـپورټي امکاناتو پـه برابرولـو کې لازم اقدامات وشي.

سـپورټ کومـه بـې ځایـه پانګـه نـه ده. د ځوانـانو د افکـارو او جسمونو سـاتنه د هېوادونو حیـاتي اړتیا ده. زمـوږ پـه ټولنـه کې لـه یـوې خـوا د نشـه یـي توکـو اسـتعمال او لـه بلـه پلـوه بـې روزګـاري هغـه بلاوې دي، چـې ځوانـان لـه کـاره باسي او بې کـاره ځوانـان هم د خپل ځان او هم د ټولنې لپاره ستر خطر ګرځېدی شي.

خـو تجربـو ښـودلې، چـې دا سـې ډېـر خطرونـه د سـپورټ پـه وسـیله کمېـږي. دا چـې یـو دولـت د معتـادو ځوانـانو پـه عـلاج پیسـې لګـوي، زمـا پـه فکـر بایـد لـومړی د دې پـه وقـایې پیسـې ولګـوي او سـپورټ دی، چـې داسـې وقـایوي عملیـه یـې ګڼلی شو. معتـاد ځوانـان هغـو چینجیـو تـه ورتـه دي چې هـم خپلـې غوښـې خـوري او هـم د خپلـو کورنیـو هډونـه شـپېلي، خـو تـر دې خطرنـاک پـړاو دا دی چـې پـه اوس وخـت کـې لـه معتـادو ځوانـانو څخـه د ترهګریزو فعالیتونو لپاره هم ګټه اخیستل کیږي.

د سـپورټ ټولنـو نـه یـوازې د ځوانـانو لپـاره د تفـریح زمینـه برابـره کـړې، بلکـې د ټـولنیزې همکـارۍ، مشـرتابه او ګروپـي کـار داسې زمینـې یـې برابـرې کـړې، چـې ځوانـان ورتـه ډېـره اړتیـا لـري. زمـوږ پـه ټولنـه کې لـه بـده مرغـه داسې عنعنـه شـته، چـې وایـي پـه ښـوونځي کـې د سـپورټ پـه برخـه کـې لایـق شـاګردان پـه درسـونو کـې نـالایق وي او دا د جسـمي او فکـري فعالیـت تـر مـنځ تضـاد دی چې باید لرې کړی شي.

ز- د وطنوالو حقوق او وجایب:

یـو معاصـر دولـت هغـه وخـت مـؤثر یږي، چـې د اتبـاعو حقـوق او وجایـب یـې معلـوم وي او عملـي بڼـه غـوره کـړي. د یـوه هېـواد د اوسېدونکو پـه وجـایبو بانـدې مخکـې غږېـدلي یـو، چـې پـر قـانون پابنـدي، د مـالیې ورکـړه، د عامـه پـانګو سـاتنه، لـه تعلیمـاتو څخه مثبته ګټه اخیستل او د دولت د مشروعیت منل دي.

د وطنوالـو حقـوق پـه عمـومي توګـه پـه دوه برخـو وېشـلی شـو، چـې یـوه برخـه یـې مثبتـه او بلـه یـې منفـي ده. کـه وطنـوال لـه خپلـو روا حقونـو څخـه ګټـه واخلـي، نـور ولـس تـه یـې ضـرر نـه رسـېږي. پـه دې حقوقـو کـې د ملکیـت سـاتنه، زده کـړه، او د حرکـت ازادي شـامل دي، چـې د ګټـې اخیسـتلو پـه صـورت کـې یـې قـانون لاټېنګیږي او د ثبات لمن پراخیږي.

بلـه برخـه هغـه حقـوق دي، چـې کـه چېـرې یـې پـه اخیسـتلو کې محدودیت پـه پـام کې ونـه سـاتل شـي، نـو یـوه ډلـه خلک یـې اخلـي، خـو بلـه ډلـه زیـانمنوي. د مثـال پـه ډول، کـه چېـرې د یـوه کلـي تـرمنځ یـو کـاریز وي او یـا د اوبـو لښـتی وي، د هغـه کلـي خلـک حـق لـري، چـې ګټـه تـرې واخلـي، مګـر کـه د اسـتعمال طریقـه د اسـراف خواتـه لاړه شـي او لازم محـدودیت پـه پـام کـې ونـه نیـول شـي، نـو د لانـدې پرتـو کلیـو د خلکـو فصـلونه تـرې پـاتې کېـږي او زیـان ویني. د اوبـو د تقسـیم پـه برخـه کـې بیـا هـم ابوالقاسم هـروي تـه مراجعـه کـوو چې هغـه پـه خپـل ځـانګړي کتـاب (طریـق آب قلـب) کـې دا څرګنـده کـړې، چـې د اوبـو د تقسـیم معیارونـه بایـد ټـاکلي وي او ټـول بزګـران پـرې وپـوهېږي، چـې لـه شـخړو او جنجـالونو څخـه مخنیـوی

وشي.

اوس يو تخمين موجود دی، چې وايي د اوبو د تقسيم پر سر کړکېچونو د بشريت د پرمختګ مخه نيولې، او شاوخوا ۱،۱ ميليون وګړي يې په ورځ کې د څښاک د يو ګيلاس اوبو څخه محروم کړي دي.

د دې حقونو بل مثال د بيان ازادي ده. تر پېړيو وروسته ولسونو د خبرو کولو، نظرياتو وړاندې کولو او لوستلو ازادي ترلاسه کړه. تر نولسمې ميلادي پيړۍ پورې ډېر اروپايي حکومتونه مستبد وو او په شلمه ميلادي پېړۍ کې هم په المان، ايټاليا، شوروي او سويلي اروپا کې د بيان پر ازادۍ سخت بنديزونه وضع وو. که شمالي امريکا او اروپايي اتحاديې ته وګورو د بيان د ازادۍ ممثلين دي، خو د ازادي محدوديتونه لري او يو وګړی نه شي کولی له دغه حق څخه په ګټه اخيستلو د نورو وګړو وقار، ژوند او ګټې په خطر کې واچوي او که داسې عمل وکړي، نو بيا د قانون له مخې جرم ګڼل کيږي.

له همدې کبله، د نړۍ مشهورې ورځپاڼې که کله د يوه شخص پر وړاندې په کومه ليکنه کې اتهامات وارد کړي د قانونپوهانو په وسيله تر څېړنې لاندې نيول کېږي او که قانون صلاحيت ورکړي، نو خپاره يې کړي او که وپوهېږي، چې د نشر حق يې نه لري له خپراوي يې ډډه کوي؛ خو له بده مرغه په هغو هېوادونو کې، چې د بيان ازادي په ناڅاپي ډول منځته راشي هلته بيا ډېر وخت بې له سمې څېړنې د ټولنې په مختلفو خلکو تورونه لګول کېږي. او بې له دې، چې غور وشي نشر ته سپارل کېږي. په داسې وخت کې ډېره حوصله پکار ده، ځکه له يوې

خوا باید دا ګټور اصل تأمين شي او له بله پلوه باید په څو مرحلو کې په قانوني توګه د دې بهير په سمولو او قانوني کولو يوه اجماع منځته راشي.

يو دولت هغه وخت اغېزمنېږي، چې د خلکو د حقوقو او وجايبو ترمنځ تعادل راولي. د تعادل د رامنځته کېدلو او د ملي يووالي د ټينګښت لپاره په تجربو ثابت لاندې څو اصول باید په پام کې ونيول شي:

۱- سيمه ييز تعادل:

جغرافيايي موقعيت، ځنې وخت، د متوازن انکشاف پروړاندې ستر خنډ ګرځي. په هغو هېوادونو کې، چې نامتوازنه پراختيا جريان لري د پلازمېنې او يا څو مهمو ولايتونو په ساحه کې ګړندي کارونه پرمخ روان وي، خو په جغرافيايي لحاظ په لرې پرتو سيمو کې بيا د پراختيا کار نه کېږي، زموږ په هېواد کې هم جغرافيايي خنډونه څو مهم اړخونه لري، چې پاملرنه غواړي.

سرحدي ولسوالۍ زموږ د ملت د ثبات، پرمختګ، ملي يووالي او ملي هويت ساتندوی دي، که د دې ولسواليو اوسيدونکي پوه شي، چې دوی ته د افغانستان د نورو خلکو او حکومت توجه ده او د دوی د پراختيا لپاره پلانونه لري، نو په هغه صورت کې ملي تړون ټينګ دی او سرحدونه مصؤون دي او که د دې برعکس هغوی ته توجه ونه شي، نو فکر کوي، چې د دويمه درجه اتباعو په توګه ورسره برخورد کيږي او په هغه وخت کې بيا سرحدي مصؤونيت تخريبيږي.

غرني ولايتونه بله جغرافيايي ستونزه ده، چې د تاريخ په

اوږدو کې ورته د متوازن انکشاف په برخه کې هېڅ پام نه دی شوی او دا، چې د افغانستان ډېر قومونه په غرونو کې پراته دي ددې، نو ستونزې د هوارې په موخه باید دولت د متوازنې پراختیا په برخه کې دغه سیمې په خپلو لومړیتوبونو کې شامل کړي؛ ځکه له نورو سیمو سره یې د نسبي توازن جوړولو لپاره مؤثره پانګونه پکار ده. دا چې دا یوه مهمه مسئله ده ډېر غور او بحث غواړي، چې د پراختیا لپاره یې څرګند معیارونه په ګوته شي.

له نېکه مرغه، زموږ په غرنیو سیمو کې طبیعي پانګه پرته ده، چې په ځانګړي ډول یې معادن او اوبه موږ ته ددې هیله راکوي، چې که کار په کې وشي، نو په ډېر لږ وخت کې به دغه سیمې ډېره ښه وده وکړي.

د متوازن انکشاف د راوستلو لپاره په حلقوي سړک باندې د یوه هېواد ټولې سیمې تړل هم تر ډېره بریده بریالۍ لار ده او د دولت د لومړیتوبونو اساسي رکن ګڼل کېږي.

۲- د ځانګړې پاملرنې وړ قشرونه:

په هره ټولنه کې داسې ځانګړي ټولنیز قشرونه شته، چې که پام ورته ونه شي د ژوندانه وضعه یې خرابېږي.

په هغو ټولنو کې، چې ټینګ ټولنیز تړون رامنځته شوی دولت مکلف دی، چې د داسې قشرونو د ساتنې او روزنې لپاره یو لړ مسؤولیتونه په غاړه واخلي.

که څه هم د داسې مسؤولیتونو اخیستل امکانات غواړي، خو دا چې نن د دولت امکانات غلا کېږي، نو څنګه به وکولی

شي، چې د فقیرو طبقو پر وړاندې خپل وجایب ترسره کړي؟ زموږ په هېواد کې زیاتره خلک فقیران دي او ډېر یې بیا د جګړو له کبله معذور شوي دي او د وجود اندامونه یې له لاسه ورکړي دي، خو لا تر اوسه پورې هم موږ د مصنوعي اندامونو د جوړولو لپاره کوم ترتیب نه لرو.

په امریکا کې د مصنوعي اندامونو تیارول ډېر ګران دي، خو د هندوستان په جیپور نومې سیمه کې بیا په څلوېښت ډالره مصنوعي پښه جوړېږي، چې د ښه کیفیت له کبله یې نړیوال شهرت ترلاسه کړی دی. د هند په څېر دغسې ارزانه مصنوعي اندامونه زموږ د ټولنې ډېر مفلوج انسانان پر پښو درولی شي.

همدا راز باید زموږ په طبي نصاب کې د دا ډول زده کړو لپاره خاص اقدامات وشي او د معلولینو د مرستې لپاره په کار ده، چې د اختصاصي مرستو ځانګړي امکانات برابر کړای شي.

کونډې او یتیمان زموږ د ټولنې بل هغه بې وزله قشر دی، چې ځانګړې پاملرنه غواړي. د یوه تخمین له مخې یوازې په کابل ښار کې پنځوس زره کونډې دي او په لسګونو زره داسې یتیمان دي، چې له شپږ کلنۍ څخه د شلو افغانیو په پیدا کولو پسې د ښار په واټونو کې سرګردان ګرځي او کوښښ کوي، چې خپلې کورنۍ ته نفقه پیدا کړي.

څلور کاله وړاندې ما د فرانسې د ماشومانو په نوم د شلو هغو افغان ماشومانو لیکونه ولوستل، چې د یوې افغانۍ مؤسسې له خوا ورته د لیک-لوست د زده کړې زمینه برابره شوې وه. په دې لیکونو کې د نښتې هغه انځورو، چې فقیرو افغان ماشومانو د فرانسې د ماشومانو لپاره کښلي و. دا په داسې حال کې، چې د افغانستان د دولت په سونو میلیونه ډالر

د څو زورواکانو جېبونو ته لويږي او دغه فقير ماشومان د ويجاړ ښار په کوڅو کې سرګردان ګرځي، چې خپلې نهيلۍ او رنځورې مور او ماشومو خوېندو ته يوه مړۍ ډوډۍ پيدا کړي.

دا د يوه معاصر دولت او يوه بادرده ملت دنده ده، چې خپل وجدان ته په مسؤوليت د داسې بې وزلو ماشومانو د راتلونکي لپاره لازم فرصتونه برابر کړي او د مينې په غېږ کې يې ونيسي. هره هغه افغان کورنۍ، چې يا په بهر کې اوسېږي او يا يې دلته ژوند هوسا دی کولی شي، د يوه ماشوم د روزنې مياشتنی لګښت په غاړه واخلي.

هغه نړيوالې مرستندويه مؤسسې، چې د داسې بېوزلانو لپاره مرستې ترې ترلاسه کيدی شي، بايد وهڅول شي، چې خپلې هلې ځلې لا ګړندی کړي، خو داسې نه لکه اوس چې د کابل ښار د دغې برخې مسؤولين له دغو مؤسسو نه لومړۍ رشوت غواړي او بيا ورته د بې وزلو د خدمت کولو اجازه ورکوي، چې په دې عمل سره د نړيوالو په وړاندې زموږ د هېواد اعتبار ته درنه صدمه رسوي.

کونډې بايد د دغه هېواد د ناموس حيثيت ولري، ځکه دا د هغو شا زلميانو مېرمنې وې، چې د وطن د ازادۍ د ساتنې لپاره يې ځانونه قربان کړل. د يتيمانو په څېر دوی ته هم داسې پروګرامونه جوړول لازمي دي، چې کار ورته پيدا کړي او که رنځورې يا معذورې دي، نو د دولت جدي مسووليت دی، چې د مرستې امکانات ورته برابر کړي.

۳- د ټولنې فقير قشرونه:

د ټولنيزې پراختيا په برخه کې بايد د دولت تر ټولو مهمه

موخه د فقر او بې وزلۍ له منځه وړل وي، ځکه نبي کريم(ص) فرمايي، چې خدای(ج) مو له فقر څخه وساته، چې فقر انسان کفر ته نږدې کوي. د نړيوالو معيارونو پر اساس زموږ د هېواد ۸۰٪ خلک له شديد فقر سره مخ دي. فقر قوم، ژبه، مذهب او سيمه نه پېژني. زموږ ټولنه نه شي کولی، چې له يوه ستر ټولنيز کوښښ نه پرته د بې وزلۍ سپېره ټغر ټول کړي.

د شوروي يرغل پر وړاندې د افغان مېړني مقاومت پر مهال زموږ د خلکو شتمنۍ تباه شوې او ډېر مجاهدين ورونه د معذوريت او معلوليت ترڅنګ د نېستۍ د بلا خولې ته ولويدل. اوس زموږ د دولت دنده ده، چې هم د بې وزلو مجاهدينو او هم د نورو ورونو خويندو په ژوند کې بدلون راولي، خو دغه کار د اقتصادي تحرک او د کاري زمينو له ايجاد څخه پرته نه ترسره کېږي. هيله ده، چې په دې فصل کې مو لوستونکو ته د اغېزمنې دولتدارۍ هغه اصول او معيارونه په ګوته کړي وي، چې پر اساس يې وکولی شي د اغېزمنو او بې اغېزو پاليسيو ترمنځ توپير وکړي.

ددې کتاب په راتلونکي فصل کې به دا په ګوته کړو، چې د خلکو خصوصاً ځوانانو لپاره څنګه د کار فرصتونه ايجاد بدای شي.

پنځم فصل:

اقتصادي رغونه او د کاري زمینو ایجاد

زموږ په جګړه ځپلې ټولنه کې درې عددي اکثریتونه شته چې له سیاسي او اقتصادي لحاظه په اقلیت کې شمېرل کېږي. دا عددي اکثریتونه په لاندې ډول دي:

۱- **ځوانان:** د دې هېواد غوځ اکثریت ځوانان دي او د هرې ورځې په تېرېدو یې شمېره لوړېږي. خو د کار هیڅ زمینه ورته مساعده نه ده.

۲- **فقیران:** فقر قوم، ژبه، سمت او سیمه نه پېژني.

۳- **مېرمنې:** دا هغه خاموش مظلوم اکثریت دی چې د کور درانه کارونه یې ترغاړې دي، خو دا چې نېغ په نېغه یې عواید لاس ته نه راځي نو ټولنه یې تیار خوري او بې کاره ګڼي او کارونو ته یې په درنه سترګه نه کتل کېږي.

په اقتصادي لحاظ باید دا درې عددي اکثریتونه په پیاوړي اکثریت بدل شي. د دې هېواد هر بې وزله، ځوان او مېرمن باید له بشپړ اقتصادي ځواک سره خپل ځانونه د افغانستان مالکان وبولي او په دې ډاډه شي چې د دې ټاټوبي راتلونکی د دوی په لاس کې دی. د دې موخو د ترلاسه کولو لپاره باید موږ د دولت، اقتصاد، ټولنیزو تشکیلاتو او ولس ترمنځ په اړیکو کې

بنسټیز تحولات راولو، چې د افغانستان ټولو وګړو ته د یوه باعزته ژوند د برابرولو اصلي موخه ترلاسه شي. دا فصل له تېر فصل سره د زنځیر د کړیو په ډول تړلی دی، ځکه زموږ باور دا دی چې بې د یوه معاصر او اغېزناک دولت له شتوالي یو متحرک اقتصاد نه شي را منځ ته کېدی، نو ځکه هغه اصلونه چې په دې فصل کې پرې بحث کوو په تېرو فصلونو کې مو ور ته اشاره کړې ده. د متحرک اقتصاد څو لازمې برخې په دې ډول دي:

الف- د دولت رول:

زموږ د ملي موخو د حصول لپاره کم له کمه باید دولت په څلورو برخو کې دندې اجرا کړي:

۱- د مساعد چاپېریال تیارول:

د دولت تر ټولو مهمه دنده د قانون ساتنه ده. ازاد بازار په متحرکو اقتصادي نظامونو کې د قانون تر سیوري لاندې معاملات ترسره کوي، ځکه چې په انساني معاملاتو کې همېشه د وړو او غټو جنجالونو د را منځته کېدو وېره شته، نو دولت د یوه عادل قاضي په توګه اړ دی، چې د را پېښو جنجالونو د لرې کولو لپاره مساعد چاپېریال برابر کړي.

که یو شتمن وغواړي چې په هېواد کې پانګونه وکړي، نو لومړی اند ښنه به یې دا وي، چې د ده پانګه به په **۵**، **۱۵** او یا **۲۰** کلونو کې څومره ګټه وکړي.

که د حکومتونو له تغیر سره ټاکلي قوانین او مقررات پر

ځای وي، نو شتمن به باوري وي چې تاوان نه کوي او که د نظام له بدلون سره مقررات او قوانين هم تغير کوي، نو بيا پانګوال کوښښ کوي چې له والي او ولسمشر سره روابط قايم کړي او ضوابط تر پښو لاندې کړي، چې په پايله کې د سالمې سيالۍ پر ځای د رشوت خورۍ بازار ګرم او د متحرک اقتصاد پر ځای تورې معاملې را منځته شي.

د ملکيت د حقونو خوندي ساتل د قانون د حاکميت يوه بله ډېره ستره برخه ده، چې پر اقتصاد مستقيم اغېز لري. د کور، پټي، بانکي حساب، فکري اختراع او نورو جايدادونو ساتل د ملکيت د حق مهمې برخې دي. هر څومره چې د دې حقوقو ساتنه کمزورې وي او اداري فساد د خلکو حقوق ولوټي، په هماغه اندازه اقتصادي وده سسته او له زوال سره مخ وي.

په اوسني وخت کې يې ژوندی مثال د کابل ښار دی، چې د ميليونونو انسانانو د ملکيت حق پکې خوندي نه دی.

د عرف له مخې د ښار اوسېدونکو په هغو ځايونو کې کورونه جوړ کړل، چې د ښاري ماستر پلان په ساحه کې د کور جوړونې لپاره نه وو تعين شوي او دا چې دغه کورونه شرعي قبالې نه لري، نو د معاملاتو په برخه کې له ستونزو سره مخ دي او هغه قبالې چې په جعلي توګه جوړې شوي په هغو باندې هم ګرمې دعوې روانې دي چې د ټولنې ډېر معتبر خلک هم په کې ښکېل دي او دې چارې د کابل د قاضيانو او عدلي مامورينو غوا لنګه کړې ده او په لکونو ډالره په رشوت ورکولو کې لاندې باندې کېږي.

په همدې رشوتونو ورکولو هم ولس د ثابتو حقونو حقدار نه شو، خو د دولت د چارواکو جيبونه وپړسېدل او ډېره شتمني يې

له دې لارې پيدا کړه.

که چېرې د خلکو حق په اساسي توګه د دولت له خوا محفوظ وای، نو له يوې خوا به اداري فساد په کنټرول کې وای او له بله پلوه به د اقتصادي ودې په موخه خلکو په جايدادونو پانګونه کړې وای او نتيجه به يې دا وه چې دولت په ميليونونو افغانۍ عوايد راټول کړي.

په افغانستان کې په لسګونو داسې کورنۍ شته چې په زرګونو جريبه ځمکه او سلګونو کورونه يې وپلورل او پيسې يې بهر ته انتقال کړې، مګر دې خلکو نه دولت ته په سمه توګه ماليه ورکړه او نه يې د پانګونې په کولو نورو ته د کار زمينه پيدا کړه.

د خلکو د ملکيت د تثبيت په موخه بايد داسې با صلاحيته قضايي جوړښت را منځ ته شي چې مدني ټولنې او ولس په کې نېغ په نېغه ګډون ولري او د شخړو د هواري او رشوت د مخنيوي لپاره په اسنادو شفافه څارنه او څرګند بحثونه وشي.

همدارنګه د ټولو اسنادو د ثبت لپاره يو کمپيوټري نظام په کار دی، چې يو وطنوال وپوهېږي چې د جايداد حقوقي حيثيت څومره خوندي دی او د اسنادو د ثبت لپاره اړ نه دی، چې له روابطو او رشوت ورکولو څخه کار واخلي. د لانجو د هواري په موخه لازمه ده چې د بن تر پروسې مخکې چې کومو غريبو خلکو د کابل ښار په ځينو سيمو کې کورونه جوړ کړي هغوی ته دې قانوني اسناد ورکړل شي. د کابل ښار د چهل ستون، دشت برچي او نورو سيمو اوسېدونکو په دې اړه ډېر غوره پېشنهادونه وړاندې کړي وو، چې د ټول ښار د اوسېدونکو ستونزو ته يې حل لار پيدا کولی شوای او هم يې لازم

تسهيلات، لکه سړک، اوبه، برېښنا او نور ټول په پام کې وو، مګر دولتي چارواکو پرې غور ونه کړ.

هغه دولتي ځمکې ځانګړې انتظام غواړي چې د ځينو افرادو له خوا په زور نيول شوي او په ځانګړي ډول بايد تر قانوني غور لاندې ونيول شي، خو د ولس هغه بې کوره خلک چې ستونزې لري پر دولت دا حق لري چې په قانوني توګه د هستوګنې د ځای جوړولو ترتيبات ونيسي او د راتلونکو اړتياو لپاره دا لومړی ګام دی.

امنيت د ملکيت د خوندي کولو لپاره لومړی شرط دی. که امنيت نه وي ملکيت نه شي خوندي کېدی، ځکه که په قانون کې ملکيت خوندي هم وي، خو چې ټوپکماران او زورواکان کمزوري خلک اړ کړي او محکمې ته يې کش کړي، چې خپل جايداد په نشت بيه د زورواک او ټوپکمار په نوم ثبت کړي دا د بدرنګۍ بې قانونۍ او بې امنۍ تر ټولو ستره نښه ده او زموږ خوار ولس ورسره تر لسيزو جګړو وروسته نن هم لاس او ګرېوان دی.

په يوه هېواد کې امنيت په دې نه ټينګېږي چې د چارواکو ساتونکي ډېر شي او د هرې دولتي ودانۍ مخې ته خاردار سيمونه وغځېږي.

د امنيت معيار دا دی چې ولايتي ښارونه دې د ښارونو او کابل دې د پلازمېنې په توګه د خلکو په همکارۍ د ځانګړي امنيت څښتن شي، ځکه که خلک خپل حقونه محفوظ ووينې، نو هغه وخت خپل ځان اړ بولي چې د هرې ناحيې د امنيت په ساتلو کې برخه واخلي. د دې موخې د ترلاسه کولو لپاره دولت اړ دی چې خلک د دولتي مؤسساتو په څارنه کې شريک کړي.

که چېرې هره اونۍ په منظمه توګه خلک وکولی شي، چې د ملکي او نظامي ادارو لکه د ناحيې او حوزې د پوليسو او د ښاري محکمې د رييسانو کارونه په دقيقه توګه بررسي کړي او نور ولس ته يې هم د رسنيو له لارې وړاندې کړي او د مکافاتو او مجازاتو اصل پرې تطبيق شي، نو خلک به په ګرم زړه د دولت دفاع کوي. معلوماتو ته لاسرسی لرل د دې لامل کېږي چې د اقتصادي تحرک او قانون د ساتنې وسيله وګرځي.

په پخوا زمانو کې د معلوماتو ټولول ګران وو، خو لکه څرنګه چې مو دمخه ويلي اوس د نوي ټکنالوژۍ له برکته دا چاره ډېره اسانه شوې ده، خو زموږ بد مرغي په دې کې ده چې د دولت ځينې مامورين له رشوت پرته د دولت دنده نه ترسره کوي.

که چېرې څوک وغواړي چې د برېښنا بېل تحويل کړي مجبور دی چې هم په ساعتونو په کتار کې ودرېږي او هم د برېښنا بعضو مامورينو ته رشوت ورکړي، همدا ډول که يو څوک موټر چلوي بې له دې چې رشوت ورکړي، لايسنس چې قانوني حق يې دی په قانوني ډول نه ورکول کېږي او يا دا چې د ترافيکو له خوا د دوه نيمو زرو افغانيو په بدل کې په يوه داسې کس لايسنس پلورل کېږي چې هغه د موټرچلوونکی نه وي او د لسګونو انسانانو ژوند هم په خطر کې اچولی شي.

که دولت وغواړي چې د يوه شرکت واردات او صادرات معلوم کړي، نو بايد ګمرک ته ولاړ شي او څېړنه وکړي، خو دلته فساد په هغه اوج کې دی چې په ګمرک کې هم دا معلومات لاس ته راوړل ناشوني دي.

دا چې زموږ په اقتصادي معاملاتو کې هغه شفافيت نشته

بهرنۍ مرستـه پخپـل ذات کـې نـه مفيـده ده او نـه مضـره. پـه شرقي اسيا کې لـه بهرنـۍ مرستې څخـه ډېره ګټـه اخيسـتل شوې، خو د دې پـرعکس پـه سوېلي اسيا کـې دا مرستـې ګټـورې نـه دي ثـابتې شـوې، نـو ويلـی شـو چـې د مرستـو مؤثريـت د دولـت او ټولنې پـه مـديريت او کفايـت پـورې تړلـې دي. کـه دولـت باکفايتـه وي، نـو مرستـې ګټـه لـري او کـه بـې کفايتـه وي، نـو د هېـواد درد پرې نه دوا کېږي.

لـه بهرنيـو مرستـو څخـه د منځمهـالې مـودې بـازار ډېـر ګټـور دی. د مثـال پـه توګـه، کـه چېرې مـوږ خپلـو مميـزو تـه د منځمهالـه مـودې بـازار پيـدا کړو او پـه بـازار کـې يې بيـه د کيلـو پـر سـر لـه ۱۵۰ افغـانيو څخـه ۲۰۰ افغـانيو تـه لـوړه شي، نـو د باغـدارانو عوايـد بـه هم ورسره لوړ شي.

مـوږ بـايـد د اجناسـو د کيفيـت پـه لوړولـو هـم ټينګـار وکړو او هم د بازاريابۍ اصـول لـه پامـه ونـه باسو، ځکـه د مميـزو قيمـت لـه يـوې خـوا د مميـز پـه کيفيـت پـورې تړلـې دی، خـو لـه بلـې خـوا د هېوادونـو پـه معاهـدو پـورې هـم اړه لـري. څـو کالـه وړانـدې هندوسـتان د افغانسـتان مميـزو تـه خـاص اهميـت ورکـړ او پـه پايلـه کـې يـې پـه دوو کلونـو کـې هنـد تـه زمـوږ د مميـزو لېـږد هـم سريع شو، خو دا چې د کيفيت لـه مخې زمـوږ مميـز بيـا هـم د نـړۍ او سيمې لـه هېوادونـو سره سيـالي نـه شي کـولی، نـو ځکـه مـوږ نـه شـو کولی پـه بـازار کـې يـې د لـوړې کچـې پـه بيـه وپلـورو او د ۱۵۰ افغـانيو پـر ځـای يـې کيلـو پـه ۲۰۰ افغـانۍ بـازار تـه وړانـدې کـړو. زمـوږ باغـداران لا تـر اوسـه هـم نـه دي توانېـدلي چې پـه فني توګـه د مميـزو د وچولـو کـار د لازمـو تجهيزاتـو پـه وسيلـه ترسره کـړي او سـوداګر مـو هـم نـه دي توانېـدلي چـې د مـالونو د کيفيـت پـه

چې خلک پـرې بـاور کـولی شي، نـو پـه نتيجـه کې زمـوږ اقتصـادي وده ورځ تـر بلـې کمـزورې کېـږي او د زرګونـو کـارونو د ايجـاد مخـه نيسي.

بې لـه فزيکي زېربنا اقتصـادي تحـرک نـه رامنځتـه کېـږي، خـو ټـولنيز بنسـټونه او خصوصـي سـکټور کـولی شـي يـو لـږ اسـانتياوې برابـرې کـړي. لکـه وړوکـی بـرق چې او سمهال پـه کليـو ـ بانـډو کـې يـا د ملـي پيوسـتون او يـا هـم د کليوالـو پـه خپـل همت رامنځتـه شـوی او کـار تـرې اخلـي، خـو د داسـې بربېښـنا پـه موجوديت سراسري اقتصادي تحرک نه راځي.

کـه غـواړو چـې زمـوږ درې اکثريتونـه، ښـوزلي، ځوانـان او مېرمنې لـه اقتصـادي لحاظـه د هوسا ژونـد خاونـدان شي، خـو بـې لـه دې چـې زېربنـايي پـروژې پلـې شـي دغـه کـار ناشـونی دی. بربېښـنا، اوبـه او ټرانسـپورټ د زېربنـا اصـلي محورونـه دي. پـه نـړۍ کـې هغـه هېوادونـه ډېـر کـم دي چـې دا بنسـټيز محورونـه پـه کې د دولت له خوا نوي تنظيم شوي وي.

لـه دې څخـه دا پـه ډاګـه شـوه، چې کـه د زېربنـايي پـانګې اصـلي محورونـه نـه وي جـوړ هوارخيـزه اقتصـادي وده نـه شـي راتلـی، خـو د دې تـر څنـګ بايـد دا هـم هېـر نـه کـړو، چـې زمـوږ پـه هېـواد کـې د بربېښـنا د توليـد دومـره امکانـات دي چـې نـه يـوازې مـوږ تـه کفايـت کوي، بلکې کولی شو پرګاونډيو هېوادونو يې هم وپلورو.

پـه ځـانګړې ډول څلـور نـورې داسې برخـې هـم شـته چـې د دولـت سياسـتونه او پرېکـړې پـه کـې پـه اقتصـاد بانـدې مسـتقيم اغېـز لري.

لـومړی بهرنـۍ مرستـې ترلاسـه کـول او لـه هغـو څخـه پـه مؤثـره توګه کار اخيستل دي.

لوړولو، د صادراتو د نورم او سټنډرډ د اصولو په تطبيقولو او ګارنټۍ کولو باندې موافقې ته ورسېږي.

که دا عمليه په مشترکه توګه ترسره شي ډېر ژر به زموږ مميز چين، خليج، اروپا او د امريکا بازارونو ته ورسېږي. هر څومره چې زموږ نړيوال بازار پراختيا ومومي، په هماغه اندازه به هم امکانات ډېر شي او هم به بې روزګاره خلکو ته کاري زمينې په لاس ورشي، نو ځکه وايو چې دولت بايد د خپل اغېز د ثابتولو لپاره بازارونه پيدا کړي.

د يوه باعزته کار ايجادول ډېرې پانګونې او لازمې تخنيکي پوهې ته اړتيا لري، نو ځکه وروسته پاتې هېوادونه اړ دي چې د دغو اهدافو د لاس ته راوړو لپاره بهرنۍ پانګې جذب کړي، خو دا کار اغېزناک دولت، حقوقي چوکاټ او قوي مدني ټولنه غواړي چې له بهرنۍ پانګونې څخه مؤثره ګټه ترلاسه شي.

د يوه هېواد طبيعي شتمنۍ هم په مالي شتمنيو بدلېږي، خو د يوه اغېزناک دولت له موجوديت نه علاوه ستر خطر هم لري، ځکه که سم ترتيب نه وي يو هېواد به په کوټه پيسو خپله طلا له لاسه ورکړي.

په افريقا کې بيا، بيا ليدل شوي چې سترو بهرنيو شرکتو د يوه ميليون ډالرو په رشوت، چې د هېواد مفسدو چارواکو ته يې ورکړي وو د هغه هېواد په سلګونو ميليونه ډالره طبيعي شتمني خپله کړه، مګر د سينګاپور اغېزمن دولت چې طبيعي شتمني يې هم نه لرله وتوانېد، چې په ميلياردونو ډالره بهرنۍ پانګه جذب او په مؤثره توګه ترې ګټه واخلي، نو د يوه دولت لپاره د مؤثريت معيار دا دی چې هم پانګه جذب کړي او هم ورته شرايط برابر کړي چې ولس ترې ګټه واخلي او که چېرې دولت د

اداري فساد په طاعون ککړ وي، نو بيا يې يوه وړه پرېکړه هم د دې لامل کېدی شي چې په مودو، مودو يې تاوان ته ټېل وهي.

د ماليتو او ګمرکونو په برخه کې د دولت مستقيمه پاليسي او پرېکړې پر اقتصادي تحرک ډېر اغېز لري. له يوې خوا د ماليتو شفافه ټولونه بايد د دې باعث شي چې دولت پرې د ولس هغه خدمات ترسره کړي چې ولس يې غوښتونکی وي او له بله پلوه بايد ګمرکي عايدات د دولتي پاليسيو ممد وګرځي.

ملي او بهرني پانګوال ټول د ګمرکي سياست شفافيت ته اړتيا لري. که چېرې په يوه هېواد کې د ګمرکي ماليتو سياستونه په تېزۍ سره بدلون ومومي او يا ورسره سليقوي برخورد کېږي. په هغه وخت کې ټول پانګوونکي پوزې ته راځي او غواړي چې خپلې پانګې له هغه هېواده بل ځای ته ولېږدوي او که داسې وشي، نو دا بيا ټولې نړۍ ته په ډاګه کېږي، چې دا هېواد د سمو معاملو توان نه لري.

نن په نړۍ کې هېڅ هېواد د يوې جلا جزيرې حيثيت نه لري، بلکې د هر هېواد مالي او ګمرکي سياست بايد خپلې ملي ګټې د نړيوالو سياليو او معاهدو په چوکاټ کې تنظيم کړي. په همدې ترتيب که يو هېواد د ګاونډيو هېوادونو د بې کيفيته مالونو پر وړاندې بې له دې چې په مقابل کې يې خپلو صادراتو ته امتياز اخيستی وي د خپل هېواد دروازې خلاصې پرېږدي دا په حقيقت کې له خپل ولس سره ستره جفا ده.

ب- مقررات:

په تېرو پېړيو کې دولتونو پر بازار باندې قيودات لګولي وو. په اروپا کې تر ۱۷ ميلادي پېړۍ پورې د ګلډ په نامه د

زرګرۍ او اهنګرۍ ټولنې وې او چا نه شوی کولی دا کسب زده کړي. ګلد دا امتیاز درلود چې د کاریګرو تعداد وټاکي او د ټاکلو مقرراتو له مخې به یو شاګرد د استادۍ درجې ته رسېده.

د ازاد بازار اصطلاح لومړی د دې موخې لپاره وکارول شوه، چې شته قیودات له منځه یوسي او خلک د دې حق پیدا کړي، چې په بازارونو کې د مقرراتو پر اساس پر کارونو بوخت شي چې د بازار ازادي له مدني او سیاسي حقونو سره اوږه پر اوږه مخ پر وړاندې لاړه شي، نه دا چې د ازادۍ معنی په ګډوډۍ تعبیر شي او د بې عدالتۍ ډګر وګرځي، د افغانستان د اقتصادي تاریخ یوه مهمه برخه د اصولي مقرراتو ټاکل کېدل او تطبیقېدل وو. کله چې د امیر امان الله حکومت نسکور شو او وروسته نادرخان واک ته ورسېده. دولتي خزانه خالي وه، خو دولت نه شوای کولی چې د امیرعبدالرحمن له زمانې څخه تر اماني دورې پورې چې څرنګه مؤثره مالیه راټولېدله له خلکو واخلي، نو همغه وو چې د ګمرکونو مالیې ته یې پام شو او فکر یې وکړ، چې څرنګه کولی شي چې د عوایدو دا برخه منظمه کړي.

په دې وخت کې مرحوم عبدالمجید زابلي چې د روسیې او جرمني له اوضاع سره ډېر اشنا وو، په اقتصادي امورو کې ډېر رغنده نظریات وړاندې کړل او دا نوي نظریات د دولت له خوا ومنل شول، مرحوم زابلي د ګمرک د تېرو دریو کلونو د محصول په اساس د راتلونکو دریو کلونو لپاره دا ذمه واري واخیسته، چې پانګوالو ته یې ځینې ځانګړې صلاحیتونه ورکړي چې انحصارات یې د مثال په توګه یادولای شو.

څنګه یې چې له نوم نه څرګنده ده د یو شمېر عمده اقلامو لکه تېل، چای، بوره او... انحصار د زابلي او نورو سوداګرو په

واک کې ورکړل شو چې دوی د افغانستان د اړتیا وړ اقلام د نړۍ او سیمې له عمده مارکیټونو څخه افغانستان ته راوړل او په ټاکلي بیه یې پلورل.

اروانباد زابلي د قره قل د پوستکي تیته سوداګري په ښه اهتمام ترتیب کړه او نېغ په نېغه یې د لندن او نیویارک بازارونو ته د افغانستان د قره قل پوستکي ورساوه. تر قره قل وروسته ښاغلي زابلي د مالوچو سوداګرۍ ته مخه کړه او د افغانستان په شمال کې یې د پنبې کرونده بېرته مروجه کړه او د پنبې د سوداګرۍ ترتیب یې ونیوه، چې په پایله کې یې د لومړي ځل لپاره افغان تاجران له سوداګرو څخه په پانګوال بدل شول، ځکه خورې ورې او بې ترتیبه پیسې یې راټولې او متمرکزې شوې. دا کومه لاشعوري پروسه نه وه، بلکې د مرحوم زابلي موخه دا وه چې سرمایه متمرکزه کړي، د مرحوم زابلي دوه نور ستر کارونه هم د یادولو وړ دي چې یو یې د ملي بانک تاسیس و، د ملي بانک په جوړولو کې د هرات سوداګرو ستر رول ولوباوه او هېواد یې د دې جوګه کړ، چې په نړیوالو اقتصادي معاملو کې مستقیمه ونډه واخلي.

بل کار یې دا و چې د افغانستان د صنعتي کولو لپاره یې په لومړي ځل په پلخمري کې د نساجي فابریکه جوړه کړه او وروسته یې د بریښنا د تولید لپاره هم له یادې شوې فابریکې څخه ګټه واخیسته. له ۱۳۱۸ نه تر ۱۳۳۱ کال پورې اروانباد زابلي د افغانستان د اقتصاد وزیر و او د خپل وزارت پر وخت یې کوښښ وکړ چې صادرات او واردات د افغانستان د رښتینې ودې اساس وګرځوي، مګر تر دویمې نړیوالې جګړې وروسته د ده پراخ نظریات عملي نه شول، ځکه د هېواد په دننه

کې ځینې هغو روښانفکرانو چې د سوداګرو د امتیازاتو پر وړاندې یې خندونه جوړول، له ده سره ټکر وکړ او له بله پلوه یې له شاهي کورنۍ سره هم مناسبات خراب شول.

افغانستان د تاریخ په اوږدو کې بېلابېل اقتصادي نظریات تجربه کړي، خو داسې تجربه ترسره نه شوه چې وتوانېږي د دې هېواد اقتصادي مسیر ته اساسي تغیر ورکړي. او سمهال د ازاد بازار شعار ګډوډي راوستې ده او موږ اړ یوو بېرته هغه اصل ته رجوع وکړو، چې د صلاحیتونو او مسؤولیتونو پر بنیاد د ازاد بازار اصول ټاکي. د دې اصولو څو مثالونه په دې ډول ذکر کوو:

۱. لایسنسونه:

د مهمو اقتصادي امورو تنظیم دا ایجابوي، چې وړې پانګې تمرکز ومومي چې په نتیجه کې یې ستره پانګه برابره شي او مهم سکټورونه په حرکت راولي. د مخه مو وویل، چې د لایسنس ورکولو په برخه کې سم انسجام د دې باعث شو، چې په هېواد کې ۷ میلیون موبایل ټلیفونونه وپښل شي، ځکه مقررات داسې ټاکل شوي وو چې په لومړي سر کې به دوو او بیا به دوو نورو شرکتونو ته د کار لایسنس ورکول کېږي.

که چېرې شلو کمپنیو ته لایسنس ورکول شوی وای پایله به یې ګډوډي وه او که یوې کمپنۍ ته د کار لایسنس په لاس ورغلی وای، نو بیا به یې د مطلق انحصار بڼه درلوده، نو دلته څلورو شرکتونو ته اجازه نامه ورکول د ازاد بازار د هغه اصل په بنا تایید شول چې د مخابراتو او معلوماتي ټېکنالوژۍ په سکټور کې د شفافو اصولو پر اساس هم ټولنې ته د خدماتو د عرضه کېدو چانس په لاس ورشي او هم له دغو شرکتونو څخه

په شفاف ډول ګمرکي ټیکس او مالیه راټوله شي.

ځینې وخت د ملي ګټو ساتنه دا هم ایجابوي چې د لنډ یا منځمهال لپاره په یوه برخه کې انحصار راشي. په ۱۳۸۴ هـ ل کال چې کله افغان حکومت هوایي ټرانسپورټ تر څېړنې لاندې ونیوه، زه په دې فکر وم چې دې سکټور ته د لازمې ودې ورکولو په خاطر باید د څلورو کلونو لپاره د کابل-دوبۍ، کابل-ډیلي او کابل فرانکفورت هوایي کرښې د اریانا د دولتي شرکت له خوا تر انحصار لاندې راشي او په دې شرکت کې داسې بنسټیز بدلونونه راولو، چې د سیمې پر یوه ممتاز هوایي شرکت بدل کړی شي. په همدې وخت کې نوموړي شرکت شاوخوا اتیا میلیونه ډالره پانګه درلوده، خو که دولت ورباندې د سلو میلیونو ډالرو نورې پانګونې سربېره د دې شرکت د مدیریت او اداري په برخه کې اساسي تغیرات راوستي وای، نو زما د تخمین له مخې به اریانا په پنځو کالو کې د زرمیلیونه ډالرو ارزښت پیدا کړی وای، چې په نتیجه کې به یې دولت کولای شول پر افغاني سوداګرو باندې دا شرکت په ښه بیه وپلوري او په لاس ته راغلیو پیسو کېدی شول، چې د دولت کارکوونکو ته د تقاعد یو قوي بنسټ کېښودل شي، له بده مرغه د دولت له خوا دا طرحه ونه منل شوه او نن اریانا د یوه کمزوري او بې اغېزې شرکت په نامه پېژندل کېږي.

که څه هم په دې وخت کې یو څه نور هوایي شرکتونه منځته راغلي چې یوه یې ښه نوم ګټلی، خو د ټلیفون په عرصه کې چې کوم اصول په پام کې نیول شوي وو په دې برخه کې له پامه غورځېدلي، نو له همدې کبله د خلکو پر وړاندې د هوایي شرکتونو وجایب ناڅرګند پاتې شوي دي.

مختلف شرکتونه د روابطو پر بنیاد راځي او د بېلابېلو فرامینو په اخیستو امتیازات غواړي، چې د ساري په توګه د اریانا د هغه امتیاز یادونه کوو چې د ولسمشر په فرمان یې الوتکو ته د زینو د اېښودو انحصار اخیستی او د هرې الوتنې پر وخت چې دوی الوتکې ته زینه کېږدي زر امریکایي ډالره مزدوري اخلي. په همدې برخه کې یوه بله نیمګړتیا داده چې د کابل هوایي ډګر دویم نوی ترمینل چې تر جوړېدو نهه میاشتې وروسته هم د خلکو لپاره خدمات نه عرضه کوي او دولت نه دی توانېدلی، چې عملي فعالیت ته یې تیار کړي.

که غواړو چې زموږ الوتکې مخامخ په معتبرو هوایي ډګرونو کې ناسته وکړي او بکسونه مو بیا تفتیش نه شي په کار ده، چې په هوایي ډګرونو کې د نړیوال تفتیش اصول پلي شي. جاپان د مرستې په دود په کابل هوایي ډګر کې یو نوی ترمینل جوړ کړ، خو دا چې د افغانستان د ټرانسپورټ وزیران په متداوم تغیر کې دي، نو په دې هېواد کې لا تر اوسه هغه اصول نشته چې پر اساس یې ترمینلونه مرتب شي. په دې صورت کې لازمه وه، چې د دې ترمینل د ځنډولو پر ځای له کوم نړیوال امنیتي شرکت سره قرارداد شوی وای چې دا چاره یې پر مخ وړې وای. که چېرې د جوړ شوي ترمینل نهه میاشتې بې ځایه ځنډ په پام کې ونیسو، نو له یوې خوا یې په مادي لحاظ تاوان کړی او له بلې خوا یې زموږ هېوادوال په رواني لحاظ ډېر تنګ کړي دي، خو دولت د خپلې بې کفایتۍ له امله نه دی توانېدلی چې خلکو ته په وخت خدمات ترسره کړي.

د مقرراتو یا (ریګولېشن) اهمیت یوازې د کاري لایسنسونو په ورکړه کې نه، بلکې د وارداتو، صادراتو او

خدماتو په برخه کې د دولت هغه مسؤولیت په ګوته کوي چې د کیفیت کنټرول وکړي. د بې کیفیته تېلو په اړه مو مخکې بحث کړی، اوس غواړم د دارو درملو په اړه بحث وکړم.

هغه مهال چې افغانستان د تودې جګړې ډګر و او په هره برخه کې یې لمبې بلې وې، نو هم افغانستان ته بې کیفیته دارو راوړل شول، مګر اوس هم په پراخه پیمانه جعلي داروګان د پلازمېنې په ګڼو د هېواد په ټولو لویو او وړو بازارونو کې پېر او پلور لري. هغه بې کیفیته او یا له تاریخه تېر دارو چې مطلق زهر دي او ولس ته هم ځاني او هم مالي تاوانونه اړوي. همدا اصل پر ګڼو وارداتو صدق کوي.

نن ورځ افغانستان له هغو وارداتي اقلامو ډک دی، چې زیان به یې لسګونه کاله وروسته زموږ نورو نسلونو ته هم ورسېږي. د کیفیت نه کنټرول دا معنی نه لري، چې بویه موږ د کنټرول لازم وسایل او ظرفیت نه لرو. د کابل پوهنتون د فارمسي پوهنځي همدا اوس هغه ټول امکانات او پوهه لري چې د دوا، غوړیو، شېدو او نورو اقلامو کنټرول په مؤثره توګه ترسره کړي، مګر په بې کفایته دولت کې دا ظرفیت او احساس نشته چې له دغو امکاناتو څخه ګټه واخلي او د ولس ژوند وساتي او هغه میلیونونه ډالره تاوان چې له همدې کبله هېواد ته رسېږي مخه یې ډب کړي.

د ازاد بازار په حواله باید نتیجه ګیري دا وي، چې دولت اړ دی له خپلو قانوني صلاحیتونو څخه د یوه مشروع بازار په رامنځته کولو کې ګټه واخلي. که غواړو چې د یوه مافیایي او نامشروع اقتصاد پر ځای یو چټک او متحرک اقتصاد رامنځته کړو، نو لازمه ده چې صلاحیتونه او محدودیتونه په

قانوني چوکاټ کې تنظیم کړو او د تطبیق لپاره یې متې را ونغاړو.

ج- د دولت مستقیمه اداره:

په هره ټولنه کې ځینې اقتصادي امور د دولت له خوا په مستقیمه توګه اجرا کېږي، خو دا امور، ځکه ثابت نه دي، چې ټیکنالوژي او اقتصاد په دوامداره تغیر کې دي او هغه وخت چې یو خصوصي سکټور کولی شي په منظمه توګه خدمات ترسره کړي باید موقع ورته برابره شي. زموږ په اوسنیو شرایطو کې لاندې برخې بې د دولت له مستقیمې څارنې او مدیریت څخه نه شي ترسره کېدی:

۱- زېربنا:

د راتلونکي ملي اقتصاد وده د زېربنايي پانګې له جوړولو پرته ممکنه نه برېښي. په کار ده چې له بلاعوضه مرستو او ارزانه پورونو څخه ډېره برخه په زېربنايي پروژو ولګول شي. افغانستان په دې برخه کې تر هر څه لومړی برېښنا، اوبو، سړک، د ریل ګاډي پټلۍ او هوايي ډګرونو ته اړتیا لري.

د برېښنا په نه موجودیت کې تعلیمي، اقتصادي او دولتي چارې پرمخ نه ځي، نو ځکه دولت اړ دی چې هم زموږ وافرې اوبه په برېښنا بدلې کړي او هم زموږ له باد او لمر څخه د برېښنا انرژي تولید کړي او په دویم ګام کې د برېښنا د توزیع په مدیریت باندې پانګونه وکړي چې ظرفیت ترلاسه شي، ځکه د کابل ښار د برېښنا شبکې د توزیع په برخه کې په کلونو د نړیوال بانک پیسې پرتې وې، خو د برېښنا په برخه کې د ظرفیت د

نشتوالي او د برېښنا وزارت د بې غورۍ له امله پر ځای ونه لګول شوې، چې د ښار فقیرو خلکو یا تیارې قبولې کړې او یا یې په جنراتوري برق میلیونونه ډالر مصرف کړل.

د زېربنا په برخه کې درې ډوله ظرفیتونه د ځانګړې اهمیت ور دي.

لومړی- د لویو پروژو پلان او نقشه جوړول: دا هغه علم او فن دی چې په هراړخیز ډول پانګونې ته اړتیا لري، مګر افغانستان هم کولی شي چې د اغېزمنو دولتونو په څېر دا ظرفیت له بازاره واخلي. د وړاندیز په توګه ویلی شم، چې د دې پر ځای چې که په متفرقه توګه د یوې پروژې لپاره دا ظرفیت اخیستل کېږي ولې یې په عمده توګه په یوه ځل نه اخلو. یعنې افغانستان کولی شي چې د یوه معاصر دولت په توګه د پلان او نقشه جوړونې دوه نړیوالې کمپنۍ په بیه واخلي. د مدیریت چارې دې نړیوالو متخصصینو ته پرېږدي او د ملکیت حق دې له دولت سره وي، چې ډېرې ګټې ترلاسه شي.

که چېرې موږ په دې وتوانېدو هغه وخت به ډېرې نړیوالې مرستې متمرکزې کړو او را پېښنه ګډوډي به له منځه لاړه شي.

دویم- دولت باید د زېربنايي بنسټونو ساتندوی وي او د دې دندې د ترسره کولو لپاره لازمه ده چې دولتي تصدیانې ایجاد شي چې په دوامداره توګه د زېربنايي بنسټونو ساتنه او څارنه وکړي. که چېرې د داسې تصدیو په ایجاد پانګونه وشي او تر یوه اغېزناک مدیریت لاندې سمبال شي موږ به له یوې خوا د سترو زېربنايي بنسټونو ساتنه کړې وي او له بلې پلوه به وکولی شو، چې په همدې ظرفیت په کلیو او بانډو کې منځنۍ

او ورېږ پروژې ترسره کړو.

درېيم- افغانستان چې په وچه پروت هېواد دی او تر ډېره بريده يې رغاونه په سوداګرۍ پورې تړلې ده. همېشه دې ته اړتيا لري چې د ځينو عمده اقلامو لپاره د دولت او خصوصي سکټور له خوا ستراتيژيک ذخاير خوندي کړي.

د دولت له خوا بايد څو عمده بندرونه لکه حيرتان او شېرخان له يوې خوا مجهز شي او له بله پلوه نه يوازې تورغوندۍ، بلکې له عاقينې نه نيولې تر بادغيس، هرات، فراه، کندهار، پکتيکا، خوست، ننګرهار، بدخشان او کونړ پورې د وچو بندرونو ترتيب ونيول شي، چې زموږ ملي ګټې ورسره خوندي کېدی شي.

افغان ولس د بې اغېزې او ناکام دولت له لاسه يوازې د سيمنټو په برخه کې په ميليونونو ډالره ګټه د پاکستان د سيمنټو توليدوونکو فابريکو ته ورسوله او ځان ته يې تاوان وکړ. زموږ ناکام دولت نه يوازې په دې بريالی نه شو، چې د سيمنټو د توليد لپاره نړيواله پانګه ترلاسه کړي، بلکې د تدارکاتو داسې نظم يې هم رامنځته نه کړی شو، چې د پاکستان د سيمنټ پلورونکو د انحصار مخه ونيسي.

داسې قوي شواهد شته چې پاکستاني سيمنټ پلورونکو کمپنيو د ټولو نړيوالو اصولو پر خلاف پرېکړه کړې وه، چې پر افغانانو باندې بېې لوړې کړي او دې ته يې اړ کړي چې په لوړه بيه له دوی څخه سيمنټ واخلي. په همدې ډول د قير (تارکول) په برخه کې هم همداسې وشول، د امريکا د متحدو ايالاتو دولت پر ايران بنديزونه لګولي و او هيڅ امريکايي شرکت اجازه نه لرله چې له ايران څخه قير واخلي.

دې شرکتونو له پاکستاني کمپنيو سره قراردادونه وکړل او هغوی چې دا موقع وليدله، نو ورځ تر بلې يې د قير بيه اسمان ته لوړه کړه او نتيجه يې دا شوه، چې په افغانستان کې د يوه کيلو متر قير سړک بيه له همسايه هېوادونو څخه درې تر څلور چنده لوړه شوه. زموږ دولت د يوه مستقل دولت په توګه کولای شول پخپله له ايران سره قرارداد وکړي له ايران څخه په ارزانه بيه قير واخلي او بېرته يې امريکايي قرارداديانو او شرکتونو ته ورکړي.

که دولت دا کار کړی وای، نو د سړک قيمت به ټيټ شوی وای او د نن په پرتله به زموږ د پخو سړکونو شمېره هم لوړه وای، څه چې تېر شو هغه هېر شو، خو اوسنۍ نتيجه ګيري بايد دا وي چې دولت اړ دی د تدارکاتو په برخه کې اغېزناک ظرفيت رامنځته کړي چې د بهرنيو مرستو هر ډالر او د کورنيو عوايدو يوه افغانۍ زموږ د درد دوا شي او لويه ګټه ترلاسه شي.

د- د کار قوه:

زموږ ننۍ حياتي ستونزه بې روزګاري ده. زموږ ځوانان چې مطلق اکثريت دی. بې روزګاره دي او د ټولنې د خدمت پر ځای د ستونزو لامل ګرځېدلي دي. همدا دليل د دې لپاره بس دی چې وو ايو زموږ ټولنه پر خپلو پښو نه ده ولاړه.

د دولت زېربنايي پروژې بايد د دې وسيله شي، چې ځوانانو ته د کار زمينه برابره کړي، خو د دې موخې د ترلاسه د کولو لپاره په کار ده چې يوه اغېزناکه کاري قوه را ژوندۍ کړی شي، چې په هر زون او ولايت کې له محلي خلکو څخه تشکيل او د سترو زېربنايي پروژو په کار کې استخدام شي، د پروژې

ځرنګوالي ته په پام بايد په اول قدم کې ځوانان تر څټکې روزنې لاندې ونيول شي چې د پروژې مطابق کاري ظرفيت ترلاسه کړي او د پروژې تر تطبيق وروسته دې بيا په دويم ګام کې دوی ته د داسې زده کړې زمينه برابره شي چې دوی ته يو کسب وښيي او په وسيله يې د يوه قانونمند بازار په چوکاټ کې د هوسا ژوند خاوندان شي. د کار دا قوه په بېلابېلو برخو کې لکه برېښنا بندونو، سړکونو او نورو ضروري پروژو کې په کار ګومارل کېدای شي.

د دې تر څنګ د کار يوه شنه قوه هم د افغانستان حياتي اړتيا ده چې وتوانېږي د هېواد تباه شوي ځنګلونه بېرته له سره ژوندي کړي. يوه بله مهمه موضوع د زېربنايي پروژو د امنيت ستونزه ده چې اوسمهال يې د هېواد په سويل کې د ځينو بهرنيو امنيتي کمپنيو له خوا امنيت ساتل کېږي او ويل کېږي چې نږدې ٥٠٪ پيسې په امنيتي برخه کې لګوي. که چېرې د کار سمه قوه رامنځته شي، نو له تنقيص شويو افسرانو څخه هم داسې قوه جوړېدای شي چې له يوې خوا د پروژو امنيت وساتي او له بلې خوا څخه ملت ته دا ثابته کړي چې د يوه عسکر په توګه د دوی په خدمت بوخت دي.

سره له دې چې زموږ په ميليونونو ځوانان بې روزګاره دي، مګر په زياترو ښارونو کې د عادي کارونو لپاره بهرني کاريګر په لوړه بيه استخدامېږي او دليل يې دادی چې هغوی زموږ د ځوانانو په پرتله لوړه تخنيکي پوهه لري. که چېرې دولت پرخپلو ځوانانو زړه سوی ولري، نو ځينې تخنيکي پوهې لکه نلدواني، معماري، نجاري او داسې نورې پوهې په ډېره اسانۍ د يوه با استعداده ځوان له خوا په لږه موده کې زده کېدی شي،

نو لازمه ده چې دولت داسې شرایط رامنځته کړي چې دا پوهې حاصلې شي.

که دولت وغواړي کولی شي هغه وخت چې د پوهنتون، ښوونځي، روغتون او يا کومې بلې مؤسسې ودانۍ جوړوي، نو د يوه ملي پروګرام په چوکاټ کې دې همدې ځوانانو ته د عملي کار زمينه برابره کړي او تر فراغت وروسته دې د دوی د لياقت او پوهې په نظر کې نيولو سره دوی ته داسې اسناد ورکړي چې په وسيله يې کولی شي ځان ته مناسب روزګار پيدا کړي او د همدې اسنادو له مخې هر څوک چې په دغه کاريګر باندې کار کوي. د ده سويه ورته څرګنده او په هماغه اندازه مزدوري ورته وټاکي.

همدا ډول موږ په زرګونو داسې ځوانانو ته اړتيا لرو چې د پروژو اداره ترلاسه کړي او په اصولي توګه وکولی شي د ساختماني پروژو مديريت سمبال کړي. د داسې مهارتونو د زده کړې لپاره شپږ مياشتيني او دوه کلن پروګرامونه شته چې تر لاس لاندې ونيول شي، خو اصلي هدف دادی چې دولت بايد د کاري قوې د روزنې لپاره داسې لس کلن او شل کلن پروګرامونه جوړ کړي چې ټولنه د هغو ټولو ظرفيتونو خاوند شي چې يو مستقل هېواد پرې ودانېدلای شي.

هـ- سکتورونه:

هر هېواد اړ دی چې د خپلې هراړخيزې ودې لپاره ځينو سکتورونو ته په لومړيتوب قايل شي، ځکه د يوه هېواد موقعيت، طبيعي او بشري پانګې او مالي امکانات دا لازموي چې هغه سکتورونه په نښه او منظم کړی شي چې د اکثريت

دمخه مو ذکر کړه چې کله ښاغلي زابلي په پنبې باندې پانګونه وکړه، نو بغلان او کندوز پر صنعتي سيمو تبديل شول، مګر نن ورځ برعکس د افغانستان په شمال کې مالوچ نه ليدل کېږي، ځکه د توليد، صدور او بازار سرچينې يې فلج دي او که چېرې دا برخه فعاله شي د پنبې پيداوار به هم وغوړېږي، ځکه د کرنې بيارغاونه په لومړي ګام کې د سيمه ييزو او نړيوالو بازارونو په ايجاد پورې تړلې ده.

همدا راز بايد په ټول هېواد کې کرنه له يوې عنعنې څخه په يوه علم بدله شي، ځکه نن ورځ له خيشاوې څخه نيولې تر حاصل اخيستو پورې ټولې برخې په علمي اصولو دربدلې دي. که غواړو چې له خپلو ځمکو څخه لازم حاصلات واخلو په کار ده د هرې ولسوالۍ پر کچه د ځمکې زرعي نقشې ولرو او په دې پوه شو چې د نړيوالو تجربو پر اساس کوم اقلام زموږ د خاورې له شرايطو سره برابر دي. همدا ډول بزګر هم د بازار په وضعه پوه وي چې په کوم وخت کې کوم اقلام ده ته ډېره ګټه کوي. معاصره کرنه بې له دې چې بزګر ته يو منظم مالي حساب او پوره امکانات په لاس ورکړي مؤثره نه واقع کېږي او که غواړو، چې بزګر ته د پور اخيستو ترتيب ونيسو، نو هم بايد د ملکيت د تثبيت مسئله حل شي او هم د هغو اقلامو د پيداوار نرخونه وسنجول شي چې په وسيله يې پور ورکول کېږي.

څرنګه چې اصلي کرنه په وسايلو سمبالېږي، نو تر هغه چې د داسې وسيلو د جوړولو امکانات او توليدات زموږ په هېواد کې برابر نه شي ممکنه نه ده، چې دا برخه انکشاف ومومي، ځکه کرنه داسې علم دی چې همېشه د تغير په حال کې دی، نو د څېړنو داسې مراکز ډېر مهم دي، چې نوې منځته راغلې تجربې

خلکو د ژوند تأمينولو چاره پرمخ وړي. زموږ په اوسنيو شرايطو کې شپږ داسې سکتورونه دي، چې زما په اند بايد د لومړيتوب حق ولري: کرنه، مالداري، معادن، ساختماني، مخابرات او معلوماتي ټيکنالوجي او ښاري خدمات.

۱- کرنه (زراعت):

دا سکټور په دوو دليلونو زموږ په هېواد کې ځانګړې اهميت لري. يو دا چې زموږ ډېر خلک لا تر اوسه هم بزګري کوي او ښارونو ته ډوډۍ برابروي، خو دوی پخپله ډېر بېوزله دي او دا چې د دوی بېوزلي ختمه شي په کار ده د کرنې چارې په عصري وسيلو سمبال شي چې د پيداوار په نتيجه کې دوی ته د ژوند ډېرې اسانتياوې په لاس ورځي.

بل دا چې کوکنار چې زموږ په هېواد کې د ځينو علتونو په اساس کرل کېږي درې ځانګړنې لري، کمې اوبه غواړي، ډېر زحمت ته اړتيا لري او چېرې چې نور فصلونه ډېره ګټه نه کوي هلته کوکنار کرل کېږي. که غواړو چې دا بوټی لرې کړو ځينې اقتصادي اقدامات په کار دي او هغه دا چې د يوه کليوال ورځنۍ عايد بايد له پنځوسو افغانيو څخه دوو سوو افغانيو ته لوړ شي.

که چېرې داسې وشي يعنې بزګر له مشروع لارې خپلې اړتياوې پوره کړي، نو بيا ورته پر کوکنارو دومره خواري کول ګټه نه لري او د خپلې عقيدې له مخې هم اړ کېږي چې دا ناروا بوټی ختم کړي.

که چېرې غواړو چې د کرنې له لارې په ورځ کې د بزګر جيب ته څلور ډالره عايد ورشي، نو دا بيا په دې سکټور باندې بنيادي پانګونې ته اړتيا لري.

له کروندګرو سره شريکي کړي او که دې ټولو اړتياوو ته پام وکړو، نو دا په ګوته کوي چې موږ په دې برخه کې يو ملي پروګرام ته ضرورت لرو.

۲- مالداري:

مالداري زموږ د اقتصاد يوه ډېره مهمه برخه وه، ځکه زموږ په هېواد کې د کبانو رشد او ودې ته له پخوا څخه زمينه نه وه برابره او انسانان اړ وو، چې د پروټينونو د اخيستو لپاره د پسونو او غوايانو له غوښو کار واخلي. همدا ډول د لبنياتو ټول انواع لکه غوړي، شيدې، ماسته، کوچ او نور هم له کورنيو څارويو څخه ترلاسه کېدل، مګر جګړې، وچکالۍ او ناروغيو زموږ مالداري ډېره زيانمنه کړه. د ځينو کارپوهانو د اټکلونو له مخې موږ نږدې اتيا په سلو کې مالداري له لاسه ورکړې ده او يو تر ټولو څرګند تاوان يې دا دی، چې نن موږ په ډېره لوړه پيمانه غوښې او لبنيات له بهرنيو هېوادونو څخه واردوو.

عصري مالداري د کرنې په څېر هم يو علم او هم يو فن دی. که د مالدارۍ پراختيا ته پام وکړو هم هېوادوالو ته کار پيدا کولی شو او هم هغه پيسې چې په غوښو او لبنياتو پسې بهر ځي کولی شو پخپل هېواد کې پرې په توليدي امورو کې پانګونه وکړو.

مالداري په درې برخو کې جدي پاملرنې ته اړتيا لري:

د کليوالو مالداري:

هغه مالداري چې د کليوالو خويندو ورونو له خوا يې پالنه

او ساتنه کېږي. دولت اړ دی، چې د کرنې په شمول د دې برخې د غښتلتيا په منظور هم ډېر مؤثر کار وکړي.

د کوچيانو مالداري:

بله برخه هغه مالداري ده، چې د کوچيانو خويندو ورونو له خوا کېږي. په عمومي توګه کوچيان په ننني دورکې د افغانستان له ډېرو بيوزلو پاړکيو څخه شمېرل کېږي، ځکه د دوی د معيشت عمده برخه مالداري وه چې د جګړې او وچکالۍ په ترڅ کې يې له لاسه ورکړه او زياتره يې مزدورکار شول. د کوچيانو يوه بله برخه داسې خلک وو، چې هم يې ځمکې درلودې او هم مالونه. دوی د بن د پرېکړې تر مهاله د دې توان پيدا کړی و چې خپله مالداري وساتي او په تدريجي ډول يې زياته کړي، مګر هغه کوچيان چې اوس، اوس غواړي خپله مالداري زياته کړي له ډېرو ستونزو سره مخ دي.

څارويو ته د څښاک د اوبو نه لرل يې لومړۍ ستونزه ده. دوی چې کله خپل څاروي له يوې ورشو څخه بلې ته بيايي او يا هم موسمي سفر کوي، د لارې په اوږدو کې د څښاک د اوبو له جدي ستونزې سره مخ دي. که په بغلان ولايت کې د دوی د څارويو لپاره يوازې له پنځوسو څخه تر سلو پورې څاګانې وکېندل شي، د دوی د څارويو د څښلو د اوبو ستونزه هوارولی شي.

که چېرې د دوی د څارويو لپاره په پراخه پيمانه څاګانې وکيندل شي دوی به نه اړکېږي، چې څارويو ته د اوبو ورکولو له امله پر اوږدو لارو خپل څاروي خوار کړي.

د ورشوګانو پر سر جنجالونه يې بله عمده ستونزه ده. په

نولسمه پېړۍ کې زموږ ورشوګانې ډېرې وې، ځکه کليوال او ښاري نفوس کم و، ځمکې پراخې وې او کلي اباد وو. په هېواد کې له يوې خوا وچکالي او له بلې خوا د ځمکو د غصب جګړې زېږولې دي، زورواکان د دې لامل شول چې ځمکې تنګې او ورشوګانې د کميت او کيفيت په لحاظ محدودې کړي.

د دې ستونزې د هواري لپاره دولت اړ دی، چې د ورشوګانو د قانوني چوکاټ جوړونې په موخه سمدستي يوه عمومي سروې وکړي چې د ځايي اوسېدونکي او کوچي تر منځ ستونزې پای ومومي.

د کوچي او ځايي اوسېدونکي ترمنځ په موسمي کوچونو کې د کروندو پر سر مهالنۍ خوابدي يوه بله ستونزه ده. د اوسنيو ټرانسپورټي امکاناتو په موجوديت کې دا ستونزه هوارېدی شي.

که چېرې مالونه د ټرانسپورټ په وسيله انتقال شي له يوې خوا به د ځايي اوسېدونکو کروندې هم په امن پاتې شي او له بله پلوه به د څارويو هغه وزن چې د پياده کوچ له امله يې بايلي پر ځای پاتې شي. د ټرانسپورټي انتقال په صورت کې دولت کولی شي په اسانۍ سره د هغو لارو امنيت ونيسي، چې د کوچيانو څاروي ترې تېرېږي.

د مالدارۍ په برخه کې د ځايي اوسېدونکو او کوچيانو ترمنځ څلورمه ستونزه يو ډول ده. دوی نه شي کولی په اسانۍ سره د خپلو څارويو محصولات غوښه او لبنيات بازارونو ته ورسوي. د مالدارۍ د ودې په موخه په ټولو برخو کې د بازار د شرايطو پيدا کول هم ځايي اوسېدونکو او هم کوچيانو ته ډېر ضرور دي.

عصري مالداري:

څرنګه چې ميکانيزه فارمونه د عصري کرنې د پراختيا وسيله ګرځي، په همدې ترتيب د عصري مالدارۍ لپاره هم ځانګړي ترتيبات موجود دي. په افغانستان کې په لومړي ځل د داود خان د حکومت پر مهال د عصري مالدارۍ د پراختيا په منظور په هرات کې مسلخ او په بغلان کې د شيدو فابريکه جوړه شوه، خو د جګړې په دوران کې يې نه پراختيا ومونده او نه يې محافظت وشو.

افغانستان د عصري مالدارۍ د پراختيا لپاره ډېر غوره اقليمي شرايط لري، خو هغه وخت ترې کار اخيستل کېدی شي چې يو ملي سراسري پروګرام په سمه توګه پلی شي. د ملي پروګرام په چوکاټ کې بايد د افغانستان ټولې برخې وڅېړل شي او په مؤثره توګه د دې برخې د پراختيا لپاره پانګونه وشي.

۳- معادن:

د افغانستان ستره طبيعي شتمني د دې هېواد معدنونه دي او کولی شي چې د ځانګړو خصوصياتو په درلودو د افغانستان د متوازن انکشاف زمينه برابره کړي، ځکه د افغانستان په ټولو برخو کې معادن موجود دي.

د مخه مو ذکر کړه، چې د جيولوجي سروې تر بشپړېدو وروسته موږ ته څرګنده شوه، چې پکتيکا هم په کافي اندازه ګاز لري. که دا احتمال سم وخېژي، نو په دې وسيله به د افغانستان په مرکزي او جنوبي برخو کې ستر اقتصادي

انکشاف رامنځته کړي.

که څه هم د افغانستان درې له تاریخي نظره د ترخه ژوندانه نمونې وې، خو د جیولوجي سروې دا په ډاګه کوي، چې همدا درې ستړې طبیعي پانګې لري او زموږ په اساسي قانون کې معادن ملي شتمني ګڼل شوې، چې د استخراج او تنظیم لپاره یې دولت په دې مکلف دی چې اساسي اقدامات وکړي.

د معادنو قرارداد ډېره د پام وړ مسئله ده. په دې اړه مو مخکې د افریقا د ځینو هېوادونو مثالونه وړاندې کړل، چې د رشوت خورۍ له کبله یې ستړې پانګې له لاسه ورکړې.

زموږ له دغو سترو شتمنیو څخه د عامه ګټو د تأمین لپاره جدي اقدامات په کار دي.

لومړی: د سترو معدنونو د قرارداد کولو لپاره باید داسې اصول وضع کړو چې په مطلق شفافیت سره په کې د حساب ورکولو اصول مراعت شوي وي. د دې موخې د لاس ته راوړلو لپاره اوس ځینې نړیوالې تجربې شته، چې کار ترې واخلو. داسې نړیوالې مؤسسې منځته راغلې چې د دولتونو او قراردادیانو مکمل شهرت ورسره موجود دی. دوی پوهېږي چې پانګوونکې کمپنۍ او یا هېواد له پخوا څخه په داسې معاملو کې څه وړ شهرت لري.

که چېرې یوه کمپنۍ یا هېواد په رشوت ،فساد او درغلۍ کې ناوړه سابقه ولري، نو مخکې له مخکې پوهېدای شو چې شرایط مو باید څه ډول وي. دا ډېره مهمه ده چې د قرارداد پر وخت داسې معلومات پراته وي.

د شفافیت د خوندي کولو لپاره د بې طرفه نړیوالو مؤسسو موجودیت هم ضرور دی او هم باید د افغاني مدني ټولنې پر

ګډون سربېره قراردادونه خپاره او د عامه معاملاتو لپاره وړاندې شي.

دویم: دا چې قرارداد یو حقوقي بنسټ لري، څو مهمې جملې یې کولی شي یا په لسګونو ډالر ګټه وکړي او یا په سلګونو میلیونه ډالر تاوان پېښ کړي، ځکه د قرارداد د لیکلو ژبه له عادي لیکلو سره حساس توپیر لري، نو ځکه لازمه ده چې ډېره په غور وڅېړل شي. د افغانستان د حقوقو د ساتنې لپاره لازمه ده، چې څو نړیوال حقوقي شرکتونه د افغانستان د دولت له خوا په دوامداره توګه د معادنو د قراردادونو په برخه کې استخدام شي.

د نړیوالو اصولو مطابق دوی نه شي کولی هغو هېوادونو ته کار وکړي، چې غواړي زموږ د معادنو په برخه کې پانګونه وکړي. که څه هم د داسې شرکتونو استخدام ارزانه نه دی، خو بې له داسې شرکتونو څخه دا هم تر ډېره ممکنه ده، چې په میلیونونو ډالر په یوه قرارداد کې له لاسه ووځي. د دې ترڅنګ موږ ته هم په کار دی چې په عمومي توګه د معادنو او په خاصه توګه د معادنو په حقوقي برخه کې د بشري پانګې په روزلو پانګونه وکړو.

دریم: د دولت عواید باید د اساسي قانون د ۴۲ مادې پر بنیاد یوه واحد دولتي حساب ته راټول او تحویل شي. د دې مادې په استناد لازمه ده، چې په قراردادونو کې بشپړ دقت وشي او د کمپنۍ له خوا ټول عواید نېغ په نېغه د دولت واحد حساب ته تحویل شي. په همدې حال کې د کمپنۍ عواید هم باید تر اصولي څارنې او حسابي معیارونو لاندې ونیول شي،

ځکه کمپنۍ کولی شي په ماهرانه توګه خپل عواید کم وښيي او د دولت مالیه هم کمه تحویل کړي.

د یوې کمپنۍ د عوایدو دقیق سنجش هم په تخنیکي ظرفیت پورې اړه پیدا کوي او د داسې ظرفیت د ترلاسه کولو لپاره موږ بیا هم اړیوو خپل د ډېر شمېر ځوانانو روزو، چې د ملي ګټو ساتنه وکړي.

څلورم: که غواړو چې معادن مو د ولس لپاره کاري زمینې پیدا کړي، نو بیا اړیو چې معادن د اومو موادو په حیث بهر ته صادر نه کړو. که زموږ اوسپنه، مرمر، مس او یا نور د تولید په یوې منظمې سلسلې بدل شي یعنې په دویمو او درېیمو موادو بدل کړی شي، نو له یوې خوا به زموږ خپلې ملي اړتیاوې پوره کړي. له بله پلوه به د عوایدو د ډېرېدو وسیله وګرځي او هم به دا لړۍ ولس ته د کارونو په پیدا کولو کې مرسته وکړي، خو که خپل معادن مو د خامو موادو په توګه بهر ته لاړ شي، نو بیا ترې د داسې ګټې انتظار بې ځایه دی.

د مثال په توګه، زموږ مرمر ګاونډیو هېوادونو ته تلل او هلته د تیږو په بیه پلورل کېدل، مګر په ګاونډیو هېوادونو کې به چې وتراشل شول، نو د تراش، پالش او نورو مرحلو ټولې کاري زمینې به یې هم هلته ایجاد کړې او بیا به یې نه یوازې نورو هېوادونو ته په ډېره لوړه بیه صادرول، بلکې موږ پخپله هم خپل مرمر په ډېره لوړه بیه له هغو هېوادونو څخه اخیستي دي.

له اقتصادي لحاظه نظم لرونکي هېوادونه په دې توانېدلي چې له خپلو طبیعي پانګو څخه (Value chain) یعنې د ګټې زنځیر جوړ کړي، چې د همدې زنځیر کړۍ په غور لیدل کېږي او

د نورو کارونو او عوایدو د پیداکېدو وسیله ګرځي.

که چېرې د لوګر مس چین ته د خامو موادو په څېر صادر شي معنی یې دا ده، چې مس پرې پلورل شوې او که یې هره برخه په ځیر ولیدل شي او ګټه ترې واخیستل شي، نو ډېر عواید او کاري زمینې به زموږ د خلکو په لاس راشي.

د دې لپاره چې زموږ طبیعي پانګه د ګټې په یوه زنځیر بدله شي اړیوو چې بیا هم خپلو زېربنایي برخو لکه اوبو، برېښنا، سړک او د ریل پټلۍ ته پام وکړو، ځکه د افغانستان زیاتره صادراتي اموال د وزن له لحاظه ډېر درانه دي او د تېلو نرخونه هم تل د بدلون په حال کې وي، نو په داسې وخت کې اړیوو چې د ګټې د لاس ته راوړو لپاره د ریل پټلۍ ولرو.

زموږ د معادنو اهمیت یوازې په سترو معادنو پورې نه دی تړلی، ځکه په کار ده چې د وړو او منځینو معادنو د استخراج لپاره هم ځانګړي مقررات ولرو، چې پانګه مو په اصولي توګه په کار واچول شي. په دې برخه کې زموږ له قیمتي عناصرو څخه د کار مساعد شرایط منځته راځي.

موږ کولی شو د لاجوردو، زمردو، سروزرو، یاقوتو او نورو په پیدا کولو په هېواد کې د زرګرۍ صنعت ته وده ورکړو. په همدې حال کې په اروپایي اتحادیه کې زموږ د زرګرۍ صنعت پر وړاندې یو شمېر امتیازات موجود دي او زموږ په دې برخه باندې ډېره لږه مالیه وضعه شوې ده، چې دا هم یو ښه امکان ګڼل شو.

د ځینو متخصصینو په فکر زموږ د هېواد له پنځه سوه زرو څخه نیولې تر یوه میلیون پورې خلک د زرګرۍ په صنعت کې پر کار ګومارل کېدی شي او دا چې د زرګرۍ د صنعت لپاره د

کبله ۲۴۰ ميليارده ډالرزيان رسېدلی دی.

کابل چې د هېواد پلازمېنې په توګه خپل ښاري حيثيت له لاسه ورکړی و او د چهاردهي سيمې د غلغلې د ښار ښه يې غوره کړې وه چې په زرګونو کورونه يې د جګړې پر وخت تباه شوي وو. همدا ډول د افغانستان د ډېرو سيمو په ګډون د هرات ښار نيمايي برخه هم د روسانو په بمباريو کې ړنګه شوې وه. ما پخپلو سترګو د خوست او ګرديز ښارونه په داسې بد حالت کې وليدل چې هېڅ شی په کې خوندي نه وو.

د جګړو له کبله د ننګرهار ډېره ځمکه شاړه شوې وه او د غنمو پر ځای په کې ډول ډول ماينونه کرل شوي وو.

افغانستان د هغو پنځو هېوادونو په کتار کې دی چې ډېر زيات ماينونه په کې ښخ دي. د ماين د وژونکيو حادثاتو داستانونه زموږ د خلکو ترمنځ د افسانو په څېر مروج دي. ماينونو ډېر فقير انسانان وژلي او دغه ډاروونکی دښمن اوس هم زموږ په ځمکه کې پټ دی. مګر زما خپله يوه خاطره اوس هم نه هېرېږي. يوه ورځ د ډاکټر نجيب د دولت تر سقوط وروسته د خوست – ګرديز پرلاره د يوې درې خوا ته روان شوم د سړک پر سر ملګرو ونيولم او راته يې په وارخطايي وويل چې ټوله دره له ماينونو ډکه ده. دا هغه سړک و چې په زرګونو انسانانو پرې تګ راتګ کاوه او د مختلف وزن ماينونه پرې راالوتي او له منځه يې وړي دي. په همدې ترتيب مې په هرات کې هم وليدل چې ماشومان د لوبو پرمهال د ماينونو خوراک شول.

زموږ په هېواد کې د ساختماني ظرفيت نه علاوه د يوه متحرک اقتصاد منځته راتګ ناشونی دی. دمخه مو وويل چې دولت بايد د پلان ګذارۍ او د تدارکاتو د ظرفيت په برخه کې د

سترو فابريکو جوړول او د زياتې پانګونې اړتيا نشته، نو کېدی شي چې د هېواد په مختلفو سيمو کې داسې ترتيب ونيول شي چې ځوانان دې ښارګې ته جذب شي.

په ډېرو هېوادونو کې زرګري د مېرمنو ځانګړې پيشه ګرځېدلې چې زموږ د مېرمنو لپاره هم ښايي داسې روزنه برابره شي.

په معادنو باندې پانګونه منځمهاله او اوږدمهاله پروسه ده او د قانون تسلسل په کې حتمي شرط دی. پانګوال بايد دا ډاډ ولري چې د نظام په تغيراتو قوانين او مقررات نه بدلېږي او د اصولو تداوم به د دوی د مشروع ګټو ساتندوی وي. که دولت ظرفيت ونه لري د قانون حاکميت نه تأمينېږي، ځکه په لومړي ګام کې د معادن وزارت ته څوک د قانون د مرکز په سترګه نه ګوري، خو که موږ دا پرېکړه کړې وي چې يو هوسا هېواد او خودکفا خلک غواړو، نو بيا لازمه ده چې د هېواد معدنيات په شديده توګه په هغه قانوني چوکاټ کې تنظيم شي چې ټولنيز عدالت تأمينولی شي.

د دې دليل دادی چې د ټولنيز عدالت او د دولت د عوايدو د انسجام تر منځ کلک اړيکی موجود دی. په افغانستان کې لږترلږه په راتلونکو سلو کلونو کې معادن ډېر ستر رول لوبوي، نو ځکه ورته داسې تهداب جوړول په کار دي چې زموږ راتلونکی خوندي وساتي.

۴- ساختماني:

څرنګه چې مو دمخه ذکر وکړ د نړيوال بانک د يوه تخمين له مخې افغانستان ته په تېرو جګړو کې د هر اړخېزې بربادۍ له

بنسټيز قوت خاوند شي. اوس دا ويل غواړو چې په ساختماني برخه کې د خصوصي سکټور او دولت ترمنځ بايد يو داسې اساسي تړون رامنځته شي چې له نړيوالو مرستو او کورنيو عوايدو څخه مؤثره ګټه ترلاسه کړو او په اصولي توګه ترې د زېربنا د ساتنې او پراختيا لپاره کار واخلو.

د خصوصي سکټور د پراختيا لپاره ځينو اقداماتو ته اړتيا ده چې په دې ډول ورته اشاره کولی شو:

لومړی- په هېواد کې بايد يو ساختماني کوډ يا په بل عبارت يوه ساختماني مقرره وضعه شي او داسې څرګند ملي معيارونه چې له نړيوالو معيارونو سره سمون خوري رامنځته شي او د ټولو مرستهکوونکو هېوادونو او مؤسساتو د منلو وړ وي. د دې کوډ اهميت دادی چې هر قراردادي به خپل وړانديزونه په همدې چوکاټ کې برابروي او د خپل ظرفيت د لوړولو لپاره به پانګونه کوي.

دويم- د ساختماني قراردادي شرکتونو يوه سرتاسري اتحاديه بايد جوړه او تقويه شي او هغه قراردادي چې د دې اتحاديې غړيتوب ونه لري بايد د يوه قرارداد په مناقصه کې د ګډون حق ونه لري. دا اتحاديه بايد دومره پياوړې کړی شي، چې وتوانېږي د هر غړي د ظرفيت او کيفيت ګارنټي وکړي. د دې موخې د لاس ته راوړو لپاره بايد د بشري قوې ټول هغه اړخونه په اساسي توګه وڅېړل شي چې د افغانانو اوسنی ظرفيت معلوم او د يوه اساسي ظرفيت د منځته راتګ لپاره منظم يو کلن، پنځه کلن او لس کلن پروګرام جوړ شي.

درېيم- هر مرستهکوونکی هېواد، نړيوال بانک او

نادولتي سازمانونه (NGO) د مناقصې جلا، جلا اصول لري. د دې بېلابېلو اصولو زده کړه او د پروپوزلونو وړاندې کول زموږ افغاني شرکتونو ته يو سترعذاب ګرځېدلی او له همدې کبله عمده قراردادونه د بهرنيو يا سيمه ييزو شرکتونو لاس ته لوېږي چې په پنځم شپږم لاس افغاني شرکت ته رسېږي او د ګټې ستره برخه هغه بهرني شرکتونه ترلاسه کوي، چې د پروپوزل ليکلو په چل پوهېږي. که غواړو چې دا بدبختي پای ومومي، نو لازمه ده چې دولت د مناقصې داسې اصول رامنځته کړي چې له نړيوالو مرستندويو مؤسسو او هېوادونو سره يوې څرګندې نتيجې ته ورسېږي او هغه اصول چې د ټولو لپاره يو ډول وي په تېزۍ سره خواره او عام کړي. بلهلاره يې دا ده چې دولت دې له مرستهکوونکو هېوادونو څخه نقدې پيسې ترلاسه کړي او وروسته دې د خپلو شرکتونو په وسيله په خورا شفافيت او ايمانداري داسې لګښتونه وکړي چې په پايله کې يې نړۍ دې ته قانع شي چې دولت د خپل خصوصي سکټور په مرسته د نړيوالو قرارداديانو او ملګروملتونو د مؤسساتو په پرتله ډېر اغېزمن کارونه سرته ورسول.

څلورم - خصوصي شرکتونه هغه مهال پرخپلو پښو د درېدو توان پيدا کوي، چې له لنډمهال او منځمهال څخه په اوږدمهال يقين پيدا کړي او دا هغه وخت شونې کېږي، چې په منځمهاله او اوږدمهاله پروژو کې شرکتونه په دې ډاډه وي چې که چېرې د خپل ظرفيت د لوړولو لپاره پانګونه وکړي پانګه يې بې ځايه نه مصرفېږي، بلکې ګټوره نتيجه لري او که دا يقين پوخ شي، نو د افغانستان مختلف شرکتونه به اختصاصي کفايتونه ترلاسه کړي. د ساري په توګه، که چېرې دولت ټينګ

عزم ولري چې په پنځه کلنه موده کې د اوبو څلور سوه منځنۍ بندونه جوړ کړي، نو لازمه ده چې د پیسو سرچینه وضاحت ولري. نقشې تیارې او امنیتي شرایط مساعد وي، نو که چېرې خصوصي شرکتونه د دولت په منځمهاله موخو یقین وکړي ځانونه ورسره عیاروي او که چېرې موخه دا وي، چې پر څلورو سیندونو باندې په لس کلنه موده کې د برېښنا څلور ستر بندونه جوړېږي، نو هم لازمه ده په وضاحت سره وویل شي چې دې کار ته څه ډول ظرفیتونه په کار دي چې په داسې سترو پروژو کې ونډه واخلي، نو که داسې وشي پایله یې داده چې ځینې افغاني شرکتونه به پر خپل ظرفیت باندې پانګونه وکړي او یا دا چې له ځینو نړیوالو شرکتونو سره به شریک شي، چې د درېیم ګام د سترو پروژو لپاره عملي تجربه ترلاسه کړي.

د ساختمان بل مثال د کورونو او اپارتمانونو جوړول دي. زموږ په اقتصادي شرایطو کې د کورونو کرایه ډېره لوړه ده. د کابل او پېښور د کورونو د کرایې پرتله د دې خبرې ښه ثبوت دی، ځکه په پېښور ښار کې د یوه مناسب کور کرایه تر کابله لس تر شلو چنده ټیټه ده. که غواړو چې ملي پانګه په کار واچوو او نړیواله پانګه په مناسبه توګه جذب کړو، نو د کورونو کرایه باید کم تر کمه د ګاونډیو هېوادونو له کرایې سره برابره کړو، ځکه له اقتصادي پلوه به بیا له ګاونډیو هېوادونو سره پرتله کېږو، که چېرې دولت دا تصمیم ونیسي، چې د لسو کالو په چوکاټ کې د هستوګنې یو میلیون واحدونو جوړولو ته زمینه برابره کړي، نو لازمه ده چې د دې موخې د عملي کولو لپاره له شرکتونو، بانکونو او نورو ملي او نړیوالو امکاناتو څخه ډېر مؤثر کار واخلي.

په همدې بهیر کې له سلو نیولې تر دوو سوو پورې شرکتونه داسې تقویه کېدی شي، چې د کورونو د جوړولو اساسي ظرفیت پیدا کړي او وتوانېږي چې د خپلو خلکو لپاره د هستوګنې وړ کورونه جوړ کړي. موږ به بیا اړ نه یوو، چې د نلدوانۍ، معمارۍ او یا نجاري لپاره د همسایه هېوادونو خلک په لوړه بیه استخدام کړو. که دا ساختماني ظرفیت چې د کمیت او کیفیت ترمنځ یې اعتدال موجود وي رامنځته شي، نو بیا به ولس په دې ډاډمن وي چې یو کور یا اپارتمان په مناسب قیمت او ټاکلي وخت ترلاسه کولی شي. کور یا د اوسېدو نور واحدونه زموږ د دولت د مامورینو ډېره ستره اړتیا ده.

که د اداري فساد لرې کول په اهدافو کې شامل وي، نو باید داسې بنسټونه ایجاد کړو، چې د دولت مامورینو ته د کورونو د جوړولو ترتیب ونیسي. یو لاره یې د تقاعد داسې صندوق جوړول دي چې له پانګې څخه یې د هستوګنې د کورونو جوړولو لپاره رقم اخیستل کېدی شي. نورې نړیوالې تجربې هم شته چې د یوه ملي بحث او ملي اجماع په ترڅ کې ترې ګټه اخیستی شو.

۵- مخابرات او معلوماتي ټکنالوجي:

په اوسنۍ نړۍ کې مخابرات او معلوماتي ټکنالوجي د اقتصاد مهم رکن دی، ځکه چې د معاملاتو اصل پر معلوماتو ولاړ دی او که په مناسب وخت کې معلومات ترلاسه نه شي معاملات ګټه نه شي کولی. که څوک غواړي چې خپل تولیدات د بازار له اړتیاوو سره سم عیارکړي اړ دي چې په اړه یې پوره معلومات ولري.

دمخه مو ویلي وو، چې کله په ۱۳۸۲ هـ ل کال په اصولي توګه د ټلیفون لایسنسونه توزیع شوي نه وو، نو ساعتونه په کار وو چې په کابل ښار کې به دې له یوه وزارت څخه بل ته احوال لېږه، مګر کله چې ۷،۵ میلیونو افغانانو ټلیفون ترلاسه کړ اوس په اسانۍ سره د هېواد له یوه ګوټ څخه بل ته معلومات انتقال مومي او ۷۵٪ خلک کولی شي د یو بل له احواله خبر او د ژوند او سوداګرۍ لپاره ترتیبات ونیسي.

مخابرات او معلوماتي ټیکنالوجي یوازې د شخصي معاملو لپاره د اهمیت وړ نه دي، بلکې معاصر مواصلاتي سیستم د نننۍ نړیوال نظام بنسټ ګڼل کېږي، نو پر همدې بنیاد باید نوي مواصلاتي نظام ته د یوې پراختیایي وسیلې په توګه وګورو او د دې سکتور د ودې او پراختیا لپاره داسې ترتیبات ونیسو چې د افغانستان د راتلونکي لپاره هم ممد وي او هم یو رکن.

د دې لپاره چې دا موخه عملي بڼه غوره کړي، باید څو اساسي پالیسۍ جوړې او څو مهم تصامیم ونیول شي، ځکه کمپیوټر د یوه نوي علم په توګه ګړۍ په ګړۍ د پرمختګ او بدلون په حال کې دی. افغانستان نه شي کولی چې په دایمي توګه په نړیوالو سلاکارانو ملا وتړي. په کار ده چې د کمپیوټر د پروګرامونو په برخه کې د کمپوټر د سافټویر داسې پروګرام جوړوونکي وروزو چې زموږ د بشري پانګې د پراختیا اساسي رکن وګرځي، ځکه کمپیوټر ورځ تر بلې له سیاسته نیولې تر اداري او اقتصاد پورې په ټولو چارو کې مهم ځای نیسي، نو ځکه زموږ د سیاسي او اقتصادي استقلالیت لپاره ډېره مهمه ده چې د سافټویر جوړولو دا مهم ظرفیت په خپل هېواد کې

ایجاد کړو او د دې ظرفیت د ایجاد لپاره لازمه ده، چې په پوهنتونونو کې د کمپیوټر د لوړې کچې پوهنځي جوړ کړو او یا دا چې د معلوماتي ټیکنالوجۍ یو جلا پوهنتون پرانیزو، چې موخه یې یوازې د تخنیکي کسانو روزنه نه، بلکې د پروګرام لیکنې د ظرفیت رامنځته کول وي، کمپیوټر یو معاصر علم دی او د تاریخ زده کړه ورته ضرور نه ده، د طب له یوه پوهنتون څخه د داسې یوه پوهنتون د جوړولو لګښت ډېر کم دی، مګر د اقتصاد او اداري په برخه کې یې نتیجه د ډېر اهمیت وړ ده.

په نننۍ نړۍ کې کمپیوټر ته د عام ولس لاس رسی د اقتصادي تحرک اصلي معیار دی، د کمپیوټر لپاره برق ضرور دی او دمخه مو د برېښنا په اهمیت خبره وکړه، ځکه منظم او دوامداره برق له کمپیوټر څخه د ګټې اخیستو لپاره اساسي شرط دی.

انټرنیټ د مواصلاتي نظام یو بل جادویي ډوله سیم دی چې په یوه وخت کې یې ټوله نړۍ او فضا په بر کې نیولې ده. دا نړیوال جال هغه پوهنتونو او کتابتونو ته ورته دی، چې په میلیاردونو پاڼې ترې ډکې او په دې برېښنایي کربښه کې خوندي دي. هغه معلومات چې له یوه کتابتون څخه په یوه میاشت کې ترلاسه کېدی شي په انټرنیټ کې ترڅو دقیقو زیات وخت نه غواړي، مګر له بده مرغه زموږ په هېواد کې دا اسانتیا ډېره لوړه بیه لري او که د یوه کور لپاره چې په ګاونډیو هېوادونو کې په لس ډالره د کوم کیفیت انټرنیټ ترلاسه کېږي زموږ په هېواد کې پرې تر څلورو سوو امریکایي ډالرو زیات لګښت راځي چې دا زموږ په اقتصادي شرایطو کې ډېر دروند قیمت دی او همدا دلیل دی چې زموږ ځوانان، خو لا څه زموږ

سوداګریز شرکتونه هم نه شي کولی له دې وسیلې څخه د لوړې بیې له امله اغېزمنه استفاده وکړي. زما په فکر د افغانستان دولت دې یوه داسې اصولي پرېکړه وکړي چې افغانستان د ازاد انټرنیټ ساحه وګرځي.

د انټرنیټ شرکتونه دولت ته کومه د یادولو وړ مالیه نه ورکوي، خو د ازاد انټرنیټ له امله راتلونکی اقتصادي خوځښت له دې مالیو څخه ډېر لوړ ارزښت لري. همدا ډول د ځینو امریکایي حقوقپوهانو او کمپیوټر پوهانو له خوا د سافټویر جوړولو په اړه یو ستر بحث جریان لري. که داسې اصولي اقدامات ترسره شي، نو په ګڼ شمېر کې به د سافټویر جوړولو کمپنۍ منځته راشي.

دا خبره مو په مخکې پاڼو کې ذکر کړه چې زموږ ځوانانو په تېرو اتو کلونو کې وکولی شول، چې د سافټویر په جوړولو کې خپله ونډه وښیي. که چېرې د دغو ځوانانو استعدادونو ته د رشد زمینه برابره شي دوی به د پوهنتونونو په راس کې ځای ونیسي او د دوی فکري پانګه به په ملي ګټو بدله شي.

په نړۍ کې د کمپیوټر بیه ورځ په ورځ په ټیټېدو ده. د امریکا د ټکنالوجۍ په ستر پوهنتون(MIT) کې یو ځانګړی لابراتوار په دې بوخت دی چې اول ځل د پنځوسو ډالرو په بیه یو کمپیوټر جوړ کړي او له دې څخه هدف دا دی چې وروسته یې بیه شلو ډالرو ته را ټیټه کړي. که دا او دې ته ورته زمینې عملي بڼه غوره کړي، نو زموږ ځوانانو ته به هم په پراخه پیمانه د کمپیوټر او انټرنیټ د استعمال موقع په لاس ور شي او له دې ټکنالوژۍ سره پراخه اشنایي به د دوی د ژوند په هره برخه کې ډېرې مثبتې اغېزې ولري.

۲- ښاري خدمات:

ښاري ژوند د کار پر تقسیم ولاړ دی. په ښارونو کې زیاتره خلک کسبګر دي او په تخصصي ډول خپل ژوند تأمینوي.

ښاري خدمات په عمومي ډول درې مهمې برخې لري:

الف- هغه خدمات چې د ښار له خوا کلیو بانډو او مالدارانو ته وړاندې کېږي.

ب- هغه خدمات چې ښاریانو ته وړاندې کېږي.

ج- هغه خدمات چې له ښار څخه سیمې او نړۍ ته وړاندې کېږي.

که دغو درېو برخو ته سمه پاملرنه وشي موږ به وکولی شو چې هم د خدماتو کیفیت لوړ کړو او هم د خدماتو په برخه کې کاري پراختیا او کاري زمینې را منځته کړو.

هغه خدمات چې د ښار له خوا کلیو بانډو او مالدارانو ته وړاندې کېږي د کلیوالو او مالدارانو په اړتیاوو پورې تړاو لري. زموږ زیاتره اطرافي وګړي په ورځ کې پنځوس افغانۍ عاید لري، چې دا ډېر ټیټ عاید دی او د دوی د پېر او پلور توان یې کمزوری کړی دی. دوی په ځینو خاصو موادو کې له ښاره سودا اخلي، د ساري په توګه، که واده ښادي وي، نو معمولاً ښار ته راځي او د واده د ضرورت شیان اخلي.

بزګران د سرې، غوړیو، اورلګیت، مالګې، تېلو او نورو شیانو د پېر لپاره ښارونو ته راځي، چې دا خدمات د بیې له پلوه ښاري دوکاندار ته د یادولو وړ ګټه نه رسوي، مګر کله که د دغو بزګرانو ورځنی عاید له پنځوسو افغانیو څخه دوه سوو

افغانيو ته لوړ شو، نو بيا به دوی خپلو اولادونو ته له ښاره کتابونه او ځينې نور شيان هم واخلي او د وخت په تېرېدو که چېرې هلته برېښنا ورسېږي، د دوی د پېر او اخيستو قوت به د دې وړ شي چې راډيو، د کاليو مينځلو ماشينونه، ټلويزيون، کمپيوټر او نورې برقي وسيلې هم له ښاره وپېري.

که چېرې زموږ کرنه عصري شي، نو کليوال به له ښارونو څخه ټول وسايل لکه ټراکټور، ترېشر او نور واخلي او هغو زرعي مشاورينو ته به د مشورې اخيستو لپاره پيسې ورکړي، چې د دوی د حاصلاتو له پراختيا سره مرسته کولی شي. د دې ترڅنګ به دوی انجنير، مهندس او ډيزاينر ته اړتيا پيدا کړي، چې دوی ته د کورونو، فابريکو او نورو تعميرونو نقشې جوړې کړي او په سيمه کې د پلونو او بندونو د انسجام لپاره منظم ترتيب ونيسي.

هدف دا دی چې په هره اندازه، چې د کليوالو په عوايدو کې ډېرښت راځي په هماغه اندازه کليوال کولی شي، چې د ټولنيزې همکارۍ له لارې خپلې اړتياوې پوره کړي. هم دا دليل و، چې ما غوښتل د ملي پيوستون پروګرام په کليو کې په شرکت بدل شي چې کلي يې په وسيله ملي او نړيوال مارکېټ ته لاره پيدا کړي. په هره اندازه چې زموږ د کلي سبزي په اروپايي مارکېټ کې وپلورل شي او يا يې مېوه د خليج بازار ته ورسېږي په هماغه اندازه به زموږ د کليوال ژوند بهتر شي.

په هره پيمانه چې د ارزښت د زنځير کړۍ د نړۍ له معتبرو بازارونو سره وصل شي، په هماغه پيمانه به کليوال د ښارونو خدماتو ته اړتيا او وړتيا پيدا کړي. د مثال په ډول، که غواړو چې د کلي انګور مو د خليج بازارونو ته لار پيدا کړي، نو

مجبور يوو چې په صحي لحاظ تثبيت او ښه کيفيت ولري. د داسې کنټرول لپاره د هغو ملي تأسيساتو ايجادول په کار دي، چې تصديق يې د نړۍ د اعتماد وړ وي.

د کابل پوهنتون د فارمسي پوهنځی داسې ډېر امکانات لري چې د پورتنيو اهدافو لپاره کارېدلی شوای او د دغو امکاناتو پرمټ پوهنتون کولی شول چې د يوې تصدۍ بڼه غوره کړي، مګر اوسني دولت ونه غوښتل، چې له يوې خوا کابل پوهنتون پر خپلو پښو ودرېږي او له بلې خوا د کيفيتونو د کنټرول يوه معتبره مؤسسه رامنځته شي.

د ښوونې او روزنې په برخه کې کليو ته ښاري خدمات د ډېر ارزښت وړ دي. زه له ډېرو کليوالو څخه اورم چې هلته د دولتي ښوونځيو هراړخيز څرنګوالی په خراب حالت کې دی، ځکه په ښوونکو باندې لازمه پانګونه نه ده شوې، درسي لوازم او د مکتبونو تعميرات ضعيف دي او زياتره مساجد او مکاتب برېښنا نه لري. د دې ستونزې د اوارې لپاره کولی شو د برېښنا په وسيله صوتي او تصويري درسي کسټونه، چې د پياوړو استادانو له خوا تيار شوي وي د معلمانو او متعلمانو د مشاهدې لپاره وړاندې کړو. د دې ترڅنګ اوس په ښارونو کې خصوصي ښوونځي هم رامنځته شوي چې د دې خلا د ډکېدو لپاره يې غوره خدمت کولی شو، ځکه خصوصي سکټور په ډېرو برخو کې کولی شي د ناکام دولت له خوا راپيدا شوې خلاوې ډکې کړي او يا دا چې دولت بايد د داسې ستونزو د اوارې لپاره اقدام وکړي او پخپله دې له عمده مضامينو څخه صوتي او تصويري ټايپونه جوړ کړي او په مؤثره توګه دې په ټول هېواد کې وويشي. که له دې ټايپونو څخه په سمه توګه

استفاده وشي، نوله يوې خوا به د معلم صاحبانو پېښې کم شي اوله بلې پلوه به زده کوونکي وتوانېږي، چې مزيدو معلوماتو ته لاس رسی پيدا کړي.

کابل چې د هېواد پلازمېنه ده له بده مرغه د لېسو ترمنځ يې ډېر توپير شته. د احمد شاه بابا مېنې او د ښار د نورو اطرافو ښوونځي د اماني، حبيبيه او استقلال د لېسو په اندازه امکانات نه لري او درسي سويه يې هم يوله بله فرق کوي. که دولت د مجربو استادانو له خوا دا ډول جوړ شوي ټايپونه وويشي او يا هم په انلاين ډول بعيد درسونه د ښوونځيو ترمنځ شريک شي تر ډېره بريده به په متوازنه توګه درسي امکانات د ټول هېواد په کچه عام او د استفادې وړ وګرځي. د دې طريقې يوه بله ګټه داده، چې ماشوم به په اسانۍ سره په خپله مورنۍ ژبه درسونه زده کړي او هم به نورې ژبې يادې کړي.

د ښار خلک د خوراک څښاک ډېر توکي له بازاره اخلي، نو ځکه لازمه ده چې په ښارونو کې لومړی د خوراک څښاک شيانو ته پام واړول شي. په ښاري قصابخانه کې غوښه ځوړنده وي او مچان ترې چاپېر وي، چې د بې کيفيته تېلو بدې اغېزې هم پرې لوېږي. که منظم ترتيب وي کېدی شي دا غوښې په صحي توګه ښاريانو ته وړاندې شي او که صحي او معياري ښه خپله کړي، نو د پېر او پلور په برخه کې به يې هم مثبت بدلون راشي.

د پلازمېنې کابل په شاوخوا ولايتونو پروان، پنجشېر، لوګر، کاپيسا، باميان او مېدان وردګ کې د مالدارۍ دومره امکانات شته چې د دې ښار د لبنياتو ټولې اړتياوې پوره کولی شي. هندوستان له کليو څخه د شيدو راټولولو او د لبنياتو په برخه کې د کوپراتيفي نظام د جوړولو ډېره بريالۍ تجربه لري،

چې د کابل او ګاونډيو ولايتونو ترمنځ پلې کېدی شي. په همدې ترتيب په نورو ولايتونو لکه ننګرهار، هرات، کندهار، مزار، خوست، کندز، پکتيا او..... کې به هم ښايي داسې تجربې ډېرې بريالۍ نتيجې ولري.

د خدماتو د پراختيا لپاره څو نور عناصر ضروري دي:

لومړی- مقررات: داسې مقررات وضع کول په کار دي، چې تش په کاغذ ليکلې پاتې نه شي، بلکې په اصولي توګه تطبيق شي. ښه خدمات په رغنده سيالۍ کې پراختيا مومي، خو که چېرې د محدودو افرادو په ګټه وکارېدل، نو بيا د خلکو باور له اصولو او ضوابطو څخه د ناوړو روابطو پر لور ځرخي او کوښښ کوي، چې په سياسي زور ميدان وګټي، نه په مسلکي خوارۍ. په کابل کې له هوټلونو سره د مستوفيت او ښاروالۍ چلند يې يو غوره مثال دی. د هوټلونو مالکان وايي، چې هره ورځ د مستوفيت او ښاروالۍ مامورين په دوی پسې ورځي او په بېلابېلو نومونو ترې په شنه زور پيسې اخلي. دوی وايي، چې د دولت مامورين دوی ته دا ښيي چې څرنګه د بډو په بدل کې د دوی ماليه کمه کړي.

زموږ خصوصي ټلويزيونونه هم د دولت له مختلفو شبکو څخه په تنګ دي او نه پوهېږي چې کوم ډول مقررات پرې تطبيقېږي. څو ځله د خصوصي ټلويزيونونو ځينې کارکوونکي د ملي امنيت له خوا بنديان شوي دي چې په حقيقت کې نه د اساسي قانون او نه هم د رسنيو د قانون له مخې د ملي امنيت ارګان دا حق لري چې د ټلويزيون کارمند ته لاس واچوي.

دويم- د يوه منظم پلان طرح او اجرا: د داسې يوه منظم پلان

طرحه کول چې په دقیقه توګه په کې دا څرګنده وي، چې د وطن د ودې لپاره کوم خدمات باید پراخیتا ومومي او په کومه توګه دا سې خدمات عرضه کېدی شي. د دې یو مثال په هېواد کې سروې ګانې دي. په تېرو اوو کلونو کې د نړیوالې ټولنې ډېرو مؤسساتو دلته سروې ګانې ترسره کړې، چې د افغانستان د ټولو ګاونډیو هېوادونو په پرتله ډېرې ګرانې تمامې شوې. که څه هم د دې سروې ګانو ټول ساحوي مامورین افغان ځوانان وو، خو دا چې د څو بهرنیو شرکتونو له خوا ترسره شوې، نو بیه یې ډېره درنه تمامه شوه. د سروې ګانو ترسره کول هغه خدمات دي، چې په راتلونکو لسیزو کې ورته موږ په دوامداره توګه ډېره زیاته اړتیا لرو. که موږ د خدماتو یو منظم پلان ولرو په ډېره کمه موده کې همدا ظرفیت هم په خپلو پوهنتونونو او هم د شرکتونو جوړولو له لارې پیدا کولی شو. دا سې نور ډېر مثالونه، شته چې پربنسټ یې ځوانانو ته د خدماتو له لارې ابرومند کارونه برابرېدی شي.

درېیم- د ځمکو او هستوګن ځایونو عرضه کول: د ښاري خدماتو یو بل اصل په مناسبه بیه د ځمکو، کورونو او اپارتمانونو عرضه کول دي. زېربنایي خدمات لکه برېښنا، انټرنټ او داسې نور هم په دغو خدماتو کې راځي. زموږ په ښارونو کې د کورونو، اپارتمانو، برېښنا، انټرنټ او داسې نورو ضرورتونو بیه د ګاونډیو هېوادونو په پرتله ډېره لوړه ده. که غواړو چې ښارونه مو د اقتصادي تحرک مرکزونه وګرځي، په کار ده، چې د کورونو د اخیستو او کرایې بیه حداقل د ګاونډیو هېوادونو په اندازه راټیټه

کړو، مګر دا کار بې د دولت او خصوصي سکتور له همکارۍ ناشونی دی. د ساختماني شرکتونو د پیاوړتیا لپاره په دې کتاب کې ځانګړې وړاندیزونه شته.

زموږ د وړاندیزونو د عملي کولو لپاره مهمه ده، چې په راتلونکو پنځو کلونو کې یو میلیون د هستوګنې کورونه جوړ او د معلمانو، د دولت د کارمندانو، متشبثینو او ځوانانو په واک کې ورکړل شي.

زموږ د متشبثینو یوه لویه ستونزه د ځمکو لوړه بیه ده. دا په دې معنی نه ده چې بویه ځمکې نشته، بلکې د خدماتو د عرضه کولو لپاره له دولت سره منظم پلان نشته. که دولت وغواړي کولی شي د متشبثینو په همکارۍ منظم پلانونه جوړ کړي.

د دې یو ښه مثال د مزارشریف ښار دی. پنځه کاله پخوا د مزار ښار ډېر ناپاکه او د هستوګنې ځایونو، دوکانونو او مارکیټونو له کمبود سره مخ و. په ښار کې یو سړک هم په سمه توګه پوخ نه و، مګر کله چې خصوصي سکټور له دولت سره لاس یو کړ، سړکونه پاخه شول، کورونه، دوکانونه او مارکېټونه جوړ شول او همدا ډول اوس خصوصي شرکتونه د ښار د پاکوالي لپاره هم له دولت سره مرسته کوي، چې د دې همکارۍ د ښار بڼه بدله کړې ده.

په هرات کې څو کاله وړاندې خلکو له دولت سره ومنله، چې خپلې ابادۍ چپه او سړکونه پراخ کړي چې په لږه موده کې دا چاره ترسره شوه. له دې کار سره له یوې خوا د خلکو د جایدادونو ارزښت زیات شو او له بله پلوه د ښار بڼه معیاري شوه.

دا سمه نه ده، چې وواېوو په مزارشریف او هرات کې ستونزې نشته، خو هدف دا دی چې په وطن کې دا سې ابتکاري

بېلګې شته چې له يوه ولايت څخه بل ته انتقالېدی شي.

د ښاري خدماتو د منظم پلان د نه لرلو له کبله زموږ غالۍ اوبدل له ډېرو ستونزو سره مخ ده او دا وخت بېخي پردۍ شوې دي. که څه هم د پېړيو په اوږدو کې زموږ خويندو او ورونو د غالۍ اوبدلو په کار کې ډېرې سترې تجربې ترلاسه کړي، خو اوسمهال زموږ غالۍ له پاکستان څخه نړۍ ته د پاکستاني صنعت په نامه صادرېږي. د غالۍ اوبدونکو د اتحاديې د دعوې له مخې څو ستونزې د دې لامل شوي چې زموږ غالۍ اوبدل اوس له هېواده بهر دي. يوه ستونزه دا ده چې په ټول هېواد کې د غالۍ مينځلو دستګاه نشته. غالۍ اوبدونکي حاضر دي، چې د دې دستګاه د جوړولو لپاره پانګونه وکړي، خو دولت تراوسه دوی ته لازمه ځمکه په اختيار کې نه ده ورکړې.

بله د رنګ او وړۍ د ښه جنسيت د نه لرلو ستونزه ده، چې په نړيوال مارکېټ کې د دوی د مصنوعاتو اعتبار ته زيان رسوي او د افغانستان دولت په دې برخه کې هم له دوی سره مرسته نه ده کړې. نړيوال مارکيټ ته د غاليو د انتقال پروسه د غالۍ اوبدونکو بله ستونزه ده، چې افغان دولت ورته شرايط نه دي برابر کړي. اوسنی دولت تراوسه نه دی توانېدلی، چې د هوايي کارګو له لارې د غاليو د انتقال مناسب شرايط برابر کړي. همدا دليل و، چې غالۍ اوبدونکو پاکستان ته مخه کړه او د هغوی له هوايي کرښو يې کار واخيست.

زموږ په ښارونو او کليو کې د غالۍ اوبدلو کسب شته، خو د خدماتو هغه زنځير نشته، چې يو رنګ پوهه او تخصص په بل رنګ پوهې او تخصص پورې وتړي او ډېرو خلکو ته هم د کار

زمينه برابره کړي او هم ورته غوره خدمات وړاندې کړي.

زه د خپلې نړيوالې تجربې په اساس ويلی شم، چې له دولت څخه زموږ د غالۍ اوبدونکو غوښتنې ډېرې پر ځای او معقولې دي. که چېرې د اروپا او امريکا د سوداګرۍ د مديريت استادان هم له دغو غاليو اوبدونکو سره کېني، نو د دوی غوښتنې به ومني. په نوره نړۍ کې د سوداګرۍ اتحاديې او دولتونه په سلګونو ميليونو ډالر لګوي چې د سوداګرۍ د ادارې کارپوهان د ستونزو تحليل او حل لارې وړاندې کړي، مګر زموږ دولت ته غالۍ اوبدونکو په وړيا ډول داسې مشورې ورکړې، خو دوی پرې غوږ نه دی ګرولی. که په هېواد کې يو اغېزمن دولت راشي ژر تر ژره به د غالۍ اوبدونکو دا غوښتنې پر ځای او په لکونو خلکو ته به کاري زمينې پيدا کړي.

په همدې ډول هغه کسبګر چې په هېواد کې ژوند کوي د خپل کاري ظرفيت د لوړولو او د غوره خدماتو د ارايه کولو لپاره د دولت مرستې ته اړدي.

د کابل د پلچرخي د کسبګرو له اتحاديې څخه نيولې د جلال آباد، کندهار، هرات، کندوز، بغلان، مزار، خوست، بدخشان، تخار، فراه او هلمند د مزدورانو او کسبګرو تر اتحاديو پورې ټولو په مفصله توګه خپلې ستونزې تحليل کړي او د هواري په موخه يې له دولت څخه مرسته غوښتې، مګر دولت پرې ځان نه دی پوه کړی. که اغېزمن دولت موجود وي د دې ستونزو د هوارۍ لپاره په ډېره اسانه توګه ترتيب نيول کېدی شي.

زموږ کسبګر د اولاد د نفقې ګټلو لپاره په ټوله نړۍ کې خواره دي. د ايران ساختماني شرکتونه په تېرو دريو لسيزو کې زموږ د کسبګرو په همت پر مخ ولاړل. که چېرې موږ د خپلو

معلمانو، مامورینو او متشبثینو لپاره د هستوګنځایونو ترتیب نیسو، نو له یوې خوا به مو دغه وطنوال کسبګر چې په ډېرو سختو شرایطو کې په ګاونډیو هېوادونو کې ژوند کوي بېرته خپل هېواد ته راستانه شي او له بله پلوه به هغه ټول کاري ظرفیت را ټول شي، چې موږ ورته همدا اوس ډېره اړتیا لرو.

هغه خدمات چې له ښار څخه سیمې او نړۍ ته وړاندې کېږي: د ښاري خدماتو دا برخه په سیمه ییزو او نړیوالو خدماتو پورې تړلې ده. یو مثال یې، د حوالې سیستم او بانکونه دي. پخوا تر دې چې بانکونه رامنځته شي زموږ بهر مېشتو افغانانو به خپلوانو ته د حوالې له لارې پیسې رالېږلې، خو اوس چې بانکونه جوړ شوي سوداګریزو شرکتونو ته د صادراتو او وارداتو اسانتیاوې رامنځته کوي. د تشبث د تقویې لپاره بانکونه مهم دي، ځکه بانکونه د پور ورکولو له لارې متشبثین تقویه کوي او د نړیوالې پانګې په جلب وجذب کې بااعتباره ملي بانکونه ډېر اساسي رول لري.

هغه مهال چې په نړۍ کې د چټکو مواصلاتو امکانات نه وو، نو زیاتره خدمات په ملي چوکاټ کې ترسره کېدل. د ساري په ډول، هغه وخت چې د ټلیفون، انټرنیټ، فکس او نور مواصلاتي امکانات نه وو د یوه سوداګریز شرکت مسؤولینو به د خلکو د شکایتونو او فرمایشونو د اورېدو لپاره په هره مغازه کې یو دفتر درلود. دوی به چې په هر هېواد کې مغازه لرله په هماغه مغازه کې به یې د هغه وطن مامورینو کار کاوه او یاده شوې دنده به یې ترسره کوله، مګر اوس چې ذکر شوي امکانات شته شرکتونه کولی شي د ټلیفون د یوې شمېرې په وسیله د نړۍ له ګوټ، ګوټ څخه د خلکو شکایات او فرمایشونه راټول

کړي. که د یوه امریکایي شرکت د ټلیفون مرکز ته څوک د نړۍ له هر ګوټ څخه ټلیفون وکړي، نو ښایي په هندوستان کې ناست نفر ورته ځواب ووایي، ځکه هندوستاني ځوانان د امریکا د بېلابېلو سیمو په مختلفو لهجو خبرې کولی شي او په ډېره اسانۍ هغه کارونه اجرا کوي، چې لس کاله پخوا پخپله امریکایانو ترسره کول.

د داسې خدماتو عرضه کولو لپاره باید یوه پیاوړې بشري قوه رامنځته او د معلوماتي ټیکنالوجۍ په برخه کې اساسي پانګونه وشي.

د معلوماتي ټیکنالوجۍ په برخه کې د هندوستان د بنګلور او حیدرآباد تجربې له یوې خوا او د ایرلینډ تجربې له بلې خوا دا په ګوته کوي، چې معلوماتي ټیکنالوجي د دوی د ژوندانه د ودې یو ستر عنصر ګرځېدلی، چې د ښاري خدماتو د عرضه کولو چاره یې ډېره اسانه کړې ده.

و- مارکېټ جوړول:

څرنګه چې موږ د دولت او ملت جوړونې ته اړتیا لرو، همدا ډول مو د قانونمند او متحرک بازار جوړول هم ستره اړتیا ده. د داسې بازار په ځینو اصولو باندې مخکې غږېدلي یوو. قانونمند بازار د قانوني حکومت تر ټولو ستر شرط دی، ځکه د قانون د حکومت په رڼا کې ژوند، وطن، پانګه او معاملات خوندي وي، خو د دې ترڅنګ زېربنا هغه اړتیا ده چې پرمټ یې ټول اقتصادي معاملات په اسانۍ سرته رسېږي. دلته د یوه قانونمند بازار په ځینو هغو اصولو رڼا اچوو چې زموږ په ځانګړو شرایطو کې ورته پاملرنه په کار ده:

نړیواله سطحه یې خپل فعالیتونه پیل کړل. د دې ټولو فعالیتونو عمده پایله داده، چې فقیرو خلکو ته د یوه جمعیت د ګارنټۍ پر اساس پورونه ورکول شي. غریب خلک هم په ډېره ایمانداری دا پورونه پرې کوي او د خپل ژوندانه د ښه کولو لپاره ترې کار اخلي.

واړه پورونه په دې هم ډېر د اهمیت وړ دي، چې غریبو خلکو ته د حد اقل اقتصادي خوځښت زمینه برابره کړي، خو د دې لپاره، چې اساسي اقتصادي خوځښت رامنځته شي د منځنیو او سترو پورونو ورکولو ته اړتیا ده.

د منځنیو پورونو اندازه شرایطو ته په پام سره فرق کوي. زموږ په ځانګړو شرایطو کې له **۲۵** زره افغانیو څخه تر **۲۵۰** زرو افغانیو پورې او له **۲۵۰** زرو څخه تر **۵۰۰** زرو افغانیو پورې قرضه د خاص اهمیت وړ ده. د دې پورونو اهمیت دا دی، چې هغو ځوانانو ته چې مبتکر فکر لري، خو د عملي کولو پانګه یې نه لري، د کار زمینه مساعده کړي او دا چې پخپله ګټندوی وي پور ورکوونکو ته هم ګټه ورسوي.

دا ډول پورونه هغو متشبثینو ته، چې په وړه سطحه کې یې خپل بریالیتوب تثبیت کړی، خو د پانګې د کموالي له کبله نه شي کولی، چې د خپل کار ساحه پراخه کړي، ډېر مهم دي. د مثال په توګه، یو بزګر چې د واړه پور په نتیجه کې یې په لس جریبه ځمکه باندې یو فصل کرلی وي او په دې برخه کې یې خپل تشبث ثابت کړی وي، خو د پیسو د نه لرلو له کبله نه شي کولی، چې دا سې یو جنس چې په هېواد کې نوی وي او ښه بازار لري وکري، نو که چېرې دې بزګر ته د سل جریبه ځمکې د اجاره کولو چانس په لاس ورشي ښکاره ده، چې لویه ګټه به ترې

لومړی- د پور نظام: دا هغه نظام دی، چې په نړۍ کې د اقتصاد په چټکتیا کې ستره ونډه لري. دا سیستم درې برخې لري، چې درې واړه د اقتصادي تحرک لپاره مهمې دي او دا هغه سیستم دی، چې کولی شي وړې پیسې ټولې او سترو موخو ته پرې د عمل جامه واغوندي.

د واړه پور سیستم نن ورځ د ډېرو فقیرو خلکو د هوساینې لپاره یو ګټور اقدام ثابت شوی دی. د واړه پور په باب د اسلامي هېواد بنګله دېش ستره کارنامه د مثال په ډول یادولی شو. د نوبل جایزې ګټونکی ډاکټر محمد یونس هغه شخصیت و، چې د دې سیستم په پراختیا کې یې په بنګله دېش کې ستر رول ادا کړی دی. د واړه پور عمده ګټه داده، چې په عمومي ډول فقیر خلک او په خصوصي توګه هغه فقیرې مېرمنې چې هېڅ جایداد نه لري د ژوند د تېرولو لپاره ترې کار واخلي. کله چې په دې اړه سپارښتنه وشوه، چې مستحقو مېرمنو ته دې واړه پورونه ورکول شي. مهمه پوښتنه دا وه چې دوی به څرنګه د دغو پورونو په پرېکولو وتوانېږي؟

د ډاکټر محمد یونس مهم ځواب دا و، چې دا پورونه به د یوې ټولنې له خوا پرې کېږي، ده تر یو سمندري توپان وروسته د مېرمنو یو ټولګی جوړ کړ او خپلې پیسې یې ورته د پور په توګه ورکړې په نیږدې وخت کې څرګنده شوه، چې فقیرې مېرمنې د پور په پرې کولو کې تر هر چا ډېرې امانتدارې دي او په منظمه توګه خپلې ژمنې سرته رسوي. د دې په پایله ګرامین بانک جوړ شو، چې اوس په نړیواله کچه پېژندل شوی بنسټ دی. د ګرامین ترڅنګ د برک په څېر چې اوس په افغانستان کې هم فعالیت کوي، نور بنسټونه هم ایجاد شول او په سیمه ییزه او

واخلي او لا به هم د خپل ابتکار ساحه پراخه کړي، خو که چېرې يوه مبتکر ته د خپل نظر د عملي کولو موقع په لاس ورنه شي، نو ابتکاري نظريات به يې يوازې نظريات پاتې شي او هېڅکله به هم عملي نه شي، چې نه به يې ځان ته کومه ګټه ورسېږي او نه هېواد ته.

د منځنيو او وړو پورونو تر منځ هم توپير دی، ځکه د منځني پور اخيستو لپاره يو څوک اړ دی، چې سوداګريز پلان ولري، چې د پور ورکوونکي بنسټ له خوا به د دې پلان د تطبيق مرحلې تر څارنې لاندې نيول کېږي. د منځنيو پورونو ترڅنګ د سترو مفکورو او نظرياتو د عملي کولو لپاره لوی پورونه ډېر لازمي دي، ځکه بې له لويو پورونو سترې مفکورې او ابتکاري نظريې نه شي عملي کېدی.

د دې بهير د غښتلي ودې لپاره بانکونه هم مهم دي. د بانکونو په وسيله ټولنيزه هوسايي رامنځته کېږي. د ساري په توګه، که څوک غواړي په ځانګړې توګه کور يا اپارتمان جوړ کړي، نو له يوې خوا ډېر وخت غواړي او له بلې خوا په ډېره لوړه بيه پرېوځي، مګر په هغو هيوادونو کې، چې ساختماني شرکتونه شته کولی شي له بانکونو څخه ضروري پورونه ترلاسه او د خلکو د توان او اړتيا تر څېړنې وروسته کورونه جوړ او بازارونو ته يې وړاندې کړي. د دې ترڅنګ بانکونه پېرودونکو ته د هغوی د مياشتينيو عوايدو په نظر کې نيولو سره پورونه ورکوي، چې هغوی په ټاکلې موده کې د کور يا اپارتمان مالکان شي. په وړه، منځنۍ او لويه کچه د پور د منظم سيستم موجوديت د هېواد د اقتصاد په هره برخه کې اغېز لري.

د اسپانيا يو ستر ابتکار دا و، چې د پور د سيستم په وسيله

يې په خصوصي سکتور کې دا توانايي پيدا کړه، چې د زېربنا يوه ستره برخه يې جوړه کړه. په هندوستان کې په تېرو دريو کلونو کې ځينې داسې بنسټونه منځته راغلي، چې د زېربنا پانګه يې بولي او د خصوصي سکتور له لارې يې د زېربنايي پروژو جوړول خپله موخه ګرځولې ده. موږ بايد د دغو مهمو تجربو پر اساس د لازمې پراختيا لپاره په افغانستان کې هم د پور ورکولو د سيستم په هکله جدي اقدامات وکړو.

په دې برخه کې د اسلامي بانکدارۍ هغه ابتکارات، چې په تېرو شلو کلونو کې شوي هم د ډېر اهميت وړ دي، ځکه بنسټيز اصل يې پر مضاربت ولاړ دی، نو لازمه ده چې موږ له نورو اسلامي هېوادونو بيا په تېره د خليج له تجربو ګټه واخلو او د هغوی په اشتراک دا ډول نهادونه پخپل هېواد کې جوړ کړو.

دويم- اجاره او بيمه: د يوه متشبث انسان د بريالېتوبونو راز د اقتصادي بنسټونو په موجوديت کې دی. په دې برخه کې د پور د سيستم په اړه وپوهېدو، خو د اجارې او بيمې سيستم هم د يوه متشبث د بريالېتوب لپاره مهم بنيادونه دي. که چېرې يو متشبث وغواړي، چې د کرنې په برخه کې تشبث وکړي او اړ وي چې ځمکه واخلي، نو د ځمکې لوړه بيه به هغه ته د ګټې چانس په لاس ورنه کړي او که له دولت يا خلکو څخه ځمکه په اجاره ونيسي، نو د کمو پيسو په بدل کې دا کار کولی شي.

همدا ډول د ساختمان جوړولو په برخه کې د ماشينونو اجاره کولو سيستم هم ډېر ضروري دی. که يو ساختمان جوړوونکی اړ شي چې ماشينونه په کامل مالکيت واخلي، نو په هغه صورت کې به ډېره ګرانه وي چې داسې وکړي، ځکه په مارکېټ کې به د يوه ماشين بيه دومره لوړه وي چې متشبث ته به د نور فعاليت

لپاره کافي پيسې نه وي پاتې، نو ځکه د بانکونو او يا نورو ساختماني شرکتونو په څېر د ماشين الاتو د شرکتونو موجوديت هم د اقتصادي خوځښت يوه لازمي برخه ده.

په افغانستان کې له نېکه مرغه ځينو متشبثينو د ماشينونو د اجارې شرکتونه جوړ کړي دي او د دوی د فعاليت کچه دې ته رسېدلې چې بهرنيو قراردادي شرکتونو ته هم په اجاره ماشينونه ورکوي. مګر له بده مرغه د افغانستان دولت په دې نه دی بريالی شوی چې د دوی نظريات واوري او د ستونزو په حل کولو کې ورسره مرسته وکړي، ځکه د داسې شرکتونو يوه مهمه ستونزه د بيمې نشتوالی دی. که چېرې د ماشين آلاتو د اجاره دارۍ يو شرکت، يو ماشين چې له پنځوسو زرو ډالرو تر درې سوو زرو ډالرو بيه ولري، له لاسه ورکړي او په يوه کال کې دا عمل څو ځله تکرار شي، نو شرکت ته به ويجاړوونکې صدمه ورسوي. د بيمې اساس دا وي چې د طبيعي افاتو او انساني صدماتو د راتګ پر وخت د يوه متشبث د زيانونو جبيره وکړي. که د بيمې منظم سيستم وي، نو متشبث په ډاډه زړه کولی شي خپل پلانونه منسجم کړي. جګړه ييز حالات او بد امني د خاصو اقداماتو غوښتنه کوي. په هغه صورت کې چې امن نه وي دولت او نړيواله ټولنه د نړيوالو تجربو پر اساس کولی شي اصولي ګامونه واخلي چې د متشبثينو هلې ځلې تقويه او هغوی ته د نورو اقتصادي فعاليتونو د پراختيا زمينه برابره کړي.

درېيم- د تداركاتو زنځير يا (Supply Chain): دا يو عملي فن دی، ځکه او سنی نړيوال اقتصاد په دې استوار دی او هر چېرې، چې خام يا پخو موادو ته اړتيا پېښه شي بايد پر

وخت ورته ورسېږي.

د تداركاتو نظام راوستلو ته د تداركاتو زنځير وايي او زنځير يې ځکه بولي چې که ترمنځ يې هره کړۍ ماته شوه، نو زنځير خپل اغېز له لاسه ورکوي. په همدې ډول د تداركاتو د زنځير هره کړۍ د زنځير د موجوديت لپاره هم ډېر اهميت لري. ددې ادعا ژوندی مثال زموږ واردات دي. موږ د مختلفو پروژو لپاره بېلابېلو ماشينونو ته اړتيا لرو او ترڅو، چې يو ماشين کم وي دا پروسه پرمخ نه شي تللی، خو له بده مرغه ډېر وخت داسې شوي، چې زموږ د اړتيا وړ واردات د کراچۍ په بندر کې په اونيو او مياشتو ټال شوي دي. په چين، جاپان، اروپا، او امريکا کې د يوې پروژې مسؤول په دقيقه توګه پوهېږي، چې د ده د اړتيا وړ ماشينونه به کوم وخت ده ته ورسېږي او که ځنډ په کې راشي، نو د ماشينونو شرکتونه به ورته ډېره لويه جريمه ورکوي. خو دا چې موږ په وچه پروت هېواد يو - زموږ واردات په يقيني ډول د مودې له پلوه نه شي ګارنټي کېدی، چې په خپل وخت به زموږ لاس ته راشي. له همدې کبله اړ يو، چې خپل ضروري تداركات په اساسي توګه تنظيم کړو او له هغو هېوادونو سره، چې بحري بندرونه او د ريل پټلۍ لري يوې موافقې ته ورسېږو، ځکه په وچه پرتو هېوادونو لپاره ځينې نړيوال قوانين موجود دي او موږ بايد د هغو قوانينو په چوکاټ کې يوه پياوړې ملي طرحه او ابتکار رامنځته کړو، چې په پايله کې يې زموږ د بارچالانۍ نظام داسې بڼه غوره کړي، چې د پروژو د تطبيق لپاره له وخت او زمان څخه مؤثره ګټه واخلو.

د بارچالانۍ اهميت يوازې په دې کې نه دی چې د پروژو د عملي کولو لپاره مواد انتقال کړي، بلکې کرنه، صنعتي

فعالیتونه او نور ټول خدمات په یوه تدارکاتي نظام پورې تړلي شیان دي. موږ اړ یوو، چې په دې فني برخه کې ګڼ شمېر ځوانان وروزو، چې د دې مهم زنځیر په هره کړۍ کې د ډېرو معلوماتو خاوندان شي او وکړی شي، چې راتلونکي نسلونه هم تربیه کړي.

څلورم- د ګټې زنځیر: بشري پانګه کولی شي طبیعي او کلتوري شتمنۍ په مالي پانګه واړوي. د طبیعي پانګې په اړه مو د مخه وویل، چې څنګه خام مواد کېدی شي پر قیمتي تولیداتو بانډې بدل شي. زموږ مېرمنې لاسي کارونه کوي، خو نه دوی د یادولو وړ ګټه ترلاسه کوي او نه هغه سوداګر، چې له دوی څخه لاسي جوړ شوي توکي اخلي، سبب یې دادی، چې د ګټې زنځیر محدود او لنډ پاتې دی او هغه کړۍ، چې کولی شي دا لاسي صنایع د نړۍ سترو بازارونو ته ورسوي په دې زنځیر کې نه ده ورزیاته شوې. موږ اړ یوو، هغه کړۍ چې د کالیو د نړیوالو سټنډرډونو ځانګړنې په ګوته کوي او د هغو پلورنځیو د غوښتنو په اړه معلومات راکوي، چې ستر بازار لري د خپلو ګټو په زنځیر کې زیاته کړو.

ددې لپاره چې زموږ لاسي صنعتګران ددې بازارونو پر اهمیت پوه شي او د هغوی د اړتیاوو په پام کې نیولو سره خپل کارونه تنظیم کړي، نو په کار ده، چې دوی ته د معلوماتو راټولولو او د فني مهارتونو د لوړولو زمینه مساعده شي. کله چې د ګټو زنځیر زموږ له کلي څخه تر نړیوال بازار پورې په منظمه توګه وغځېږي او خلک په هرې کړۍ کې د بلې کړۍ پر اهمیت پوه شي، نو هغه مهال به د ګټې زنځیر رښتیا هم پیاوړی او د دې لامل شي، چې زموږ د ټولنې شلېدلې خواوې وتړي او د

خلکو ژوند هوسا کړي.

د ګټې د زنځیر بل مثال کلتوري شتمني ده. موږ د خپل تاریخ له ډېرو دورو څخه لرغوني اثار او نښې لرو، چې زموږ کلتوري پانګه ده. مصر، مکسیکو او ترکیه د هغو هېوادونو له بېلګو څخه دي، چې له خپلو لرغونتوکو او ټوریزم څخه یې د ګټې یو قوي زنځیر جوړ کړی دی او توانېدلي دي، چې هر کال په میلیاردونو ډالر له دغه زنځیر څخه پیدا کړي. سره له دې، چې ځینې خلک فکر کوي، په اوسنیو امنیتي شرایطو کې په افغانستان کې د ټوریزم پراختیا ناممکنه ده، مګر افغان متشبثینو دا نظریه غلطه ثابته کړه، او په بلخ کې هغه څو تنه متشبثین، چې څو ستر باغونه یې جوړ کړي وایي، چې د دوی باغونو ته خلک راځي ودونه او نور ډول ډول محافل په کې نیسي او په دې برخه کې د خلکو تقاضا تردې هم لوړه بریښي.

اوس چې زموږ په هېواد کې ګڼ شمېر بهرنیان ژوند کوي کولی شو، هم ددوی له لارې او هم د داخلي ټوریزم د پراختیا له لارې خپله دغه برخه د ګټې په زنځیر بدله کړو.

پینځم- ګارنټي: پانګونه همېشه له خطر سره مخ وي. که پانګوال خطرونه ونه مني، نو د ډېرو پیسو خاوندان کېدی نه شي. کله چې په امریکا او اروپا کې اساسي اقتصادي وده پیل شوه پانګوال اړ وو، چې د پانګې د پراختیا لپاره ټول خطرونه ومني، مګر د وخت په تېرېدلو داسې بنسټونه رامنځته شول، چې ورو-ورو یې د پانګونې په برخه کې رېسک کم کړ.

د قانون حاکمیت او د بیمې او پور سیستمونه هغه نوښتونه دي، چې رښتیا هم د پانګوال خطرونه تر ډېره بریده کمولی شي او په کومه اندازه، چې د پانګوال خطرونه کمېږي په هماغه

اندازه د هغوی د فعالیت ساحه پراختیا مومي. له دې سیستمونو څخه یو تر ټولو مهم سیستم، گرنتۍ ده، چې په تېرو شپېتو کلونو کې رامنځته شو. دا گارنټي بېلابېلې برخې لري او د مختلفو هېوادونو او مؤسساتو له خوا ورکول کېږي، چې د سیاسي ریسک گارنټي یې غوره مثال دی، ځکه په هغه وخت کې، چې د دولتونو د پالیسیو په تداوم باندې پانگوال باور ونه لري، نو هم د دولت او هم د پانگوالو له خوا په قراردادونو کې د سیاسي ریسک گارنټي داخلېږي او معنی یې دا وي، چې که د حکومت پالیسي بدله شي، نو په هغه صورت کې به د رېسک گارنټي کوونکې مؤسسه د پانگوال د تاوان جبیره کوي.

همدارنگه حکومت به له وړاندې څخه په قانوني توگه یوه اندازه تاوان منلی وي. په دې کې عمده عنصر هغه دربیم گړې مؤسسه ده، چې د دولت او پانگوال ترمنځ د دواړو خواوو ژمنې څاري، چې قراردادونه یې باید پر اصولو ولاړ وي. د گارنتۍ یو بل مثال په یوه بې ثباته هېواد کې د پانگوالو تشویق او ترغیب دی.

د ساري په توگه، موږ اړ شوو، د مؤقتې او انتقالي دورې پر مهال د امریکا له متحدو ایالاتو څخه وغواړو، چې له امریکا څخه بهر د پانگونې گارنټي کوونکې مؤسسې (OPIC) په وسیله زموږ په هېواد کې بهرنۍ پانگونه گارنټي کړي. تر څه بحثونو وروسته دا کار وشو او د ۲۰۰۸ میلادي کال تر پای پورې د امریکا یادې شوې مؤسسې وکولی شول تر یو میلیارد ډالرو زیاته بهرنۍ پانگونه په افغانستان کې گارنټي کړي. ددې نوښت نتیجه دومره بریالۍ شوه، چې تېر کال د همدې مؤسسې له خوا شپږ نورو هغو هېوادو ته هم انتقال شوه، چې تازه د

ځگړې له ډگره راوتلي وو. په افغانستان کې د بهرنۍ پانگې گارنټي کېدل مثبت دي، ځکه د هر وروسته پاتې هېواد هدف باید داوي، چې د کارد ایجادولو لپاره د امکان ترحده بهرنۍ پانگه جذب کړي، مگر اصلي هدف باید دا وي، چې موږ له هېواده بهر او په هېواد کې دننه، افغاني پانگه جذب او په کار واچوو. دا چې په وروسته پاتې هېوادونو کې د کورنۍ پانگې لپاره د گارنتۍ کومه منبع نشته، نو موږ باید نور شرایط داسې عیار کړو، چې خپله پانگه مو بهرته ونه وځي.

ز- ټولنیز تشبث:

فردي تحرک د متشبث اقتصاد لپاره خاص اهمیت لري او د تاریخ په اوږدو کې داسې بنسټونه منځته راغلي چې متشبثینو ته دا امکان برابر کړي تر څو خپلې پانگې سره راټولې کړي، چې په گټه او تاوان دواړو کې سره شریک شي. د دې یو مثال خانداني تجارت دی، خو په دې عنعنوي تجارت کې د شرکتونو مالکیت او مدیریت له یوه تن سره وي او په یوه کورنۍ کې تمرکز لري، مگر په یوه سهامي شرکت کې د مالکیت او مدیریت په برخه کې توپیر وي، ځکه مدیریت هغو کسانو ته سپارل کېږي، چې د مدیریت وړتیا لري او د مالکینو گټه خوندي ساتلی شي. په داسې بنسټونو کې د مالکانو دنده څارنه وي چې وکولی شي خپل ملکیت او گټې خوندي وساتي.

په نړۍ کې یو خاص بنسټ چې په وروستیو لسیزو کې یې ځانگړې حیثیت پیدا کړی ټولنیز تشبث دی. زموږ په ټولنه کې دا تشبث په یوه ساحه کې ډېره اوږده سابقه لري چې هغه د اوبو د تنظیم برخه ده. د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان په هر گوټ

کې د ټولنيز کوښښ په نتيجه کې د اوبه خور لپاره ويالې جوړې شوې دي او ستر سند يې په هرات کې د اوبو د نظام په هکله هغه ځانګړې ترتيب دی، چې په لسمه هجري پېړۍ کې يې رامنځته کړی و. دا طريقه په دومره اساسي ډول پلې شوې وه چې نن هم دوام لري او دا وخت له نړيوال بانکه نيولې د نورو ټولو نړيوالو بنسټونو متخصصين دې اجماع ته رسېدلي چې د اوبو حفظ او مراقبت بې له دې چې ولسونه او ټولنيز بنسټونه په کې برخه واخلي، دولتونه يې نه شي تنظيمولی.

اوبه زموږ د طبيعي پانګې ستره برخه جوړوي، نو لازمه ده چې يو ځل بيا خپلو ټولنيزو بنسټونو ته قانوني واک ورکړو او د دولت او ملت ترمنځ نوي قرارداد ونه او نوی تعادل راوړو.

په وروسته پاتې هېوادونو کې د ټولنيز تشبث يو ستر برياليتوب د برېښنا توليد او ثارنه ده. وړه برېښنا چې د دولت يا مرسته کوونکو هېوادونو په مرسته د کليو د تشبث پر اساس رامنځته شوې ډېره برياله ده. عمده مثال يې نيپال دی چې پلازمېنه يې د برېښنا له کمبود سره مخامخ ده، خو کلي يې د خپل زحمت په بنياد په برېښنا روښانه دي. زموږ په هېواد کې هم د برېښنا په برخه کې ځينو کليو اقدام کړی دی، خو دا واړه کوښښونه هغه وخت نتيجه ورکولی شي چې د يوه ملي پلان په ترڅ کې د دولت او نړيوالې ټولنې له مرستو او د خصوصي سکتور له ودې سره هماهنګي پيدا کړي. د دې هڅو پر وړاندې يوه بله ستونزه په هېواد کې د وړې برېښنا د انجنونو د توليد د سرچينو کموالی دی او د دغو انجنونو د توليد کيفيت هم يوله بله سره فرق کوي. که چېرې توليد پراخ او معياري بڼه غوره کړي او هغه متشبثو کليو ته چې په دې هکله هڅه کوي مرسته

ورکول شي، د عرضې او تقاضا ترمنځ تعادل ټينګ او يو له بله وتړل شي، نو په هغه وخت کې به زموږ کلي وتوانېږي چې له هرې ژرندې او ابشار څخه د برېښنا په توليد کې کار واخلي او که چېرې کلي ته برق ورغی، نو بيا به ډېر ژر ورته په نورو اقتصادي چارو کې د فعاليت زمينه برابره شي.

د ټولنيز تشبث په برخه کې په اسپانيا کې تر هغې کورنۍ جګړې وروسته چې له دويم نړيوال جنګ څخه تر مخه پېښه شوه ډېر ستر تجارب رامنځته شول، ځکه کلي او ښارونه رنګ شول، په لکونو انسانان د بارودو خوراک شول. هغه وخت يو مفکر اسپانوي د ټولنيز تشبث داسې اساسات کېښودل چې کلي يې په واقعيت کې په شرکتونو بدل کړل، چې وروسته ترې ستره اتحاديه جوړه شوه او مونډروګان چې يو ستر نړيوال شرکت دی د همدې هڅو په پايله کې منځته راغی.

زموږ په ځانګړو شرايطو کې زما وړانديز دا دی چې زموږ کلي هم بايد د ټولنيز تشبث په مرکزونو بدل شي. د ملي پيوستون لومړۍ مرحله د همدې موخې لپاره وه چې په کليو کې پانګه او مديريت رامنځته کړي، چې د برېښنا او اوبو پر تنظيم سربېره د داسې تشبثاتو مرکز وګرځي چې په وسيله يې د کرنې، وړو معدنونو او صنعت په برخه کې هم تشبثات رامنځته شي.

ك- ځوانان او اقتصاد:

ځوانان زموږ د ټولنې يو مطلق عددي اکثريت دی، خو له بده مرغه زموږ په ټولنه کې لا هم اقتصادي اقليت ګڼل کېږي، بې له دې چې ځوانان په يوې متحرکې اقتصادي قوې بدل شي په هېواد کې ثبات نه شي راتلی. دا چې زموږ ځوانان په حال او

مستقبل دوارو کې مناسبه برخه واخلي جدي اقدامات په کار دي.

د مخه مو ذکر کړه چې ځوانان تخنيکي پوهې ته اړتيا لري او د زده کړې زمينه يې بايد برابره شي که موږ د افغانستان هر ځوان ته د هغه نيالګي په سترګه وګورو چې په يوې سترې ونې بدليدونکی او راتلونکي نسلونه به يې مېوه خوري او سيوري ته به يې کيني، نو لازمه ده چې دوی ته د اقتصادي تشبث ټولې لارې خلاصې کړو. د تدارکاتو او ګټې د زنځير په هره کړۍ کې يې شامل کړو په ځانګړې ډول د پور نظام بايد په هره برخه کې د ځوانانو لپاره اختصاص ولري او موږ بايد له ځوانانو سره په ګډه داسې بنسټونه جوړ کړو چې پر بنسټ يې د ټولنيز مسؤوليت په چوکاټ کې د دوی تشبثاتو ته پورونه ورکول شي.

د مديريت په برخه کې د ځوانانو روزنه يو بل مهم ګام دی. د دولت، اقتصاد او ملت جوړولو ټوله پروسه د اصولي مديريت او بشري پانګې په غښتلتيا ولاړه ده، نو ځکه بايد د ځوانانو لپاره په پوهنتونونو او له پوهنتونونو بهر داسې ترتيبات ونيول شي، چې دوی هم په مديريت او هم په عملي تطبيق کې د پوهې او تجربې خاوندان شي.

نتيجه ګيري

په دې فصل کې زموږ ټول بحث د يوه متحرک اقتصاد پر محور څرخېده، مګر دا هم بايد په ګوته کړو چې د يوه متحرک اقتصاد هره برخه له يوه اغېزناک دولت سره زنځيري ارتباط لري، مګر دا يې هم معنی نه ده چې بويه دولت او اقتصاد خپل بنسټيز خصوصيات نه لري. هره ساحه ځانګړې پوهه او ځانګړی مديريت غواړي، خو ملي ګټې هغه مشترک ټکی دی چې بايد د قانون د حاکميت په چوکاټ کې رامنځته شي. ملي ګټې د ولس په اجماع، معلوماتو ته د لاس رسي او د حساب ورکولو په هغو اصولو، چې په صدر اسلام کې ايښودل شوي دي تأمينېږي.

دا وړانديزونه له کاغذي او فرمايشي چوکاټ څخه وتلي چې موږ غواړو د افغانستان ځانګړو شرايطو ته په پام، د اقتصاد په برخه کې يو داسې پراخ ملي بحث رامنځته شي چې موږ يوې سراسري ملي اجماع ته ورسوي چې په وسيله يې هم ملي موخې څرګندې او هم يې د تطبيق عملي لارې روښانه شي.

د ملت جوړول هم يوه احساساتي او هم يوه عقلاني پروسه ده. ملت جوړول هم د دولت او هم د اقتصاد له جوړښت سره ټينګه رابطه لري، ځکه د يوه اغېزناک دولت او متحرک اقتصاد رامنځته کول د ملت جوړونې په پروسه کې ممد واقع کېږي، مګر ملت سازي په اقتصاد جوړونې او دولت سازۍ کې نه خلاصه کېږي او ځانګړي قواعد لري.

شپږم فصل:

ملي هويت او ملت جوړونه

هويت يوه کلتوري پديده ده او کلتور پر ژبه ولاړ دی، ځکه د انسان او حيوان ترمنځ يو لوی توپير د ژبې موجوديت دی، خو ژبه له وينې سره تماس نه لري، بلکې د زده کړې په چاپېريال پورې اړه لري، ځکه هرماشوم کولی شي يوه ژبه په مکمله توګه زده کړي. د ژبې زده کړه يوه طبيعي ځانګړنه ده، مګر دا چې يو انسان کومې ژبې زده کوي په تاريخي شرايطو پورې تړاو لري، د ساري په توګه، تر افغان جهاد وړاندې کم شمېر افغانان په اردو پوهېدل، مګر اوس دا شمېره ډېره لوړه ده، ځکه افغانانو د هجرت پر مهال په پاکستان او نورو ګاونډيو هېوادونو کې بېلابېلې ژبې زده کړې. پخوا تردې چې افغانان امريکا، اروپا او د نړۍ نورو هېوادونو ته لاړ شي، ډېر کم کسان په انګريزي، فرانسوي او جرمني ژبو پوهېدل، مګر اوس داسې ډېرې کورنۍ دي، چې په يادو شويو ژبو خبرې کوي. د دې کورنيو د ځوانانو ترمنځ د پښتو او دري ژبو پوهه په مختلفو مدارجو وېشلی شو، خو د ليک لوست ژبې يې هغه دي چې ښوونځي، کالجونه او پوهنتونونه يې ورباندې ويلي دي.

کوم افغانان چې په هغو ټولنو کې ژوند کوي د هويت په لحاظ د مختلفو ابعادو خاوندان دي. دوی وياړي، چې افغاني

الاصله دي او له پلرني وطن سره مينه لري، خو بيا هم اړ دي چې له هغو ټولنو سره ځان عيار کړي، چې دوامداره ژوند په کې کوي. د افغانستان په اړه فکر کول به د دوی په خبرو او ليکنو کې ښکاري او بېرته به پر افغانستان باندې مثبت يا منفي اغېز ولري، مګر ښکاره ده چې د زمانې په تېرېدو سره به د هېواد په دننه او بهر کې د هويت په مختلفو ابعادو کې توپيرونه څرګند شي، ځکه هويت د هېواد په دننه کې د تاريخ جوړونې په پروسه کې خپله بڼه ښکاره کوي او يوه برخه عملونه او عکس العملونه به په دې پورې تړلي وي، چې د ملت جوړونې په پروسه کې به ولس او د دولت چارواکي څرنګه د اعتماد فضا راوړي چې د خلکو باور ورسره ټينګ شي. همېشه د هويت بحث په يوه احساساتي بحث تبديلېږي، وړاندېز مې دادی، هغه عمده مسايل چې د هويت په برخه کې د ستونزو په توګه ګڼل کېږي بايد په سړه سينه وڅېړل شي او بيا په هغو لارو چارو بحث وکړو، چې افغانستان په کې د يوې ملي اجماع په ترڅ کې د هويت خاوند کېدی شي.

الف- ستونزې:

موږ يوه ملت په توګه له ځينو عمده ستونزو سره مخامخ يوو. د دې لپاره چې دا ستونزې هوارې شي بايد مخکې طبقه بندي شي او بيا ورته د حل لارې وسنجول شي. دا لېست چې په دې فصل کې تر بحث لاندې نيسو يو مقدماتي او لومړنی لېست دی او ښايي د يوه ملي بحث په ترڅ کې تغير وکړي، مګر له اوسنيو ستونزو څخه دا بحث په ګوته کېدی شي:

۱- مهاجرت:

لاهم په پاکستان او ایران کې په میلیونونو مهاجر پراته دي د دې مهاجرو تر څنګ چې د روسي یرغل پر مهال له هېواده وتلي دي، په لکونو نور ځوانان هم کوښښ کوي چې د کار پیدا کولو لپاره بهرنیو هېوادونو ته لاړ شي. د دې هېوادوالو ژوند د ګاونډیو هېوادونو په چاپېریال پورې تړلی او که چېرې دوی مارکیټ ته ځي یا ټلویزیون او راډیو ته کېني، نو حتماً د ګاونډي هېواد د کلتور تر تاثیرلاندې راځي او د هغه هېواد په چوکاټ کې ژوند عیاروي. سیاست، اقتصاد او کلتور یې د دوی پر ژوندانه مستقیم اغېز کوي همدارنګه ډېر هغه لوستي افغانان، چې د سردار محمد داؤد د حکومت پر مهال او یا د ډاکټر نجیب تر دوران وروسته امریکا، اروپا او نورو هېوادونو ته کډه شوي د افغانستان په باب تاوده بحثونه کوي.

دغه بحثونه د راډیوګانو، ټلویزیونونو، مجلو او اخبارونو له لارې خپرېږي او په افغانستان کې هم انعکاس مومي چې په طبیعي ډول منفي یا مثبت اغېز پرېښودلی شي. دې کړیو زیاتره قومي بڼه غوره کړې او یوه له بلې سره د قومي اړیکو پر بنیاد راشه درشه کوي چې له همدې امله د افغانستان داخلي قضایا هم د قومیت له سترګیو (عینکو) ورته ګوري. د دې ترڅنګ چې کله د افغانستان په واقعیتونو بحث کوي نو شالید یې عموماً په هغه چاپېریال پورې تړلی وي چې ده د راوتولو پرمهال ترشا پرېښې و، یعنې ځینې د سردار داؤدخان او ځینې یې د ډاکټرنجیب د حکومت د شرایطو په رڼا کې قضاوتونه کوي او د هغو زماني ادارو په کړیو کې ښکیل دي او هر څومره چې دوی د ډېر وخت لپاره له هېواده بهرپاتې کېږي په هماغه اندازه یې د

قضاوتونو معیار په طبیعي توګه تغیر مومي او له هغه چاپېریال څخه متاثر کېږي چې دوی په کې ژوند کوي، نو نتیجه یې دا شي چې د دوی او د هغو افغانانو چې د هېواد په داخل کې دي د قضاوتونو ترمنځ توپیر رامنځته کېږي.

۲- محرومیت:

زموږ په هېواد کې هر چیرې د محرومیت بحث خپور دی او هر څوک خپل ځان د یوه هویت په توګه محروم بولي- نه د فرد په حیث. د دې بحث اړخونه ډېر دي، یوه مسئله یې په حکومت کې د څوکیو وېش دی. نن داسې قوم نشته چې په دې اړه دې خپل ځان محروم ونه شمېري.

د دې زړه بداوي او محرومیت د احساس ستر دلیل د اوسني دولت د وزیرانو قومي او ګروپي چلند دی، چې یو وزیر قومي چلند کړی او وزارت یې د قومي تضاد په مرکز بدل کړی دی. خو کله چې یې وزارت پرېښی، نو ټول مهم سلاکاران او لوړ رتبه کارکوونکي ورسره له وزارته تللي دي او دې چارې دا فکر عام کړی، چې فلانی قوم په اقتدار کې ونډه لري او فلانی محروم دی، خو په اصل کې د داسې قضیو په تکرار سره هېڅ قوم هم ځان دخیل نه بولي او ټول فکر کوي چې محروم دي.

دولت ته د لیاقت او شایستګۍ پر معیار د خلکو نه انتخاببدل هم د محرومیت یو بل دلیل دی، ځکه کله چې د دولتي دندو لپاره دا معیارونه په پام کې نه وي نیول شوي، قومي سیاستوال په بیړه د خپل قوم ځوانان څوکیو ته خېژوي او دا چې په دې توګه دولت ته داخل شوي، نو اړ دي چې دولتي مقررات پرېږدي او د خپل محسن (ولي نعمت) هره خبره که

ناروا وي او که روا و مني، ځکه ده ته یې مفته ځوکې ورکړې ده.

د محرومیت بله ستونزه د قراردادونو اخیستل دي. دا ستونزه له بګرام او کندهار هوايي ډګرونو څخه پیل شوه او اوسمهال یې د یوې عمومي ستونزې بڼه غوره کړې ده. هغه متنفذین چې دا ډول قراردادونه یې ترلاسه کړل له خپل ټول نفوذ او زور څخه یې کار اخیستی چې د نورو مخه ډب کړي، د دې په پایله کې اقتصاد د هویت په جګړه بدل شو.

یوه بله اساسي ستونزه چې د ځوانانو تر منځ یې قومي تبعیض ته وده ورکړې، لوړو زده کړو ته نه لاس رسی او د سکالرشپونو نامنظم وېش دی، چې د افغان ځوانانو تر منځ یې د نسل په توګه د محرومیت احساس راپارولی دی او دوې مسئلې یې ډېرې زیاتې زوروري دي چې یوه مسئله په پوهنتونونو کې د دوی داخلېدل دي، ځکه د کانکور په ازموینو باور نشته او بیا - بیا د ازموینې سوالونه په بازار کې پلورل شوي دي، چې په نتیجه کې یې فعال، خو بې وزله ځوانان فکر کوي چې د زور او نفوذ خاوندانو یې حق په زور ترې لوټلی دی.

په ځوانانو کې د محرومیت بل احساس په خاص ډول د بهرنیو سکالرشیپونو په برخه کې د بې عدالتۍ او درغلۍ له امله رامنځته کېږي. ډېر ځوانان په دې عقیده دي چې د دوی د سکالرشیپونو د وېش په برخه کې یا معیارونه نشته او یا نه عملي کېږي، ځکه بیا - بیا لیدل کېږي، چې چارواکي خپل خپلوان بې له دې چې لیاقت یې ولري په سکالرشیپونو نازوي او هغه خلک چې پیسې نه ورکوي په مختلفو بهانو یې مخه نیسي.

د محرومیت یوه بله دردونکې ستونزه د جهاد پر وخت له

هغو قربانیو نه را پیدا شوې چې خلکو ورکړې دي. په جهاد کې د چا پلار یا ورور شهید شوی، یا په کې ځوک معذور شوی او اندامونه یې پرې دي او یا ځوک کونډه او بوره شوې ده. هغه کورنۍ چې داسې صدمات یې لیدلي او اوس د فلاکت شپې تېروي، نو محرومیت یې بېخي عقده یي بڼه پیدا کړې، چې هم یې عقیدوي شکل نیولی او هم یې د ټولنیز درد بڼه غوره کړې ده.

سیمه ییز محرومیت یوه بله ستونزه ده چې په دې هېواد کې اوږده سابقه لري. په افغانستان کې د متوازن انکشاف خبره د ظاهرخان له زماني څخه خوله په خوله ګرځي خو په دې برخه کې اوس هم ډېرې داسې سیمې شته، چې د ژوندانه بنسټیز حقونه هم نه دي ور ته رسېدلي او له دې امله خپل ځانونه محروم احساسوي. بادغیس، غور، نورستان، پکتیکا، بدخشان، دایکنډي، کنړ، ننګرهار، پروان، پنجشېر، ارزګان، کندهار، خوست، هلمند او داسې نور، ټول په دې فکر دي چې هېڅ پاملرنه ورته نه کېږي. د بن د پرېکړې پر مهال خلکو د دې هیله درلوده، چې بالاخره به د افغانستان ټولې سیمې متوازن انکشاف وکړي. اوس چې د انتخابي حکومت پینځه کاله تېر شوي د سمتي محرومیت بحث تود دی او هر ځوک سر ټکوي چې سیمې ته یې پام نه کېږي او نه یې په ژوند کې کوم بڼه انکشاف راغلی دی. د محرومیت خبره یوازې تر ولایتونو نه ده محدوده، بلکې ولسوالۍ هم سر ټکوي چې دولتي امکانات او ان نړیوالې غذایي مرستې هم په مخ او خاطر وېشل کېږي او چې اصلاح شوي تخمونه، سره یا نور غذایي مواد راشي، نو ولسوال او امنیه قوماندان ورته شنه ناست وي او هر څه خپلو

کورونو ته ورځي.

د مېرمنو په برخه کې خو د محرومیت په ستونزو ډېر بحثونه کېدی شي، خو تېر دېرش کلونه هغه زمانه وه، چې زموږ خویندو په کې ډول -ډول محرومیتونه وګالل. زموږ مېرمنې هم په عمومي ډول او هم د خاص صنف پر اساس له محرومیتونو سره لاس و ګرېوان دي. په عمومي توګه یې محرومیت دا دی، چې د کور ټول کارونه پرې پنډ دي، د اولاد روزنه یې تر غاړې ده، خو څوک یې کارونو ته په درنه سترګه نه ګوري او نه ورته د داسې ابرومندانه کار زمینه برابرېږي، چې پیسې یې لاس ته ورشي. هغه مېرمن چې جګړو کونډه کړه او یتمان ور ترغاړې شول، هغوی مجبورې دي، هر کار ته مخه کړي، چې د یتیمانو لپاره یوه مړۍ ډوډۍ پیدا کړي.

د ماشوم د زوکړې پر وخت زموږ د خویندو او میندو ستونزه ډېره دردوونکې ده. د صحي امکاناتو نشتوالی له یوې خوا او د ولادت په اړه د مېرمنو ناخبري له بلې خوا هغه بلاوې دي، چې هره ګړۍ زموږ مېرمنې او ماشومان وژني او د کورنیو تر منځ ډېرې ناخوالې پر ځای پرېږدي.

په ملي کچه زموږ د محرومیتونو پورتنی لست مکمل او جامع نه دی، ځکه زموږ په جګړه ځپلي هېواد کې ښایي ډېر داسې موارد وي چې محرومیتونه زېږوي، خو زموږ هدف د ټولو محرومیتونو په ګوته کول نه، بلکې د دې یادونه ده چې په اوسنیو شرایطو کې د محرومیت دردوونکی انځور زموږ د ملي هویت په جوړولو باندې منفي اغېز پرېږدي او که بنیادي اقدامات و نه شي دا اغېز به نور هم خپور شي.

۳- ژبنۍ ستونزې:

ژبه هم کلا ده هم بلا، که ژبه د افهام او تفهیم او ملي ګټو د ساتنې او څارنې وسیله شي، نو کلا ده او که د نفاق او کرکې د پراخولو وسیله شي نو بلا ترې جوړېږي.

موږ د متعددو ژبو ویوونکې ټولنه یوو او له تاریخي لحاظه دري ژبه د زرو کلونو لپاره د دربار او اقتصاد حاکمه ژبه وه. د افغانستان د نورو ژبو ښاري ویوونکي وګړي په مسلطې او حاکمې ژبې (دري) یا پوهېدل او یا یې ګوزاره پرې کولی شوه. په ځانګړي ډول هغو کسانو چې په ښوونځي یا مروج علوم لوستل، نو په دري به یې لیک لوست کولی شو. همدا ډول د افغانستان په کمو برخو کې خلک د پښتو په لیک باندې پوهېدل. مګر په تقریري لحاظ په ډېرو سیمو کې پښتانه په پښتو ژبه خبرې کولی شي، خو تر څنګ یې د ډېرو سیمو پښتانه په دري او نورو سیمه ییزو ژبو هم پوهېدل.

د مهاجرتونو بهیر په دوو عمده ژبو پښتو او دري کې یو لړ تغیرات رامنځته کړل. هغه خلک چې پېښور یا کوټې ته لاړل د پښتو ژبې په چاپېریال کې یې ژوند وکړ. په تاریخي لحاظ دا لومړی ځل دی چې ګڼ شمېر پښتنو او غیر پښتنو له ښوونځي څخه نیولې تر پوهنتونه پورې ټولې زده کړې په پښتو ژبه تر سره کړې، چې په همدې حال کې دویمه ژبه ورته اردو یا انګریزي ده.

کله چې دوی افغانستان ته راستانه شول په دري ژبه سم نه پوهېدل او په ښوونځیو او پوهنځیو کې ورته په درسونو کې ستونزې وې. په همدې وخت کې په میلیونو افغانان ایران ته کډوال شوي وو، چې هغوی په ایراني چاپېریال کې ایرانۍ

فارسي زده کړه. دوی په کلونو پښتو ژبه نه وه اورېدلي او کله چې هېواد ته راغلل په پښتو ژبه نه پوهېدل. له دې نه علاوه زموږ ترکي ژبو وطنوالو هم خپلې مورنۍ ژبې ته پام واړاوه، ځینې لېسې او ښوونځي يې جوړ کړل او له دولت څخه يې خپلې مورنۍ ژبې ته توجه وغوښته. په افغانستان کې ترکي ژبه هم د پښتو ژبې په څېر تر ډېره حده د تحرير ژبه نه وه او د تقرير په ساحه کې ترې پخپله ترکتبارو هېوادوالو ګټه اخيسته، خو د تحرير د چارې لپاره يې لږه کاروله، اما اوس زموږ ترکتبار هېوادوال متوجه دي او غواړي، د دوی ژبه چې د ټولې سيمې په کچه مهمه ژبه ده د تقرير او تحرير ژبه شي. همدا ډول نورستاني، بلوڅ او پشه يي ورونه او خويندې هم غواړي، چې ژبې ته يې په دولتي کچه پاملرنه وشي او کوښښ کوي چې کم تر کمه خپله مورنۍ ژبه له ياده ونه باسي او د ژونديو ژبو په کتار کې يې وساتي. د مثبتو سترګيو له نظره موږ دا ډول حرکتونه د کلتوري تعادل پر علامت تعبيرولی شو.

که چېرې په ولس کې دا توان پيدا شي چې خپلې ټولې ژبې پر ژونديو ژبو بدلې کړي، نو دا به يوه ستره سياسي، اقتصادي او کلتوري پانګه وي، ځکه په مورنۍ ژبه زده کړه د هر چا حق دی او د زده کړو د کيفيت او نورو ډېرو ګټو لرونکې ده. له بله پلوه معلوماتو ته لاسرسی هم يو انساني ضرورت دی، چې په مورنۍ ژبه تر نورو ژبو په اسانۍ تر لاسه کېدی شي. د دې تر څنګ ژبه د ګڼ بشري تمدن او کلتوري ميراثونو د انتقال وسيله ده، نو ځکه يې پالنه او ساتنه ضروري ده.

د دې حرکتونو منفي اړخ دا ښيي چې د يوې ژبې مطلق حاکميت ته د نورو ژبو ويونکي د خطر په سترګه ګوري. د

افغانستان په ډېرو ژبو کې داسې کلمې شته، چې له نورو سره مشترک اړيکې لري او ډېر داسې لغتونه دي، چې له يوې ژبې څخه بلې ته تللي، خو د دې ژبو ډېر ويونکي په دې نه پوهېږي او فکر کوي چې دا لغتونه يې خپل دي.

ژبه د يوې ټولنيزې پديدې په توګه په دايمي ډول د تغير په حال کې ده او کله چې نوي بنسټونه او پديدې رامنځته کېږي نو هغه نوي نومونه غواړي لکه کمپيوټر، سافټوېر، موبايل او داسې نور. دا چې اوس زموږ د ځوانانو تر منځ په ځينو کليمو شخړې رواني دي دا اصلي ستونزې نه شو ګڼلی، بنسټيزه ستونزه دا ده چې ګڼ شمېر دري ژبي په پښتو نه پوهېږي او همدا ډول ګڼ شمېر پښتانه په سمه توګه دري نه شي ويلی.

څرنګه چې زموږ ټولې ژبې د اهميت وړ دي او ولس مو غواړي چې په ټولو ژبو خبرې وکړي، نو په کار ده چې د يوې ژبې د مطلق تسلط څخه تېر شو او وړانديز مو بايد دا وي، چې د ټولو ژبو د ژوندي ساتلو او ودې لپاره اساسي زمينه برابره کړو. که د يوې ژبې ويونکي په دې فکر شي، چې د ايران په څېر يوه ژبه په خپلو خلکو په زور وتپي لکه هغوی چې فارسي ژبه جبري ګرځولې او د نورو ژبو ودې ته پام نه کوي او يا د پاکستان په څېر چې د اردو په مقابل کې يې نورې ژبې، بې برخې کړې، نو په هغه صورت کې به ستر جنجالونه پيدا شي. مګر له اوسنۍ معلوماتي ټېکنالوژۍ څخه په استفادې سره موږ کولی شو دا ستونزه په منطقي او اصولي توګه حل کړو.

۴- قومي سياست:

قومي تشکل زموږ د ټولنې واقعيت دی، مګر دې ډول

سياسي تشكل د تاريخ په پړاو كې مختلفې بڼې غوره كړې دي. د شلمې پېړۍ يوه لويه برخه سياسي جريانونه پر ملت جوړونې بنا وو او محور يې پر وطن او وطنپالنه څرخېده. كيڼ جريانات او اسلامي احزاب په مختلفو فكري بنيادونو بنا وو. په دې جريانونو كې قومي هويتونه په هغو فكري چوكاټونو كې غورځول شوي وو، چې له افرادو څخه يې په كلكه د خپلو اساسي نظرياتو پلوي غوښته.

ډېر ليدل شوي، چې يو ورور به له كمونستانو سره په ګوند كې و او بل ورور به يې د مجاهدينو په سنګر كې ناست و. زموږ اوسنۍ سياسي ستونزه همدا ده، چې داسې يوه ملي مفكوره نه ده وړاندې شوې چې پر اساس يې په عمومي توګه ولس او په ځانګړې توګه ځوانان خپل ملي هويت وټاكي. دا چې انسانان د هويت په خلا كې ژوند نه شي تېرولی، نو ځكه اوس له قوميت نه داسې هويت جوړ شوی چې پر بنسټ يې قومي سياستونو شكل نيولی، خو ستونزه يې دا ده چې هېڅكله هم د قومي سياستونو په موجوديت كې يو غښتلی او واحد ملت نه شي جوړېدای.

د قومي هويت او ملت جوړولو تر منځ د اصولو په لحاظ كوم بنسټيز تضاد نشته، ځكه په موسيقۍ، كالي اغوستلو او نورو دودونو كې څرګنده ده چې بېلابېلې سليقې موجودې دي او دا ټولې سليقې د احترام وړ دي، خو هغه وخت ستونزې را پيدا شي چې قومي هويت له قانون څخه لوړ وګڼل شي او له دولتي امكاناتو څخه د يوه قوم پر ګټه او د بل پر ضد كار واخيستل شي او يا له دولتي څوكيو څخه د يوه د اعزاز او د بل د سپكاوي لپاره ناوړه ګټه پورته شي. يا دا چې دولتي اقتدار د

يوه قوم اجاره وګرځي او نور يې برخې كړی شي، نو داسې كړه وړه د دې باعث كېږي، چې هره دولتي مؤسسه او يا معامله په قومي شخړه واوړي او لانجه ترې پورته شي.

له دې سره- سره چې قومي سياست دا مهال ښه په درز كې روان دی، خو بې وزله ځوانان او بې اسرې كونډې او يتيمان كه په هر قوم پورې تړلي دي هماغسې فقير او در په دره ګرځي، خو قومي سياستوال په دې نه دي توانېدلي، چې حتی د خپلو كونډو او يتيمانو ګېډه مړه كړي.

زموږ په هېواد كې لوږه قوم، ژبه او سمت نه پېژني، نو ځكه په قومي سياستونو زموږ د ژوندانه ستونزه نه حل كېږي.

له نېكه مرغه قومي نفاق د ولس ستونزه نه، بلكې د يو څو تنو د اغراضو نتيجه ده، خو زموږ بې روزګاره ځوانان د قوم په نامه نه دي وېشل شوي. دوی تر خپله منځه دوستۍ او ملګرتياوې لري، زموږ نجونو او هلكانو يو له بله سره ودونه كړي او په زياترو سيمو كې ښه ګاونډيتوب پالي او د ولسونو تر منځ د اوبو تنظيم او داسې نور اړيكي لاهماغسې ټينګ دي. د زړو اړيكيو تر منځ نوي اړيكي هم منځته راغلي، چې صنفي بنسټونه لري. تنقيض شوي افسران، زندانيان، معذوران او مزدوران د يوې ګډې موخې په توګه سره يو ځای شوي دي او تر كومې اندازې چې دا اړيكي ټينګ وي تر هماغه بريده به د ملي دريځ ټينګتيا ته ډېره زمينه برابره وي. زموږ په ولس كې تر اوسه هم ديني او افغاني روحيه ژوندۍ ده. كه د ګرديز اوسېدونكی تخار او يا د بدخشان اوسېدونكی كونړ ته لاړ شي د يوه مسلمان او افغان په توګه يې خلک د زړه له كومي درناوی كوي او مېلمستيا وركوي.

۵- د قانون نشتوالی:

د قومي سیاست د پراخېدلو یو بنسټیز دلیل د قانون نشتوالی دی. نن ورځ زورور او کمزوري ته قانون په یوه سترګه نه ګوري. په رڼا ورځ د قانون پر وړاندې زور استعمالېږي، چې د ولس حقونه په کې تر پښو لاندې کېږي، زموږ مال، جایداد او حتیٰ ناموس د زورواکو له پنجې څخه خوندي نه دی او دولتي ځمکې په عادي ډول د مافیایي کړیو له خوا چور کېږي. هغه وړې شخړې، چې د جایداد پر سر رامنځته شوې په تېزۍ سره په قومي شخړو اوښتي او د دولت د چارواکو په مداخلې سره ترې ټولنیز ناسور جوړ شوی دی. د اسلام په مبین دین کې د دولتدارۍ لوی اصل عدالت دی او د ټولو خلکو حقوق په کې په مساوي ډول خوندي شوي دي، ظالم ته په علني ډول د ولس پر وړاندې سزا ورکول د قانون په پلي کولو کې همېشه ستر رول لوبولی دی.

د قانون د نشتوالي له کبله هرکس اړ کېږي، چې په ځانګړي ډول د خپل مال او سر د ساتلو لپاره د بې قانونیو پر وړاندې هڅې وکړي، خو دا چې دا هڅې نتیجه نه ورکوي، نو ځکه د بې عدالتۍ تر فشار لاندې خلک مجبوروي، چې د قومي، تنظیمي او سمتي اړیکو پر بنیاد ځان ته یوه حلقه پیدا کړي او په هغه وسیله یا خپلې ګټې بېرته ترلاسه کړي او یا یې خوندي کړي.

د دې نتیجه دا شي، هغه ملي احساس چې د قانون له حاکمیت څخه منځته راځي کمزوری شي او په دې ډول ملت او دولت دواړه په ستونزو کې ډوب شي.

۲- د سیاسي احزابو نشتوالی:

ډیموکراسي په منظمو سیاسي احزابو باندې چې پراخ ولسي بنسټ ولري استواره ده. له بده مرغه زموږ په هېواد کې هغو ګوندونو ته چې ولسي بنسټ ولري د پراختیا زمینه نامساعده او ناهمواره ده. د بن تر پروسې دمخه له سیاسي احزابو سره زموږ تجاربو درې شکلونه درلودل. لومړی شکل یې دا و، چې د اقتدار پر مهال سیاسي احزاب جوړېدل او د داود خان و ښاغلي میوندوال احزاب یې غوره مثالونه دي.

دویمه ډله هغه احزاب وو، چې د پټو تشکیلاتو پر اساس یې غوښتل دولتونه بدل کړي. اسلامي تنظیمونه او چپي احزاب یې ښې بېلګې دي.

درېیمه ډله هغه جهادي تنظیمونه وو، چې د هجرت پر مهال په جلا وطنۍ کې په ګاونډیو هېوادونو کې رامنځته شول.

دا تنظیمونه د پیسو، وسلو او نورو ګټو امکاناتو پر اساس په هېواد کې د ډېر او ستر نفوذ خاوندان شول، ځکه چې د دې تنظیمونو رسمیات او د دوی تر منځ د امکاناتو وېش په بهرنیو شبکو پورې تړلی و او سازماني کلتور یې ولس ته د حساب ورکولو په بنیاد نه و جوړ شوی، نو ځکه ونه توانېدل چې یو منسجم مرکزي دولت جوړ کړي. دوی چې د جګړې تیاری درلود په سیاسي حل لارو او د ولس پر ژبه نه پوهېدل، نو ډېر ژر یې وسلې ته لاس کړ، کابل یې وران او په وینو کې ډوب کړ.

اوسمهال هم موږ د حزب جوړولو په ابتدایي مرحله کې یوو. په لسګونو سیاسي احزاب جوړ شوي، خو داسې یو پیاوړی بهیر نه دی جوړ شوی، چې پراخ ولسي ملاتړ او اساسي بنسټ ولري، چې په وسیله یې دوه یا درې ملي ګوندونه رامنځته شي

او د ګډوډۍ مخه ډب کړي. د نورو هېوادونو د تجربو پر بنسټ د ولسواکو سياسي احزابو تشکيل او موجوديت د ملي هويت د ساتنې او پراختيا لپاره لازمي عنصر ګڼل کېږي.

۷- بې روزګاره ځوانان:

فقر پر انسان باندې مجبوريتونه تحميلوي. په خاص ډول د بې روزګاره ځوانانو مجبوريتونه ډېر زيات وي، ځکه چې د ځوان احساسات د هغه د ځوانۍ طبيعي برخه وي او که چېرې يې احساسات وځپل شي، نو د دوی پر شخصيتونو باندې يې بدې اغېزې په ډېر دوامدار شکل پاتې کېږي.

د مثال په ډول، زه داسې اشخاص پېژنم چې اوس يې په نړيواله کچه امکانات ترلاسه کړي، خو د محصلۍ پر وخت ورته په پوهنتون او ليليه کې په خوار نظر کتل شوي و، لاتر اوسه يې هم هغه ترخه خاطره په ذهن لکه ستنې ګرځي او ښايي ځوروي يې. په لاشعوري ډول داسې اشخاص د هېواد حالاتو ته له هماغو سترګيو ګوري چې په دوی باندې تېر شوي دي.

زموږ ځوانان په وار، وار ستونزو ته ګوتې نيسي او وايي چې دوی دې دولتي چارواکي خبر کړي، مګر په هغوی کې نه د اورېدو توان شته او نه د ستونزو د هوارولو. په کانکور ازموينه کې درغلۍ، واسطې او سفارشونه، د سکالرشيپونو ناروا وېش، په ادارو کې د ناوړو خلکو استخدام او د دولت ډېرې نورې داسې پرېکړې، چې د پردې شا ته کېږي هغه عوامل دي چې ځوانان راپاروي او د دوی دردونه زياتوي. تر ټولو خطرناکه خبره دا ده، چې دا ځوانان دا ټوله بې قانوني د قومي دسيسو

علت ګڼي او که دا يقين وده کوي، نو نتيجه يې دا ده، چې د ملي هويت د جوړولو پروسه په لغته وهي او له منځه يې وړي، ځکه د لوړو زده کړو په برخه کې نه سمه پانګونه شوې او نه په کې سم مديريت راغلی چې له امله يې د ځوان نسل د پرمختګ لارې بندې او يا له اغزيو ډکې دي.

په اوسنۍ نړۍ کې بشري پانګه تر نورو ټولو پانګو لوړه او مهمه ګڼل کېږي. د مثال په توګه، که په يوه هوټل باندې په ميليونونو ډالره پانګونه وشي، خو د ادارې لپاره ښه منيجر، اشپز او نور کارکوونکي ونه لري ، نشي کولی، بازار رامات کړي او که بازار ونه لري، نو بيا ميليونونه ډالر مالي پانګه بې ځايه ولاړه، يعنې د بشري پانګې په نه موجوديت کې مالي پانګه هېڅ معنی نه لري. د دې ادعا بل مثال د کابل ښار نوې جوړونه ده، چې په ميليونونو ډالر پرې ولګېدل خو په تعميراتي لحاظ يې کومه معياري ښه رامنځته نه کړه او خدای مه کړه همېشه د دې خطر دی چې ښايي يوه قوي زلزله يو ستر انساني ناورين رامنځته کړي.

که د يوه قوي دولت او يو موټي ملت جوړول مو هدف وي، نو په کار ده چې په ټولنه کې د ځوان حيثيت له دې حالت څخه يوه غوره حالت ته بدل شي. ځوانان بايد په دې ډاډه وي، چې په راتلونکي کې به د خپل زيار او زحمت په نتيجه کې وکولی شي چې د دغه ټاټوبي د هرې برخې مشري ترلاسه کړي او راتلونکي انجنيران، ډاکټران او د ولسواکو احزابو مشران به له دوی څخه ټاکل کېږي، نه دا چې د دوی په تقدير کې يې يوازې چپړاسيتوب، سکرتري او جواليتوب ليکلي دي.

ب- حل لارې:

۱. اسلام:

زموږ د يوه موټي کېدو تر ټولو ستر عنصر د اسلام مبارک دين دی. موږ داسې ټولنه يوو، چې ۹۹، ۹۹٪ وګړي مو مسلمانان دي او په دې کې هېڅ شک نشته چې ټولنه مو مسلمانه وه، مسلمانه ده او تر ابده به مسلمانه وي، مګر په عامه توګه موږ له اسلامي احکامو څخه يا ناخبره يوو او يا ډېر لږ ترې خبر يوو. که اوس هم غواړو، چې په پينځلسمه هجري قمري او يا يوويشتمه ميلادي پېړۍ کې د اسلام د ځلانده تمدن په رڼا کې ژوند وکړو، نو لازمه ده چې زر کاله شا ته ولاړ شو او د غزني دربار ته وګورو.

د غزني دربار د ادبياتو د تاريخ په برخه کې غوره نمونې لري او په ځانګړې ډول د دري ژبې د شعر د تاريخ په اړه ډېر اثار لا اوس هم ژوندي پاتې دي.

د افغانستان معظم ملي ليکوال اروابناد احمد علي کهزاد پخپل ډېر مهم کتاب (شاهنامه در افغانستان و افغانستان در شاهنامه) کې دا په ګوته کړې، چې د دې کتاب لويه برخه زموږ د هېواد له کيسو جوړه او زموږ په خاوره کې تمثيل شوې ده، خو د دې دورې عظمت يوازې د ادبياتو په برخه کې نه دی، بلکې د ابوريحان البيروني غوندې ستر رياضي دانان هم د دغه دربار محصول دي، چې له ۴۲۷-۴۰۷ (چې له ۱۳۵-۱۰۱۲ سره سمون خوري) په غزني کې اوسېدلو. ده په دغو کلونو کې د الجبرياتو په اړه د اوسنيو شل زرو چاپي پاڼو په اندازه پاڼو کې خپل لوړ علمي اثار خوندي کړل. د دې اثارو برکت و، چې د

هندوستان علوم لومړی بغداد او ورپسې اسلامي اسپانيا او د لوېديځ نورو هېوادونو ته انتقال شول. د مخه مو وويل، چې ابوريحان البيروني تر اروپايانو څلور سوه کاله د مخه د ځمکې قطر په دقيقه توګه سنجولی و. د ده مشهور کتاب (الهند) د تمدنونو د پرتلې اساس کېښود او د ده څېړنې د مختلفو اديانو په جنتري ګانو باندې تر اوسه هم د يوه عمده سند په ډول د نړۍ د علماو له خوا لوستل کېږي.

علاوه له غزني څخه، بلخ او هرات هم د اسلامي تمدن د ودې او پراختيا په لاره کې سترې کارنامې لري. دا چې بلخ د نړۍ ستر سوداګريز ښار و، نو صوفيانو او عارفانو يې بې ساری نړيوال شهرت درلود. هرات هم په پينځلسمه ميلادي پېړۍ کې د فرانسې تر پاريس او د ايټاليې تر فلورانس لوی او شاندار و.

د ميناتورۍ کوم مکتب چې په هرات کې د بهزاد له خوا رامنځته شو، لږ تر لږه درې سوه کاله يې اسلامي نړۍ تر درانه اغېز لاندې وه او استامبول چې د عثماني خلافت مرکز و د بهزاد د ميناتورۍ له مکتب څخه متاثر و.

موږ خپلو اسلامي وياړونو داسې نور ډېر مثالونه هم لرو، چې زموږ هېواد ته راپاتې دي، مګر اصلي موخه مو دا ده چې ووايو، د اسلام د سپېڅلي تمدن په ځلانده دور کې زموږ علما د نورو تمدنونو پر وړاندې واقعبين و او د دې پرځای چې ترې وډار شي ور وړاندې شول او ځانونه يې پرې وپوهول.

اسلامي پوهانو د نورو تمدنونو اثار د دې لپاره ژباړل، چې د هغوی له احواله خبر شي او د هغوی هويت يې د ځان لپاره خطر نه ګڼلو. د همدې ذهنيت په نتيجه کې له شمالي افريقا نه نيولې تر اسلامي اسپانيا (اندلس)، بغداد، غزني، بلخ، هرات

او وروسته بیا په ډیلي او لاهور کې د اسلامي پوهې ستر مرکزونه پرانیستل شول او داسې ځلانده تمدن چې پر خپل اسلامي هویت یې کلکه عقیده او باور درلود رامنځته شو. نن موږ ته لازمه ده، چې پر خپل اسلامي تمدن یو ځل بیا هغه باور پیدا کړو، چې زموږ د اسلافو یعنې د عباسي او غزنوي ځلانده دورانونو طریقه وه او د دې پر ځای چې د کرکې او ډار په نظر ورته وګورو، په کار ده چې ځان پرې وپوهوو.

د دې موخې د لاس ته راوړلو لپاره موږ اړ یوو، چې په اسلامي تاریخ او پوهې باندې لویه پانګونه وکړو او د ابوریحان البیروني په څېر شخصیتونه چې اوس یې په غزني کې مزار په سختۍ سره موندل کېږي یو ځل بیا خپل کړو او خپل نسلونه ورسره اشنا کړو.

له نېکه مرغه اوسمهال د مصر په مشهور اسلامي پوهنتون الازهر او د نورو عربي ممالکو په اسلامي پوهنتونونو کې ځینو افغانانو د ډاکترۍ او ماسترۍ تر کچې زده کړې کړې دي، چې د دوی پوهه زموږ ستره کلتوري پانګه ده او کولی شو ډېره ګټه ترې واخلو، موږ د دیني زده کړو د تقویت په موخه اړ یوو، چې د عربي ژبې پر زده کړه هم خپله سرمایه ولګوو او د دې تر څنګ لکه څنګه، چې په پښتو او دري ژبو کې د قانون لیکل د عربي ژبې د قانوني اصطلاحاتو سره د نږدې پوهې څخه بغیر اسانه نه ده، نو د تقنین لپاره باید د قانون روح درک کړل شي او بیا په داسې تاریخي چوکاټ کې واچول شي، چې ولسونه وربانډې وپوهېږي. نو که چېرې عربي ژبه زموږ په هېواد کې عامه وي د قانون لیکلو په برخه کې به مو هم ستونزې کمې شي.

۲. اغېزمن دولت:

یو اغېزمن دولت د ستونزو د تغیر اصلي وسیله ده. د هرې

ستونزې تحلیل دا په ډاګه کړه، چې د دولت کمزوري، د قاطعیت نشتوالي او یا د مناسبې طرحې نه لرلو د ملت دردونه ډېر کړي دي. د دې ادعا ثبوت په تېرو اتو کلونو کې د ملت په روحیه کې د تغیر او بدلون راتګ دی.

په تېرو دوو لویو جرګو کې د ملت ټولو استازو په ملي یووالي ټینګار کاوه او راتلونکي ته هیله من وو، مګر نن هغې فضا تغیر کړی او پر ټول هېواد د بدبینۍ او نهیلۍ څپه خپره ده.

د ولس ستونزې لوړې کچې ته رسېدلي او د دې ستونزو د زېږولو عامل پخپله دولت بولي. دا چې ولس غواړي په اساسي ډول دا ستونزې حل شي، نو ځکه موږ د دې کتاب ډېره برخه د دولت په اساسي تغیراتو او هغو لارو چارو متمرکزه کړه، چې په نتیجه کې یې خلک وپوهېږي، چې اغېزمن دولت کوم او بې اغېزې کوم وي.

زموږ اساسي غوښتنه او وړاندیز دا دی، چې داسې یو ولسواک سیاست غوره کړو، چې په نتیجه کې یې زموږ ملي هویت پیاوړی شي، خو دا موخه هغه وخت عملي کېږي چې د دولت او ملت تر منځ ټینګ ټولنیز قرارداد موجود وي.

د محرومیت حس په قومي تعبیر بدل شوی، نو په کار ده چې د ملي هویت د جوړېدو لپاره د قومي هویت مدارج او مراحل په غور وڅېړل شي او بیا د عمل جامه ورواغوستل شي، ځکه نن ورځ زموږ اسمان د بې باورۍ وریځو نیولی او د باور د ټینګېدو لپاره اړ یوو، چې ټول موارد تر جدي بحث لاندې ونیسو او د یوې ملي اجماع پر اساس خپلې ستونزې حل و فصل کړو.

۳. د پوهنې بنسټیز کول:

موږ د نړۍ هغه یوازینی نامتجانس هېواد نه یوو، چې څو ژبې لرو، په نړۍ کې داسې هېوادونه ډېر دي چې ګڼې ژبې لري.

موږ د یوه هېواد په توګه د جغرافیایي او اقتصادي عواملو له نظره د پېړیو په اوږدو کې مختلفې تاریخي تجربې لاس ته راوړې دي. همدا ډول موږ یوازینی هېواد نه یوو، چې سختې جګړې مو تر شا پرې ایښې او ظلمونه مو تحمل کړي دي. د ازموینې لومړۍ پوښتنه مو دا ده، چې ایا د دې قوت لرو، چې د یوه پیاوړي ملت په جوړولو باندې خپل فکر متمرکز کړو او یا دا چې څو راتلونکې لسیزې د څو تېرو لسیزو په تصفیه او حساب باندې تېرې کړو.

دا مو باید په یاد وي، چې زموږ ځوان نسل چې د شوروي یرغل پر مهال او یا تر یرغل وروسته زېږېدلی، زموږ د هېواد غوڅ اکثریت جوړوي. دوی نړۍ ته د خپلو تجربو او ارمانونو له سترګیو ګوري او اساسي مشکل یې بې روزګاري ده او تر څو چې په هېواد کې یو اغېزناک دولت نه وي راغلی دا بې روزګاري له منځه نه شي تلی، خو که دولت غواړي چې دا مشکل حل کړي، نو مجبور دی چې د ولس په بشري پانګه کې د کمیت او کیفیت له لحاظه مثبت او بنسټیز تغیرات راولي.

په تېرو پاڼو کې مو لیکلي، چې دا پانګه باید هم فني وي او هم کلتوري. د فني پانګې معیار له نړیوالو معیارونو څخه عبارت دی، ځکه زموږ انجینیر او ډاکټر تر هغه پورې ځان ته باکفایته نه شي وبلی چې خپله تخنیکي پوهه په نړیوالو منل شویو معیارونو ثابته نه کړي، مګر دا حتمي نه ده چې پر نړیوالو معیارونو د ثابتې تخنیکي پوهې خاوند به خامخا کلتوري

پوهه هم ولري، نو ځکه وایوو، چې په کلتوري پوهه باندې هم لازمې پانګونې ته اړتیا ده. د مخه مو وویل، چې کېدی شي یو څوک ښه انجینر وي، خو تر څنګ به یې ژبنی تعصب ولري او که داسې وي نو دا د ملت سازۍ په لاره کې ستر خنډ واقع کېدی شي.

که غواړو چې د ملت سازۍ پروسه پلې کړو، نو مجبور یوو چې په دې موضوع ډېر فکر او لازمه پانګونه وکړو، د مثال په ډول، د ژبې پر سر لانجې له مختلفو لارو څخه د حل کېدو وړ دي. په اوسنیو تخنیکي وسیلو دا کار ډېر ژر تر سره کېدی شي. که وغواړو چې لوړې، منځنۍ او لومړنۍ زده کړې په پښتو، دري او نورو ژبو په ویډیوګانو کې ثبت کړو، نو هر محصل ته چې کومه ژبه د عمیق درک او پوهې وړ وي په هماغه ژبه به ویډیو وګوري، مګر په عامه توګه د دولت دنده ده، چې داسې امکانات برابر کړي چې پر وسیله یې د افهام او تفهیم لپاره د ژبو د زده کړې بهیر پیاوړی شي او د ټولو ژبو درناوی وشي، ځکه ټول ملت د متوازنې پراختیا او مساوي حقونو غوښتنه کوي او که دا غوښتنه پوره شوه، نو په حقیقت کې به زموږ نورې ډېرې ستونزې هم د حل اساسي لاره ومومي.

کله مو چې پر خپل ځان باور ټینګ شو، نو بیا کولی شو د خپل تاریخ په چوکاټ کې خپلو تاریخي اثارو ته هم پام وکړو، اسلام زموږ په ټولنه کې د اساسي نقش لرونکی دی، خو تر اسلام وړاندې تاریخي اثار هم زموږ د نړیوال شهرت لپاره حیاتي ارزښت لري. د بودا ستره او پرتمینه مجسمه زموږ د تاریخ یادګاري ځلی و، دا مجسمه زموږ د ولس هغه لرغونی ارزښت و، چې دوی ورته د کومې بهرنۍ پدیدې په سترګه نه

کتل، خو اوس له بده مرغه هغه ارزښت زموږ په خاوره کې نشته.

وایي چې یوه سترګه دې وځي پر بله لاس کېږده. معنی دا چې موږ باید د جګړې له لمبو څخه را پاتې نور اثار خوندي کړو، دا اثار زموږ د هېواد په ګوټ- ګوټ کې پراته دي. د غور سیمه چې د پر له پسې وچکالی له کبله ترې خپل خلک تښتېدلي داسې یو تاریخي منار لري، چې یو مهال ترې د ډیلي د قطب منار د جوړولو لپاره الهام اخیستل شوی و او تر څو چې د جام دا منار تحلیل نه شي، نه شو پوهېدای چې د ډیلي د قطب منار څرنګه رامنځته شو.

په همدې ترتیب که غواړو، چې د لاهور د شالیمار مشهور تاریخي باغ په تاریخچې وپوهېږو، نو لومړی باید د ننګرهار د مېملې باغ ته لاړ شوو. بابر د مېملې باغ هغه مهال جوړ کړ، چې د کابل حکمران و او کلونه وروسته بیا د ده کورنۍ د مېملې د باغ نقشه د هند په مختلفو ښارونو کې عملي کړه، چې د لرغوني هند د لاهور شالیمار باغ یې څرګنده بېلګه ده. موږ کولی شو خپل تاریخي شالید ته په پام سره د نړۍ له نورو هېوادونو سره داسې تماس ونیسو، چې له یوې خوا مو یو له بل سره پېژندګلوي ډېره شي او له بل پلوه مو نوي اړیکي پیدا شي.

د مثال په ډول: موږ پخپل هېواد کې د یوناني سکندر ډېره اوږده تاریخچه لرو او د هغه له مړینې شاوخوا دوه سوه کاله وروسته هم موږ یو ډېر روښانه یوناني باختري تمدن ساتلی دی. همدارنګه زموږ د بودایي تمدن اثار له جاپان، هند او کوریا سره زموږ د تودو اړیکو سبب کېدلای شي. په اوسنیو امنیتي شرایطو کې افغانستان د ټوریزم په اړه د یوې عمده عایداتي

منبع په توګه فکر نه شي کولی، خو که ثبات ټینګ شي نو په شته لرغونو اثارو هم کولی شو، چې له یوې خوا یې د نړۍ د تمدنونو د تفاهم مرکز وګرځوو او له بل پلوه په لکونو کسانو ته له دې لارې د ابرومندانه کار زمینه برابره کړو، ځکه هویت یوه فزیکي پدیده نه، بلکې یوه کلتوري پدیده ده او د یوې ټاکلې زماني مودې ستونزې په منځمهال او اوږد مهال کې نه پاتې کېږي.

موږ د زمان په یوه داسې مرحله کې یوو، چې که همدا اوس پر خپلو کلتوري ستونزو باندې په سره سینه شننه وکړو، نو کولی شو د یوې سرتاسري ملي اجماع په چوکاټ کې یې د حل داسې اساسي لارې چارې پیدا کړو، چې په راتلونکي کې د هرافغان د ویاړ او سرلوړۍ سبب وګرځي.

۴. اغېزمن نړیوال روابط:

نن ورځ چې اقتصاد نړیوال دی او خبري رسنۍ هم نړیوالې شوې دي، نو په داسې چوکاټ کې د نړیوالو عواملو په پام کې نیولو څخه په غیرملي ګټې نه شي تامینېدی. زموږ په ځانګړو شرایطو کې نړیوال اړیکي خپل خاص اغېز لري او دا لازمه کوي چې موږ د خپلو ملي ګټو د تامین په خاطر داسې یو سیاست غوره کړو، چې نړیوال اړیکي راته اغېزناکې پایلې په لاس راکړي، چې په دې برخه کې لاندیني اصول اساسي نقش لري:

د قانون او ثبات راوستل، هغه باثباته افغانستان چې قانون په کې حاکم او ثبات په کې ټینګ وي هم د نړۍ او هم د افغان ولس په ګټه دی، خو د داسې ثبات د ټینګښت لپاره لومړنی اصل دا دی چې زموږ امنیتي بنسټونه په کې رښتیني ملي ښه

غوره کړي او په اغېزناکه توګه وکولی شي، چې د مشروع قوت انحصار ترلاسه کړي. د دې برخې د عملي کولو لپاره اړ یوو، چې یوه روښانه امنیتي پالیسي ولرو. زمونږ پولیس، اردو او امنیت باید یوازې د شعار په بڼه نه، بلکې په رښتیني ډول ملي شي او د یوې واحدې پالیسۍ له مخې له نظم سره اشنا شي، چې کاري مداخلې له منځه یوسي او هر ارګان خپل مسؤلیتونه او صلاحیتونه وپېژني. د یوې واحدې پالیسۍ ایجاد د دې اهمیت زیاتوي، چې ولسمشر چې د اساسي قانون له مخې باید د ټولو لښکرو اعلی سر قوماندان وي خپله دا دنده هم په پوره شهامت اجرا کړي.

د دې تر څنګ باید د یوې سیاسي اجماع په ترڅ کې داسې ډاګیز اصول وضع شي، چې له لارې یې له وسله والو مخالفینو سره رښتیني مذاکرات شوني شي. په یوې سیاسي اجماع باندې عمل کول یوازې د یوه اداري او اقتصادي نظام په منځته راتګ عملي کېدی نه شي او په دې برخه کې د ثبات د ټینګښت لپاره بنیادي اصلاحات مهم شرطونه دي.

که مونږ د ثبات او قانون د حاکمیت لپاره څرګنده طرحه ولرو، نو له نړۍ سره په درې اصولو ژر نتیجې ته رسېږو:

الف- د نړۍ د مرستو لړۍ باید زمونږ د امنیتي بنسټونو د پیاوړي کولو لپاره ځانګړې شي. د مخه مو ذکر کړه، چې په مجاهدینو او روزل شویو افسرانو کې د دې ظرفیت وینو، چې په لنډ مهال کې تري د امنیت په ټینګښت کې کار اخیستی شو، خو په منځمهال او اوږد مهال کې د نویو ځوانانو روزنه حتمي ده، ځکه چې د اصولو په لحاظ یو برید من په لسو کالو کې ډګروالۍ ته رسېدای شي او زمونږ نوی نسل به هم وخت

وغواړي، چې په ملي روحیه سمبال شي.

ب- زمونږ ملي عواید په راتلونکو لسو کلونو کې زمونږ د ملي پولیسو، اردو او امنیت د برخې لګښتونه نه شي پوره کولی او د دې بنسټونو موجودیت کم له کمه لس تر شلو کالو پورې منظم امکانات غواړي، نو ځکه لازمه ده چې له خپلو نړیوالو مرستندویانو سره په دې اړه ټینګ توافق ته ورسېږو، چې لس تر شلو کالو زمونږ د دې برخې لګښتونه پر غاړه واخلي چې مونږ خپل دغه بنسټونه پر خپلو پښو ودروو.

ج- مونږ باید له نړیوالو قواوو سره د تصمیم نیونې مشترکې لارې غوره کړو، چې د ګډ اعتماد په فضا کې د قوې استعمال داسې بڼه غوره کړي، چې د ولس د منلو وړ وي. خو دا موخه هغه وخت عملي کېدی شي چې د ټولو نظامي قوتونو اعلی سر قوماندان یعنې ولسمشر فعال شي او د منظمو معاملاتو او قواعدو د عملي کولو پر بنیاد زمونږ ملي امنیتي ستراتیژي ټولو بنسټونو او ولس ته څرګنده وي او په لومړي قدم کې د هغو تېروتنو مخنیوی وکړي، چې د ولس د شکایت باعث ګرځېدلای شي، ځکه یوه شورشي جګړه بې له منظمې اردو او قضایي او سیاسي قوې څخه نه شي ختمېدی. د ثبات تامین دا ایجابوي، چې مونږ د هر ولایت او ولسوالۍ په ځانګړنو وپوهېږو او داسې تدابیر ونیسو چې د ثبات د ټینګولو لپاره ګټور وي.

که د داسې ستراتیژۍ په طرحه او پلي کولو باندې وتوانېږو، نو د تصمیم نیونې اصلي مرکز به په طبیعي توګه پر افغاني امنیتي بنسټونو باندې متمرکز شي او په تدریجي ډول به د نړیوالو قواو اړتیا کمه شي، چې مونږ به بیا د خپل استقلال او ملي ګټو د ساتلو اصلي ساتندویان شو.

دا ډول مؤسسات رامنځته کړل نو، موخه يې په تخنيکي وسايلو د وروسته پاتې هېوادونو سمبالول و.

په اوسنيو نړيوالو شرايطو کې تخنيکي ظرفيت ډېر وده کړې ده، په اسانه او ارزانه طريقه له يوه پرمختيايي هېواد څخه بل ته ظرفيتونه انتقالېدای شي، چې ژوندی مثال يې د افغانانو د ظرفيت انتقال دی.

د ماين پاکولو په برخه کې افغان ماين پاکانو او مؤسساتو لوړ ظرفيت پيدا کړی دی او همدا دليل دی، چې نن په ډېرو ماين لرونکو هېوادونو کې افغانان په مشورتي کارونو بوخت دي.

بل مثال يې د نيپال د سولې په پروسه کې د افغان کارپوهانو فعاله ونډه ده، ځکه چې د نظامي قطعاتو په ترتيب کې افغان کارکوونکو د معلوماتو د سيستمونو په برخه کې ډېر لوړ ظرفيت ترلاسه کړ او کله چې په نيپال کې دې ته اړتيا پېښه شوه چې د ماوستانو د قواوو او دولت تر منځ د سولې پروسه ټينګه شي، نو هغه مهال په ذکر شوي هېواد کې د ملګرو ملتونو مسؤول يو افغان و او له افغانانو يې وغوښتل چې په دې پروسه کې ګډون وکړي. پايله دا شوه چې هغه کار چې اروپايي او نورکارپوهانو په شل چنده لوړه بيه کاوه افغان متخصصينو په شل چنده ټيټه بيه تر هغو په ډېر اغېزناک ډول تر سره کړ. دا چې زموږ او نيپال ډېر شرايط سره ورته والی لري، زموږ تر منځ ډېرې ملګرتياوې ټينګې شوې دي او دا ملګرتياوې د دې لامل کېدی شي، چې د نيپال له متخصصينو څخه د دواړه برق او ځنګلونو په احيا کولو کې ګټه واخلو، ځکه هغوی په دې برخه کې ډېره کاميابه تجربه لري.

۵. نړيوالې اقتصادي مرستې:

نن ورځ د افغانانو او نړيوالو مبصرينو تر منځ يوه اجماع موجوده ده او دواړه خواوې په دې باور دي، چې په افغانستان کې د نړيوالو مرستو اغېز محسوس نه دی. يو دليل يې دا دی چې د امريکا مرسته د يوه قراردادي نظام په چوکاټ کې عملي شوې، چې له ۷۰٪ څخه تر ۹۰٪ مرسته بېرته د همدغو شرکتونو جوال ته لوېدلې ده او زموږ خلک ترې بې برخې پاتې دي، ځکه يو قرارداد له پنځو تر شپږو لاسو تيرېږي او بيا د افغاني شرکت لاس ته راځي چې د لګښت بيه يې له اغېز څخه ډېره ټيټه وي او په نتيجه کې نه افغان او نه هم امريکايي چارواکي په دې پوهېږي، چې څوک څه کوي او کومه برخه د قراردادي په لاس کې ده؟

د ساري په توګه، د امريکا د تفتيش د نړيوالې ادارې له خوا دا څرګنده شوه، چې له ۲۰۰۷ کال څخه تر ۲۰۰۸ کال پورې د امريکا د مرستو مجموعي رقم ۵،۵ ميليارده ډالرو، چې د ياد شوي هېواد د دفاع او بهرنيو چارو د وزارتونو او د نړيوالو مرستو د مستقلې ادارې USAID له خوا عملي کېدلې، خو دا مرستې له ۲۲ زرو څخه په ډېرو قراردادونو وېشل شوې وې او نږدې ۴۸ زره قراردادیان يې د عملي کولو ذمه واروو، مګر په همدې حال کې داسې کوم معلوماتي پروګرام موجود نه و، چې په نتيجه کې د مرستو اغېز معلوم کړي. په همدې ترتيب څو ميلیارده ډالر د ملګرو ملتونو پراختيايي پروګرامونو ته هم ورکړل شوي دي، چې مشخصې نتيجې يې څرګندې نه دي.

تر دويمې نړيوالې جګړې وروسته، چې کله ملګرو ملتونو

د دې ظرفيتونو په پرتله د ملګرو ملتونو په اداري ظرفيتونو کې ډېرې ستونزې شته. سره له دې چې د دوی له کار څخه په افغانستان کې ۷ کاله تېر شوي، خو دوی نه دي توانېدلي، چې افغان دولت او ولس او نړيوالې ټولنې ته د هغو پيسو حساب ورکړي چې، د دوی له خوا په مصرف رسېدلې دي. د دې مؤسسو اصلي موخه د دولتي بنسټونو پياوړې کول دي، خو دوی د دې پر عکس له دغو بنسټونو سره ناسالم رقابت کوي.

دغه مؤسسات ډېره لږه بودجه لري، چې هغه هم له مرستندويه هېوادونو څخه تر لاسه کوي، خو دوی د دې پر ځای چې پر اختيايي کارونه تمويل کړي زياته بودجه پر لوړو معاشونو او لوړو دفتري لګښتونو لګوي، چې په پايله کې د لوړو معاشونو په وسيله د دولت تکړه کارمندان خپلو ليکو ته جذبوي او په دې کار سره د دولتونو ملاوې ماتوي.

د افغانانو تر منځ هم د دغو مؤسساتو د شفافيت په برخه کې پوره اندېښنې موجودې دي. ما يو وخت په ډېرو ملي او بين المللي مجالسو کې د افغانانو دا اندېښنې وړاندې کړې، خو دا خبره هغه وخت په ثبوت ورسېده، چې يوې نړيوالې محکمې د ملګرو ملتونو د يوه مشر کارکوونکي درغلي ثابته کړه.

ښاغلی ګيري هلسټيډ څو کاله په کابل کې د ملګرو ملتونو د UNOPS د څانګې مشر و. دی وتوانېده چې له ډېرو مرسته کوونکو سازمانونو څخه لوی قراردادونه تر لاسه کړي او بيا يې افغان او نړيوالو شرکتونو ته ورکړي، خو د محکمې د اسنادو له مخې په ده تور دی چې ډېر ډالر يې په بډه وهلي او غلا کړي دي. د محکمې اسناد په ډاګه کوي چې نومورې پر خپل هغه کور

باندې چې په کابل ښار کې و، ډېرې زياتې پيسې لګولې وې، ځکه له کوره يې يو مجهز مېلمستون جوړ کړی و او سبا بېګا به په کې مېلمستياوې روانې وې. ښاغلی هلسټيډ له دې څخه منکر دی، خو محکمې افغان او امريکايي دولتونو ته مشوره ورکړې، چې دی مجرم دی او بايد تر عدلي تعقيب لاندې ونيول شي.

د مرستو بله برخه انجوګانو ته تللې او زموږ ولس د دغو نادولتي سازمانونو د کارونو په هکله هم شکمن دی او پوښتنې لري. ځکه داسې چوکاټ چې په کې د ملګرو ملتونو، نادولتي سازمانونو او د دولت د ټولنيزو بنسټونو کارونه په مؤثر ډول پرتله شي وجود نه لري. ولس په دې عقيده دی چې نادولتي سازمانونه پخپلو کارونو کې شفافيت نه لري او نړيوالې مرستې په ډېر نامؤثر ډول لګېږي.

که د اغېزناکو دولتونو کارنامو ته پام وکړو راته جوتېږي، چې هغه دولتونه چې يوه روښانه پراختيايي موخه او قوي ټيم لري په برياليتوب سره يې د بهرنيو مرستو اختيار په لاس کې اخيستی دی او سمه استفاده يې ترې کړې ده.

جاپان او اروپايي هېوادونه تر دويمې نړيوالې جګړې وروسته وتوانېدل، چې په دې کار کې بريالي شي او د داسې اغېزمنو هېوادونو مثال وګرځي، ځکه که دا هېوادونه وران شوي هم وو، خو بشري پانګه يې پر ځای وه او له دې منجلابه راووتل.

سوېلي کوريا، سينګاپور او ماليزيا هغه بې وزله هېوادونه وو، چې د دويمې نړيوالې جګړې په ترڅ کې يې سخت زيانونه وليدل او کله يې چې خپلواکي هم تر لاسه کړه له اداري فساد

سره لاس او ګرېوان وو، مګر بيا هم د يوه پياوړي مشرتابه د لرلو په برکت وتوانېدل، چې کاري ټيمونه ايجاد او روښانه پراختيايي موخې رامنځته کړي، چې په ترڅ کې يې پر دولت د خلکو باور ټينګ شو. همداراز په اروپا کې ايرلنډ او اسپانيا هم ډېرې بدې ورځې ليدلي دي، مګر د شلمې پېړۍ په نيمايي کې دواړه هېوادونه وتوانېدل، چې په اساسي توګه د نظام جوړونې طريقې عملي کړي.

د دې نړيوالو تجربو پر بنسټ ما د ملي پروګرامونو طرحه وړاندې او د انتقالي اداري پر مهال مې په ځينو سکټورونو کې عملي کړه. ملي پيوستون، ملي مخابرات او معلوماتي ټکنالوجي، ملي روغتيا او ملي اردو د دې پروګرامونو ښکاره نښې دي، چې د ملګرو ملتونو، نادولتي سازمانونو او قراردادیانو په پرتله دا پروګرامونه د نړيوالو مبصرينو له خوا بريالي ارزول کېږي.

د دې ترڅنګ چې دا پروګرامونه يو لړ ستونزې هم لري، خو که چېرې يو پروګرام د واقعي ملي موخو د ترسره کولو لپاره جوړ شي او له افغان ظرفيتونو څخه په کې استفاده وشي، نو نتيجه يې ډېره ژر څرګندېږي.

هر ځل چې موږ يو ملي پروګرام مطرح او وړاندې کاوه، په لومړي سر کې به ورته مرستندويه سازمانونو او دولتونو د شک په نظر کتل، مګر کله به چې په عمل کې د پروګرامونو مؤثريت ثابت شو، نو دوی به هم خپلې مرستې په دغو چوکاټونو کې عيار کړې.

نتيجه ګېري مو بايد دا وي، چې که غواړو د بهرنيو مرستو انسجام تر لاس لاندې ونيسو، نو د دې توان هم بايد ولرو چې

ملي پروګرامونه وړاندې او عملي کړو. په تېرو بحثونو کې مو يو لړ ځانګړي پېشنهادونه وړاندې کړي دي، چې په وسيله يې کولی شو نړيوالې مرستې تنظيم کړو.

د يوه ملي ساختمان پياوړی سکتور زموږ حياتي اړتيا ده. هر هېواد چې له نړيوالو مرستو څخه ګټه اخيستې، يو دليل يې د يوه قوي ساختماني قراردادي سکټور درلودل دي، ځکه چې په نه موجوديت کې يې په تېرو څلورو کلونو کې د افغانستان دولت بيا، بيا په دې ونه توانېده، چې ژمنه شوې پيسې ولګوي، خو دا خبره هم له پامه مه غورزوي چې د يوه قوي ملي ساختماني سکتور لپاره د تداركاتو د اصولو زده کړه او د مناقصو، حساب ورکونې او نورو لازمه قوانينو لوړ ظرفيت لرل حتمي شرط دی.

۲. بشري پانګه:

د کارپوهانو د تخمين له مخې په تېرو ۷ کلونو کې نږدې دوه ميليارده ډالره نړيواله مرسته د بهرنيو متخصصينو او فني ماهرينو پر معاشاتو او نورو مصارفو لګول شوې ده، مګر له بده شامته تر اوسه د افغانستان هېڅ پوهنتون هم د سيمې او نړۍ پر کچه نه دی برابر شوی او زموږ د کاري ظرفيت مسئله لا تر اوسه هم جنجړه پاتې ده. که تر دې لس چنده زيات نړيوال سلاکاران او ماهرين هم راشي زموږ دولت، اقتصاد او ټولنه يوازې د هغوی په موجوديت نه شي رغېدلی، ځکه چې د بنسټيز بدلون عمده عامل بايد پخپله افغانان وي. د دې هدف د لاس ته راوړو لپاره موږ ته په کار ده، چې په عمومي ډول د پوهې پر ټولو بنسټونو او په ځانګړي ډول د لوړو زده کړو پر

مؤسساتو لویه پاملرنه وکړو.

د ملي منځمهاله او اوږد مهاله پلانونو له مخې باید د بشري پانګې د روزلو او پیاوړي کولو زمینه برابره کړو. که چېرې ذکر شوي دوه میلیارده ډالر د افغان پوهنتونونو او نورو زده کړو پر چارو لګېدلي وای، نه یوازې په لنډ مهال بلکې په منځمهال او اوږد مهال کې به هم زمونږ د ډېرو دردونو دوا وای.

د او سنیو تخنیکي وسایلو پر بنسټ یو اغېزناک دولت کولی شي، چې د پوهنې د کیفیت د لوړولو لپاره په ډېره ارزانه بیه اقدامات وکړي.

بعید درس چې د مخه مو تفصیلي بحث پرې کړی، د دغو تخنیکي وسیلو د کارونې یو ښه مثال دی. د دې لپاره چې نړۍ د لازمو مرستو ورکولو او اړیکو ټینګولو ته قانع کړو نو لازمه ده چې د خپلې بشري پانګې د لوړېتوب په برخه کې یوه داسې ملي اجماع ولرو، چې وروسته په یوه ستر ملي پروګرام بدله شي.

۷. مارکېټ جوړونه:

هېڅ داسې هېواد نشته چې یوازې دې د نړیوالو مرستو پر مټ د هوسا ژوند څښتن شوی وي. له کوریا څخه تر اسپانیا پورې د دوی په اقتصادي ژوند کې لوی بدلون هغه مهال رامنځته شو، چې دوی د مارکېټ جوړولو اساسي طرحې عملي کړې. زمونږ په اوسنیو شرایطو کې په دې برخه کې څو اصله ځانګړې ارزښت لري:

الف- د کوکنارو د ورکاوي لپاره باید زمونږ د بزګر د ژوند

سویه هغه حد ته ورسېږي، چې کوکنار ورته ارزښت و بایلي. د مخه مو ویلي چې زمونږ د بزګر ورځنی عاید باید له پنځوسو افغانیو څخه ۲۰۰ افغانیو ته لوړ شي.

دا عاید برابرول نه یوازې د کرنې په فزیکي او بشري زېربنا باندې پانګونه کول غواړي، بلکې د منظمو بازارونو پیدا کول یې هم ستره اړتیا ده.

په دې وخت کې زمونږ لومړنی ستر بازار د ناټو قوه ده او کوښښ په کار دی، چې پر دوی باندې د خپلې کرنې بازار وپېژنو. دویم بازار مو چین، هند، ایران او د خلیج هېوادونه دي، خو د کرنیزو توکو د بیې په اړه باید پوه شو، چې اصلي مسئله د کمیت نه بلکې د کیفیت ده او د کیفیت لوړول بیا هم په بشري پانګې پورې اړه پیدا کوي.

درېیم بازار مو اروپا ده، خو دې بازار ته لاره پیدا کول ډېر زحمت غواړي، یو چانس دا دی چې اروپا د هیروینو د وارداتو ستر مرکز دی او که د کوکنارو د محوه کولو لپاره مونږ کوم پلان ولرو او دوی یې راسره په شریکه عملي کړي، نو له یوه پلوه به مؤثر وي او له بله پلوه به هم زمونږ په ګټه وي او هم به اروپا ته د هیروینو د قاچاق تود بهیر سوړ شي.

څلورم بازار مو امریکا او کاناډا دي، چې د ځانګړو نساجۍ او زرګري صنعتونو په وسیله دې بازار ته مخه کولی شو، ځکه زرګري او نساجي اموال د وزن له کبله سپک او د بیې له پلوه درانه دي، چې لازمه ګټه ترې اخیستلی شو، د دې تر څنګ د مخابراتي سکټور د ودې لپاره هم مونږ کولی شو له هند، اروپا او امریکا سره نږدې اړیکې ټینګ کړو.

په هغه پیمانه د صادراتو ډېرول، چې زمونږ اقتصادي

ستونزې حل کړي د منظمو مالي بنسټونو په جوړښت پورې اړه لري. که موږ له نړيوالو فني امکاناتو څخه د خپلو مالي بنسټونو د جوړښت لپاره په مؤثره توګه ګټه واخلو، نو تر ډېره به زموږ د خلکو په اقتصادي ژوند کې مثبت تغير راولي.

د خلکو د اقتصادي ژوند د ښېګڼې لپاره يو بل مهم عنصر د نړيوالې پانګونې جذبول دي. که چېرې نړيواله پانګونه زموږ د خلکو لپاره د ابرومندانه کار وسيله وګرځېده، نو موږ به ستره ملي ګټه کړې وي. سينګاپور، ماليزيا، ايرلنډ او اسپانيا وتوانېدل، چې د نړيوالې پانګونې د جذب لپاره غوره اصول وټاکي او لازم شرايط برابر کړي. مګر زموږ ځانګړو امنيتي شرايطو ته په پام سره موږ ته ډېره ضروري ده، چې د نړيوالې پانګونې د جذب لپاره له دولتونو او مؤسساتو سره د ګرنټۍ د سيستم په هکله اقدامات وکړو. په دې برخه کې موږ هغو حقوقي مشورو ته اړتيا لرو، چې زموږ د معدنونو د استخراج لپاره زموږ ملي ګټې خوندي کړي.

۸. سيمه ييزه همکاري:

جغرافيه د ژوند حقيقت دی، دا څرګنده ده چې زموږ هېواد په وچه کې پروت دی او زموږ ګاونډيان چين، پاکستان، ايران، ترکمنستان، ازبکستان او تاجکستان هم د دې خاورينې کړۍ پر سر له موږ څخه راتاو دي او هېڅ تغير نه کوي. هندوکش به همېشه د افغانستان د شمال او جنوب تر منځ لکه د يوال ولاړ وي، خو که چېرې جغرافيې ته د سياسي اقتصاد له نظره وګورو، دې نتيجې ته رسېږو چې د جغرافيايي شرايطو ځينې برخې د تغير او بدلون وړ دي او زموږ په هېواد کې يې د سالنګ

تونل يوه ښه نمونه ده، تر تونل وهلو مخکې سالنګ د پېچلې بڼې له کبله د قافلو پر وړاندې يو ستونزمن پېچومی و، خو کله يې چې سينه سورۍ شوه د اتصال په کړۍ بدل شو.

دا چې بحر ته لار نه لرو د ګاونډيو بحري بندرونو ته سوداګريزې لارې پيدا کول راته د وينو د رګونو حيثيت لري. څرنګه چې زموږ په شمالي ګاونډ کې امنيت ټينګ دی، نو لازمه ده چې په لومړي ګام کې ازبکستان او ترکمنستان ته د ريل ګاډي پټلۍ وغځوو او له تورغونډۍ څخه هرات، له هرات څخه اسلام قلعه ته د ريل پټلۍ ډېره مهمه ده چې د ايران له اوسپنيز خط سره وصل شي. همدا ډول له حيرتان او عاقينې څخه بايد دا پټلۍ تر مزار او شبرغان پورې ورسېږي، چې موږ په مستقيمه توګه له قزاقستان، يوکراين، اروپا او روسيې سره وصلولی شي او زموږ ډېر مهم او حياتي واردات لکه تيل، فولاد، لرګي او غنم له همدې هېوادونو څخه راځي. موږ به وکولی شو، چې پر همدغه اعتماد خپل راتلونکي پراختيايي پلانونه طرحه او عملي کړو. د دې تر څنګ د ايران درې عمده بحري بندرونه لکه ابادان، خرم شهر او چابهار هم زموږ لپاره ډېر ستر ارزښت لري. اوس وخت کې له ابادان څخه تر مشهد او اسلام قلعه پورې د ريل پټلۍ شته، خو که چېرې د افغانستان او ايران هغه شريکه پروژه چې دا پټلۍ به تر هراته پورې وغځوي مکمله شي، نو بيا له شکه به په هرات او ګاونډيو ولايتونو کې ستره پراختيا رامنځته کړي. که څه هم چابهار لا تر اوسه ډېر امکانات نه لري، خو د فراه او نيمروز ولايتونو د ودې لپاره چې اوس د يوه حلقوي سرک په وسيله تړل شوي دي ډېره ګټه کولی شي.

د پاکستان د ګوادر او کراچۍ سمندر هڅې دواړه زموږ لپاره ډېرې مهمې دي، ځکه ګوادر د کندهار او سوېلي ولایتونو او کراچۍ د ننګرهار او مشرقي ولایتونو خوست او پکتیا په وده کې ډېر مؤثر ثابتېږي، د کراچۍ د سمندري هڅې د مدیریت ستونزو، د لارې خراب امنیت او د پټلیو د نظام ګډوډۍ موږ ته هم ستره خساره رسولې ده.

د دې ستونزو د هواري او د یوه منظم ټرانزیټي او ټرانسپورټي نظام د راوستلو لپاره باید افغان دولت او نړیوالې مؤسسې ټرانزیټ ته لومړیتوب ورکړي. چین زموږ د معادنو په استخراج زموږ د تولیداتو د پېرودلو او ودې په برخه کې د خاص اهمیت وړ هېواد دی. د بدخشان لوی سړک بشپړېدل له چین سره د لارې د وصل کېدو لپاره غوره ګام دی. موږ باید د انجمن کوتل له لارې بدخشان له کابل سره وتړو او د تاجکستان له لارې له چین سره خپل هېواد وصل کړو. په دویم قدم کې په خپل ټول قوت د یوې افغانستان شموله ریل پټلۍ انتظام ونیسو. زموږ د ټولو صادراتو وزن زیات دی او تر څو چې په یوه قوي او ارزانه ټرانسپورټي انتظام باوري نه شو، نو له کار او روزګاره به محروم پاتې یوو.

بریښنا داسې یوه حیاتي اړتیا ده، چې زموږ او ټولې سیمې وده ورپورې تړلې ده. د بریښنا د تولید داسې نوې لارې شته، چې د سیندونو اوبه بېرته سیندونو ته غورځوي او بریښنا تولیدوي. که چېرې موږ دا پروسه په پام کې ونیسو له خپلو ګاونډیانو سره په مشترکه توګه ګټور ګامونه اخیستی شو، چې په ځانګړې ډول شمالي ګاونډیانو سره د امو د سیند په برخه کې مرسته کولی شي.

په هره اندازه چې د نړۍ هوا تودېږي په هماغه اندازه د اوبو اهمیت ډېرېږي او موږ د اوبو یوه داسې سرچینه یوو، چې ګاونډیانو ته مو هم پرېمانه اوبه روانې دي، ځکه موږ په څو لسیزو کې د کوم اغېزناک دولت څښتنان نه وو او له همدې کبله مو د اوبو په برخه کې حقوق هم نه دي خوندي شوي. د دې ملي طبیعي پانګې د خوندي کولو لپاره باید موږ د نړیوالو اصولو پر بنیاد له خپلو ګاونډیو سره یوې موافقې ته ورسېږو.

د سیمه ییزې همکارۍ لپاره ډېر پراخ امکانات شته، مګر څرنګه چې د اروپا تجربه په ګوته کوي، سترې موخې باید پر هغه بنسټ باندې کېښودل شي، چې په عیني واقعیتونو باندې استوارې وي. تر دویمې نړیوالې جګړې وروسته ځینې اروپایي مفکرین په دې فکر وو، چې اوس باید د اروپا د متحدو ایالاتو یو ستر دولت جوړ شي او موجود هېوادونه یې د ولایتونو حیثیت ولري، مګر واقعبینو سیاستوالو د نوې اروپا تهداب د ډبرو سکرو او فولادو د اتحادیې د جوړولو له مخې کېښود او په قدم، قدم له هغه ځایه تر ننني اروپایي اتحادیې پورې راورسېده.

په راتلونکو لسیزو کې به د سیمې او نړۍ پر کچه د ژوندانه په شرایطو کې تغیر راشي او هیله ده چې سیمه ییز اړیکي ورځ په ورځ ټینګ او غښتلي شي، مګر په اوسنیو شرایطو کې موږ د ټرانسپورټ، ټرانزیټ، اوبو، بریښنا او پانګونې په برخه کې عملي ګامونه اخیستی شو، چې د اعتماد فضا را منځته کړي.

۹. د سیمه ییزې همکارۍ پیش شرط:

په افغانستان کې د سیمه ییزې همکارۍ پیش شرط د یوه

اغېزناک دولت، متحرک اقتصاد، پیاوړي افغان هویت او اغېزناکې نړیوالې همکارۍ په منځته راتګ کې نغښتې دي. د دې کتاب د لیکلو ستر هدف دا دی، چې هر افغان له خپلې ژبې، سمت، جنس او نورو ټولو ټولنیزو خصوصیاتو سره د دې خاورې حقدار او کور به وګڼل شي.

په دې کتاب کې زما نظریات او وړاندیزونه د یوې ټولګې په توګه وړاندې شوي، چې وطنوالو ته د بحث زمینه برابره کړي او هیله مې داده چې دا نظریات د یوه ملي سراسري بحث په ترڅ کې وده وکړي، تقویه شي او د یوې ملي اجماع لپاره د خلکو پر وړاندې رامخې ته شي، ځکه موږ هغه وخت کولی شو چې په خپل ژوند کې تغیر او بدلون راولو چې کله یوې ملي اجماع ته ورسېږو. امیدوار یم چې د خپلو راتلونکو نسلونو د هوسا ژوندانه د تامین لپاره سترې ملي موخې عملي کړو.

ومن الله التوفیق

سوکاله افغانستان او نېکمرغه ولس